

PROBLEMI

12

JANEZ DOKLER: DIMENZIJE BOROVIH DALJAV II;
MATEVŽ HACE: INTENDANT CIRIL; BOGDAN KAVČIČ
— MARJAN KROFLIČ: BRALCI IN REVIJA; VLADIMIR
KAVČIČ: PRIMER Z VRVI, PREBIVALCEM CIRKUSA,
ZAUPNO SPOROČILO AKADEMLJI; OTMAR KNAP:
PLATNARJEV RADIO; RUDI MIŠKOT: GOVOREČE NOČI;
BORIS PATERNU: KOCBEKOVA »GROZA«; STANE SAK-
SIDA: HIPOTEZE O POSPEŠENEM RAZVOJU DRUŽBE;
ALEŠ SAVIN: PESMI; TONE SELIŠKAR: ČRIČEK; HEN-
RIK ZBIL: PESMI — OCENE IN POROČILA — BRUŠENO
OGLEDALO — LIKOVNA PRILOGA MARJANA DOV-
JAKA — 1963

REVIJA ZA KULTURO IN DRUŽBENA VPRAŠANJA

Vsebina

Tone Seliškar: Čriček	1069
Stane Saksida: Hipoteze o pospešenem razvoju družbe	1079
Rudi Miškot: Govoreče noči	1093
Vladimir Kavčič: Primer z vrvi	1097
Prebivalcem cirkusa	1101
Zaupno sporočilo Akademiji	1102
Boris Paternu: Kocbekova »Groza«	1105
Bogdan Kavčič — Marjan Kroflič: Bralci in revija	1126
Matevž Hace: Intendant Ciril	1144
Henrik Zbil: Plačilno sredstvo, Plen in stopnice	1161
Vse	1162
Aleš Savin: Pogreb	1162
Tu sem, Pastel	1163
Otmar Knap: Platnarjev radio	1164
Janez Dokler: Dimenzije Borovih Daljav II	1169

OCENE IN POROČILA

Stane Bernik: Filmska podoba Prežihovih Samorastnikov	1181
Kristijan Ukmar: I. festival sodobne komorne glasbe v Radencih	1186
Ervin Fritz: Matej Bor: Raztrganci (SGL Celje)	1188
Matjaž Kmecl: Mlada koroška generacija	1189
Enrique Lafoucade: Novejša čilska literatura	1192
Italo V. Elena in Epifanio Palermo: »Mesta revščine« in industrijski razvoj republike Argentine	1194

BRUŠENO OGLEDALO	1196
----------------------------	------

LIKOVNA PRILOGA

Marjan Dovjak: Žaga 1962, Mati 1962, Tihožitje z mlinčkom 1962, Poljsko cvetje 1963

problemi

PROBLEMI — revija za kulturo in družbena vprašanja, leto I., št. 12. S to številko zaključujemo prvi letnik.

Ureja uredniški odbor: Adolf Bibič, Božidar Debenjak, Janez Dokler, Bogdan Kavčič, Vladimir Kavčič, Viktor Konjar, dr. Boris Paternu, Janez Pirnat (odgovorni urednik), Andrej Rijavec, Ivan Rudolf, Vita Varl, France Zupan. — Lektor in korektor: Janez Juvan

Uredništvo: Ljubljana, Tomšičeva 12, telefon: 20-487. Nenaročenih rokopisov ne vračamo. Naročila pošiljajte na CK ZMS, Ljubljana, Dalmatinova 4, telefon: 30-033, tekoči račun: 600-14-608-28 z oznako: za Probleme. Cena posameznega izvoda za naročnike 50 dinarjev, v kioskih in knjigarnah 100 dinarjev.

Izdajata CK ZSM in UO ZŠJ v Ljubljani. Tisk, izdelava klišejev in vezava: Tiskarna »Jože Moškrič« v Ljubljani. — Naslovno stran je opremil Janez Pirnat

POPRAVEK: V 11. št. sta bila med uredniki pomotoma imenovana Matjaž Kmecl in Miroslav Košuta

Čriček

Tone Seliškar

Odlomek iz še neobjavljenega romana »Noč in svitanje«.

Čas dogajanja: Tretji dan okupacije.

Nastopajoči: Prostovoljci Akademskega bataljona.

Ko sem se kot vojak spet znašel s svojo usodo in z usodo tovarišev v kasarni, ni seveda nihče spal. Nekaj minut potem ko je luč ugasnila, so tovariši spet šepetali med seboj, in čeprav nisem razlikoval pogovora od pogovora, sem le slutil, da se pogovarjajo o sebi. Treščilo je mednje, to je že res, toda ko je stražar vrata spet zaprl za sabo, so se otresli groze naglo, ker so se že navadili na to, kali, in začeli so iskati zavetja v svojem lastnem življenju. A kakor je mene bodrilo neko podzavestno prepričanje, da nas ne bodo ustrelili, čeprav si tega prepričanja nisem upal na glas povedati, tako nas je prav vse to tiho podzavestno upanje dvigalo nad obup. Spominjam se, kako sem stal pred leti poleg stričeve postelje, ko je stric umiral. Imel je raka in to je prav dobro tudi sam vedel in čeprav je bil od bolezni že tako izmučen, da so ga morali pitati, mi je malo pred smrtjo zašepetal:

»Ti si mlad, kolo imaš, skoči na Dobravo in mi pripelji padarico Loro! To je hudičevo brihtna baba in ozdravila je že marsikoga, nad katerim so že vsi zdravniki obupali. Boš šel, kajne?«

»Bom, stric, takoj zdajle!« sem hlastnil.

Stric me je prijel za roko (njegova roka je bila hladna in vlažna) in v očeh, ki so že pričele ugašati, mu je zažarelo veliko upanje in čeprav je z veliko muko govoril, mi je dejal tiho, komaj slišno:

»Fant, če ozdravim, te peljem v Pariz!«

Toda še preden sem pripravil kolo, je že umrl.

S prav takim umišljenim upanjem smo se vsi tolažili in prepričan sem, da traja tako upanje vse dotlej, dokler ne stojiš pred puškami, da vse dotlej, dokler puške ne počijo.

No, naj bo že karkoli takšnega, tudi moj varovanec se je nekako ovedel, čeprav me je še vedno držal za roko. Dane mu je bilo ime, slavistiko je študiral in

ker je bilo doma celo rajdo otrok, je z veliko težavo študiral. Čutil sem, da se pripravlja govoriti, pa sem ga prehitel in, da bi preizkusil njegovo čudno obnašanje, sem ga nenadoma vprašal:

»Dane, če bi stražar zdajle vrata odprl in zaklical: Dane Strehar gre lahko domov, vsi drugi ostanejo tukaj! Kaj bi ti storil?«

»To se pač ne bo zgodilo,« je šepnil razburjeno.

»No pa recimo, da bi se zgodilo?« sem silil vanj.

Molk in težak vzdih.

Jaz pa sem vztrajal, ker sem zdaj vedel, da je bil Dane eden najbolj strastnih organizatorjev tega akademskega bataljona, kakor smo se krstili že v Ljubljani.

»Reci mi, Dane, kaj bi storil?«

Spet globok vzdih.

»Pomišljaš...?« sem ga zbodel.

»Sram me je sebe. Slabič sem!« je končno dahnil.

»Toda v Ljubljani si govoril: Samo preko naših trupel bo sovražnik prišel v Ljubljano...«

»Saj, tako se bo tudi zgodilo! Jutri bomo mrtvi in preko naših trupel bo gazil sovražnik... Eh... Ne, ne, to se ne sme zgoditi! Knjižničar, pomagajte mi!« je zastokal.

»Bi šel, ali bi ostal?« sem trmoglavil.

»Ostal bi!« je dejal naglo. »Smrti se bojim, oh to je tako strašno, da, smrti se bojim. Jokal bom, saj vem, da bom jokal, ko nas bodo peljali na morišče, morda bom zblaznel..., a ostali bi! Poštenost je močnejša od strahu! Ostal bi, pa če mi ponudijo poleg prostosti še gradove in zaklade. Joj, bibliotekar, krepko me držite...! Ostal bi!«

Morda ga je ta miselna odločitev ohrabrila —? Nisem mu verjel, kajti na ljudi, ki zjutraj prisegajo na boga, zvečer pa na hudiča, se ni zanesti. Toda tudi to niso dokončno pravilni zaključki, kajti v človeku je vedno nekaj zagonetk, za katere ne veljajo pravila. No, ohrabil se je, kajti spustil mi je roko, se privzdignil in mi začel hlastno pripovedovati:

»Moj oče je velik revež, mati je venomer bolna in devet otrok nas je, pomislite! Ne vem, počemu imajo reveži toliko otrok? Hudo je pri nas doma, toda vsi se imamo radi. Najmlajši je star komaj pet let. Moj oče je veren človek in zato vso revščino prepušča božji volji in strašno je bil nesrečen, ker nisem šel v lemenat. A jaz nikakor nisem za duhovnika, čeprav verujem v boga.«

»Eh, potem bi bil lahko duhovnik!« sem mu oporekal.

»Ne morem biti, veste, ker s to našo cerkvijo nekaj ni prav. Precej duhovnikov poznam, kajti vse do univerze sem ministriral, in bil sem član nekaterih

društev, ki so jih vodili duhovniki. Vi ga dobro poznate, saj ste knjižničar, duhovnika in pesnika Gregorina. Kako lepe, umetniško popolne pesmi je pisal o Mariji. Poznate njegovo zadnjo pesniško zbirko? No, vidite, zaverovan sem bil vanj in v njegove pesmi. Toda kolikšno razočaranje! Lansko leto so ga, že starca, zalotili in tudi obsodili zaradi zapeljevanja mladoletnih punčk. Ah, naštel bi vam lahko celo vrsto primerov duhovnikov, ki so babjeki, nečistniki, goljufi, tatovi, sadisti, (kajpak s tem pa ne trdim, da so vsi duhovniki taki, nikakor ne, med njimi je tudi mnogo najboljših ljudi), pa vendar je svetohlinstvo v območju katoliške cerkve in bržda v cerkvah vseh veroizpovedi na svetu tolikšno, da gredo zakramenti mimo tega. Ne verujem več v zakramente. To so načičkani paragrafi veroizpovedi, zunanji obredi, ki nimajo z verovanjem nobenega opravka.

»K spovedi še hodiš?« sem ga vprašal.

»S kakšno pravico si dovoljuje cerkev izvabljeni iz ljudi njihove slabosti? Mislim, da je to najbolj izkrivljena oblika duhovnega izkoriščanja človeka po človeku. Najbolj izkrivljena in tudi najbolj kruta, neusmiljena. Zamislite si mladega, neizkušenega duhovnika, ki izpoveduje, recimo, mojega očeta, ki ima visoko goro težkega življenja za seboj! Ne, ne, s tem sem obračunal!«

»In počemu mi vse to pripoveduješ? Mar nisi zdajle kakor pri spovedi, mar se meni ne izpoveduješ svojih slabosti?«

»Ah, oprostite, vam ni prav, da vam to pripovedujem?« se je zmedel in nerad obmolknil.

»Ne, ne, ljubi tovariš, prav je, da imaš zaupanje vame. Le radoveden sem, kaj te je privedlo do tega?«

»Predvsem to, da bi si bil sam na čistem, kaj me je zavedlo, da sem zdajle tu in čakam smrti.«

»Ali se kesaš?«

Molk, vzdihovanje in razmišljanje.

»Kesam...? Kako bi vam to povedal? Žal mi je svojega mladega življenja. Bojim se smrti! A za vse drugo mi ni žal. Šel sem v vojsko prostovoljno, po skrbnem preudarku, nihče me ni silil v to. Življenje pa je eno samo, vidite, to je hudo, a vse drugo ni hudo. Zdaj ležim tu in izkrvavel bom za nekaj, kar je več od vsega drugega, kar sem vam povedal, kar je več kot bog in vse cerkve tega sveta, no... ah, kako bi vam spet to povedal, no, kar je več kot človeško življenje! Ne veste, kako mi je laže zdaj, ko vam to pripovedujem. Zdaj razumem, zakaj gredo verni preprosti, neuki ljudje potolaženi od spovedi. To so organizatorji katoliške cerkve hudirjevo psihološko pogruntali. Odlični psihologi so, da, to jim je priznati! Tudi jaz se vam izpovedujem, a pri tem vsem pa poslušate vi mojo izpoved s pametjo, z razumom in mi ne boste

dali odveze po pravilniku neke vere, ampak po presoji svojega duha in svoje pameti.«

»No, res sem radoveden. Le govori, le!« sem mu prigovarjal.

»Saj prav to človekovo slabost, da se rad izpoveduje zaradi svoje notranje stiske, je cerkev tako nečloveško izkoristila. Ah, mnogo laže živim, odkar sem prelomil s cerkvijo, res da! Vidite, pa ni še mesec dni tega, ko sem slepo verjel duhovnikom. In ko se je to začelo, to stiskanje okoli Jugoslavije in ko smo na univerzi govorili o vsem, kako je bilo na ljubljanskih ulicah, sem slučajno izza vrat slišal pogovor nekaterih komunističnih študentov. Slišal sem govornika, ki je govoril: Pojdite med fante in razlagajte, da ne gre zdaj ne za kralja ne za vlado, ne za Beograd, ne za Zagreb, ne za Ljubljano, da ne gre zdaj ne za Srbe, ne za Hrvate, ne za Slovence, ne za banovine, ne za ministre, ampak da gre zdaj za eno samo domovino in za usodo Jugoslavije. Povejte jim, da bodo šli jugoslovanski komunisti v boj proti vsakemu napadalcu in da pozivajo vse poštene Slovence vseh strank in vseh svetovnih nazorov, naj zgrabijo za orožje in da naj branijo edino veliko stvar, ki jo kak narod ima — svojo svobodno domovino... Vidite, v sebi sem sam nekaj podobnega občutil, toda čez vso to moje občutje je bila poveznjena megla katekizma, da je bilo v meni to občutje nedognano in nejasno. Takoj sem zdirjal k svojemu spovedniku in mu ves zavzet pripovedoval o vsem tem, kar sem slišal. Prepričan sem bil, da bo tudi on sam kot velik slovenski rodoljub sprejel to najširšo izjavo in pripravljenost komunističnih študentov kot veliko, čisto, najsvetejšo ljubezen do domovine, toda pomendral me je tako neusmiljeno, da sem odrevenel od studa in prezira. Veste, kaj mi je dejal? ‚Vse je božja volja, sinko! Ne jemlji orožja v roke, da ne boš z njim pokončan! In če pride do tega, da bodo res sem prišli Nemci in Italijani, sinko, zavedaj se, da je vsaka oblast od boga dana! Ali se boš bogu zoperstavljal? Ali si storil svojo sveto katoliško dolžnost in si že prijavil te komuniste oblasti...? Pojdi in stori takoj!«

»In kaj si storil nato?«

Zdelo se mi je, da se je Dane povsem otresel grozljivega strahu. Njegovi stavki so bili zdaj gladki, tekoči, nič več se ni zatikal, govoril je sproščeno z neko očitajočo ihto.

»Šel sem domov ves pobrizgan od sramu in razočaranja in vse, kar sem do zdaj imel za lepo in dobro v zvezi s katoliško vero, se je izruvalo iz mojega srca s koreninami in s prstjo vred. Počakal sem očeta, da se je vrnil iz službe, da bi mu vse to razodel. Toda ko sem ga videl, tako betežno starikavega, upognjenega od garanja in skrbi, ko sem ga videl, kako se je pobožno prekrizal pred obedom, čeprav je bila v skledi samo skopa fižolova juha in suh nezabeljen krompir, sem se domislil, kako se zdajle moj spovednik baše z mastno govejo juho in z ocvrtim piščancem. Nič nisem povedal očetu, kajti za očeta

bi bilo prekasno takšno spoznanje. Naj pač živi v temi do smrti, prešibek je na duhu in na telesu, da bi premagal to kolobocijo teme in luči, sem si mislil in se zaprl vase.«

»In kaj si storil nato?« sem ga vprašal, ker se je v govoru zataknil, kot da išče dosledno nadaljevanje povedanega.

»Ah vse mogoče norosti sem storil!« je zahlipal, kot da mu je težko, ker je zagnal vse otroško verovanje na smetišče. »Najprvo sem raztrgal svojo mašno knjižico. Iz mašne knjižice so se vsule podobice svetnikov, kakršne poklanjajo duhovniki otrokom ob vsaki priliki (kolikšna domiselna propaganda!), nato nisem pri obedu odgovarjal na očetovo molitev, niti se nisem prekrizal. Potlej sem šel v cerkev, zlezal sem na kor in vspricho tega, kar sem storil, me je bilo strah, kajti še sem tičal v precepu strahu pred božjo kaznijo. Pokleknil sem, skozi lino opazoval tabernakelj v glavnem oltarju. Toda nič se ni zgodilo. Večna luč, ki je visela izpod stropa v rdeči stekleni posodi, je brlela in vse je bilo skrivnostno tiho in zagonetno. Le neka starka je klečala pred glavnim oltarjem. Poslavljal sem se... Poslavljal od otroških let, poslavljal od teme, vse drugo je odpadlo, le bog je ostal v meni. Toda ta bog ni bi nikomur več podoben. To ni bila podoba starca, ne, to, kar je ostalo v meni božjega, ni moč naslikati ne kako drugače upodobiti. Zdelo se mi je, kot da sem pregnal iz sebe vse tisto, kar me je begalo, in tako sem brez papeža, brez škofa in kanonikov, pa vendar s svojim lastnim bogom, stopil iz cerkve na sonce. Poiskal sem še istega dne komunista, študenta Veli Jožo, kakor smo ga imenovali, ker je bil doma iz Istre (saj je tu med nami, tamle v kotu!) in sem mu dejal:

„Ne slepomišimo, ti si komunist, jaz sem klerikalec!“

„Kaj hočeš s tem reči?“ me je vprašal zaprepaščeno, kajti ne dolgo tega se je vrnil iz aresta, kjer je presedel tri mesece zaradi nekega članka.

„To se pravi, bil sem klerikalec, zdaj pa nisem več!“

„Kaj pa si zdaj?“ me je vprašal še bolj začudeno.

„Samo slovenski patriot! Zaenkrat to zame zadostuje, kako bo zanaprej, pa še ne vem!“ sem mu je dejal odločno.

„Ne razumem te, bogme da ne. Ali si pil?“

„Popolnoma trezen sem. Če nas bodo Nemci napadli, boste šli komunisti v boj?“

„Tako je, kolega, šli bomo!“

„Tudi jaz bom šel!“ sem mu dejal in sem mu ponudil roko. Stisnil mi jo je, dolgo časa je zrl vame kot v prikazen, ker v resnici ni mogel doumeti vsega tega, kar se je kuhalo v meni.

„Ali boš mož beseda? Ali ti lahko pljunem v obraz, če se boš premislil?“

„Lahko, vpričo vseh študentov na univerzi! Imaš kako navodilo zame?“

„Imam! Pojdi med svoje bivše somišljenike in jih pridobivaj za to!“

In tako sem šel in jih prigovarjal. Slišali ste me tudi pred univerzo, kako sem jim govoril. In ne zaman. Deset vernih fantov je tu med nami!“

»In zdaj dvomiš nad tem?«

»Ah, saj se ves svet podira. Ali se vam ne zdi? Nemci osvajajo Evropo, Italijani Afriko, Jugoslavije ni več...«

»Jugoslavija je še, je bila in bo!«

»Kako, če so jo razkosali?«

»Kaj pa mi? In ta zemlja naša?«

»Ah mi, uboga majhna peščica!«

»Pred nami je šlo nekaj tisoč prostovoljcev iz Ljubljane, delavci, učitelji, uradniki, komunisti, liberalci, socialisti...«

»Pobili jih bodo kot nas!«

»Doma jih je ostalo še precej. Tudi ti se bodo dvignili!«

»Ste vi komunist? Oprostite, ker sem nadležen!«

»Marksist. Verujem v komuniste, njihova je bodočnost!«

»In ste pustili doma ženo in vse in ste šli?«

»In sem šel!«

»Se kesate? Povejte po pravici!«

»Ne in ne in če bi bilo treba trikrat umreti!«

»Fanatizem?«

»Globoka ljubezen!«

»Oh, lepo ste to rekli! Potolažili ste me. In kaj naj zdaj storim?«

»Pojdi med svoje pristaše in jih razvedri! Morda omahujejo.«

»Pa se lahko vrnem nazaj k vam, če bom potreben tolažbe?«

»Vselej sem ti na voljo! Le pridi!«

Stisnil mi je roko in se po vseh štirih odplazil nazaj med svoje in koj zatem se je oglasil medicinec.

»Kaj pa vam je trobezljal ta čuk?«

»Nič hudega, svoje težave mi je pripovedoval.«

»Smešen ptič! Na univerzi smo mu rekli Sveti Alojzij. Dober fant, pošten, samo malce zmešan.«

»Ob tej uri smo menda vsi malce zmešani. Se ti ne zdi? Življenje se je zataknilo, tičimo za zidovi in čakamo na smrt. Vem iz branja, da so prenekateri na smrt obsojeni zblazneli pred smrtjo, saj veš, človek ima eno samo življenje!«

»Ah...! Zadeli ste žebelj na glavo. Prav imate, kajti če bi zdajle svojo lobanjo lahko razsvetlil, bi priznal, da so tudi moje misli malce zmešane, neurejene. Vidite, čeprav se s svojim starim ne razumem, pa mi je, recimo, zdajle žal, ker sem ga žalil, preden sem šel. Hudič, no, oče je le oče, rad me ima, jaz pa ga zaničujem, Trgovec je, okorel trgovski goljuf, jaz pa sem komunist. Ni to zmešano? On vidi samo svojo štacuno, svoje blago, svoje trgovske knjige, svojo blagajno in svoje delnice. Na prsi se trka, da je slovenski liberallec. Ugledna buča, v vseh mogočih narodnih odborih je in strašansko mi je branil iti. Veste, kako me je prepričaval? Fant, ne bodi smešen, vsaka vojna pomeni trgovcu bogastvo! V Nemčiji in v Italiji imam dobre poslovne zveze. Hitlerja bo prej ali slej hudič vzel, meni pa bodo ostali milijoni!«

„Kaj pa narod?“ sem ga vprašal. „Zatiranje, brezpravnost, ječe, koncentracijska taborišča, vešala...?“

„Narod bo potrpe! To je zgodovina, skozi vso zgodovino so ljudi zapirali, obešali in streljali. Tu se ne da nič predrugačiti!“ mi je odvrnil oče.

Jaz pa sem zrasel, silna togota me je užgala in če ne bi bil oče, bi ga udaril v obraz. Zaničljivo sem ga pogledal in sem ga vprašal:

„Oče, ali se zavedaš, kaj si v tej težki uri?“

„Zaveden in pošten slovenski trgovec!“ mi je odgovoril oče in se poigraval z debelo zlato verižico svoje ure.«

»Prav gotovo ste mu podvrgli kako komunistično geslo, lahko si mislim,« sem dejal.

»Ah, ne, saj to mi je zdaj žal. Prav prostaško sem mu zabrusil v obraz: „Oče, ti si navadna rit!“«

Cez čas, potem ko se je umiril, mi je zašepetal žalostno:

»Tako sva se razšla na smrt skregana in to me zdaj boli, saj veste, oče je le oče in rad me ima. Kri ni voda! Čeprav vem, da sem mu resnico povedal, vendar bi mu lahko s tem prizanesel, saj on tega ne razume. Živi in misli v okviru svojih nazorov in v svojih nazorih je trden, nepokolebljiv. Ali ni vse to res zmešano...?«

»Pa denimo, da pride do revolucije proletariata in bo nasilno ukinjena privatna lastnina?“ sem ga vprašal. »Kaj boš napravil s svojim očetom?“

Lahkotno, nekako odrešilno se je zasmejal in rekel:

»Nič lažjega, k sebi bi ga vzel in kakor je on mene preživljal, tako bi ga jaz preživljal do smrti. To zame ni noben problem, to je tako enostavno kot dve in dve je štiri.«

»Kaj pa če bo oče rekel dve in dve je pet in bo stopil na stran kontrarevolucije?“ sem ga vprašal.

Precej časa je trajalo, da je odgovoril:

»Tudi to se lahko zgodi, ah, pa na to niti pomislil nisem.«

»A odgovora mi niste dali!« sem ga podrezal.

»Saj ga tudi ne bom!« je dejal naglo. »Ne morem naprej vedeti, kaj bi se v tem primeru zgodilo. V ruski revoluciji je bilo mnogo takih primerov, da sta si stala oče in sin kot sovražnika nasproti. Verjetno je tako v vsaki revoluciji in v vsaki državljanski vojni. Morda bo tako tudi pri nas. Kdo si ve? Toda, prizanesite mi s tem vprašanjem, karkoli bi govoril, bi bile samo domneve. In končno, mar je prav, da dajem tak odgovor zdajle, ko sem pravzaprav že mrtev? Danes, ko so naše misli potlačene in res vse zmešane, kajti naj mislim karkoli že, vedno se mi prihuli smrt v moje misli in ta borba res ni prijazna in vedra! Jaz, kakor vidite, na to vprašanje ne morem odgovoriti. Po strogosti ideologije, kateri pripadam, bi vam lahko odgovoril. Toda poleg ideologije je tu še človek, ki ukrepa mnogokrat mimo ideologije. Poleg tega je tu še krvna zveza, čustva, človečnost, še vedno nekje tleča ljubezen, pribliški srečnih dni otroštva... Kaj praviš na vse to, filozof?«

»Ničesar nisem slišal!« se je odrezal filozof. »Rad bi bil zdajle pri materi doma. Rada me ima. Preden je šla spat, sem ji na glas prebiral novice iz časopisa. Kolikokrat je vzdihnila: Oh, precej je ljudi na svetu, ki so še bolj revni ko midva! Potem je ponavadi zakinkala od utrujenosti in ko je legla v posteljo, mi je mnogokrat dejala: Ko boš doštudiral in boš imel lepo stalno plačo, ti bom gospodinjala in lepo nama bo, lepo! — Ob teh mislih je vsa srečna zaspala. A zdaj...? Ko me bodo ubili, bodo ubili tudi vse njene sanje. Uboga uboga žena! Sam sebi se ne smilim, smili se mi mati, ki je toliko pregarala zame, da bi vsaj jaz dostojno živel, nà, pa bom segnìl tu nekje na kakem travniku in še za pogreb ne bo vedela.«

Na drugem koncu sobe je nekdo tiho žvižgal neko pesem. In glej čudo, ob tem tihem požvižgavanju se je prebudil čriček v razpoki na zidu in pričel je neutrudno gosti, da smo vsi utihnili in prisluhnili temu nenavadnemu žin-ganju, ki se je v tej zatohli ječi razraslo v prelepo himno življenja.

»Lahko njemu gosti, ker ni na smrt obsojen!« je zašepetal nekdo šegavo.

»Pst, tiho, zmotil ga boš!« ga je posvaril drugi.

Človeško življenje je res velika reva! Tu smo ležali na strohneli slami brez sleherne velike človeške volje, ponižani, ujeti v svoje lastne zanke, sami smo prikorakali v našo lastno ječo s petjem in vriskom, pogumni in veseli, ponosno kot orli pod nebom, zanosni in verjeli smo, čutili, da nas bodo sprejeli z odprtimi rokami kot brat brata, da nam bodo hvaležno vriskali nasproti kot srčni sobojevniki, bratje po jeziku, domovini in orožju... Pa so nam zavili vrat in nam opsovali mater... To nas je bolj zlomilo kot vse drugo. Če

bi to storili Nemci, bi bilo razumljivo. Nemci so nas skozi stoletja vedno zaničevali, zatirali in preganjali, da, to bi povsem razumeli, toda tako, kot so z nami napravili hrvaški ustaši, to je stvar, ki jo je težko razumeti in še danes, ko pišem te spomine, mi je težko pri duši in ne morem si razlagati, od kod so jemali ti ustaši toliko živalskega sovraštva do nas. Sin pasjeglavca — Hitler, sin stekle rimske volkulje Mussolini...? Kako, sta ta dva plehka krvoloka zaslepila toliko milijonov ljudi...? Ah, ubog knjižničar sem in čeprav sem prebral visoko goro knjig, ne morem doumeti krivulj človeškega življenja. Saj so bili v zgodovini surovi časi, hudi časi in vedno je bil nekdo tisti, ki je take čase podkuril. Ali ne pravi Romain Roland nekje, da časi niso žalostni, ampak ljudje so žalostni! In tako lahko rečemo, da hudih časov ni, ampak ljudje so hudi in hudobni. Saj vem, da bodo o teh časih bolj učeni ljudje napisali na tisoče knjig in razlag in za vsako razlago se bodo učeni ljudje med seboj pričkali, nekateri jih bodo hoteli celo upravičevati, toda zame je vse to tako preprosto, da ne bom nobenih knjig o teh časih prebral. Le človek je vsega kriv, potem pa naj ga opravičujejo kakor vedo in znajo, da je bil zaslepljen, zapeljan, prevaran, da je zaostal in kdo ve kaj vse bodo privlekli na dan. Mene, denimo, je udaril hrvaški ustaš. Brez potrebe, brez kakršnega koli vzroka, nikoli se nisva videla, pa me je zaničeval, ko mu nisem nikoli nič hudega storil, pred nemškim oficirjem pa bo odrevenel od spoštovanja in oboževanja in bo srečen, če mu lahko škorenj poljubi. Človek je človeku storil krivico! Ničesar ga ne opravičuje!

A čriček gode. Kdo ve, kako je zašel v to zidovje? Morda ga je kak norčav vojaček sebi in drugim v veselje lansko jesen prinesel s travnika, pa je prezimil, zdaj na pomlad pa se je prebudil in zažingal mladi pomladi pesem v čast. V jami groze in koščenih misli na smrt nas je ta čriček vse opojil s tihimi, majhnimi željami in vse okrutne misli so se razkropile v sončni pesmi tega črička. To njegovo prepevanje smo pili kakor omamno zdravilo in hladilo nam je bolečino. Srca so se omehčala in danes, po tolikih letih, vem, da se je vse naše ugibanje in vse naše boleče razmišljanje ob čričkovem petju pretopilo v eno samo željo, ki je nismo izrekli na glas, ki pa je bila vendar tolikšna, da nam je užgala sleherni utrip srca. Vsi smo začutili, da ne smemo umreti, v slehernem našem srcu je gorela ena sama sla:

»Živeti, živeti, živeti!«

In že ta sama želja nas je potolažila, čriček pa je pel, čriček, in v naših napol ugaslih očeh so se prižigale slike zelenih travnikov, cvetočih marjetic in travniških kadulj, rdečega maka in plavic, sonca in metuljev, pojočih liščkov na orehu, belih oblakov, toplih sapic... Prižgale so se luči življenja, lepega, neoskrunjenega življenja, ki si ga nikoli ne naveličamo, ki ga nismo nikoli dovolj siti, ki smo ga vedno lačni in si ga vedno želimo. V prividih sem videl pokošeno

gozdno jaso, kjer sem na izletih nadvse rad počival. Poiskal sem si primeren štor, sedel nanj in ko sem tako miroval, so me obletavali metulji vsake vrste; mali in veliki biserniki, koprivarji, admirali in lastovičarji, jadranci in ivanjščice... Pod nogami pa, nad kepo vlažne zemlje, je frfotal cel trop malih nežnih metuljev, ki smo jim rekli plavčki. In spet me je bliskovito zaneslo drugam, k tolmunu nekega gorskega potoka pod Golico. Kristalno čista voda se je prelivala s kamna na kamen, kot da bi se pretakal sam zrak, ves prepojen od sončnih žarkov, in končno je padala voda v enem samem širokem curku v tolmun. V tolmunu so plavale drobne ribice. Včasih se je katera od njih dvignila na površje, odprla gobček in šavsnila po mušici, ki je padla v vodo. Na kamen, ki je štrlel iz vode, se je nenadoma vsedel vodomec. Kako lep je ta ptič, ves plav in zelen, mavričast. Košate veje so se širile nad globeli, tenki curki sončnega zlata so se vsipali med listi in se lesketali na vodi.

Živeti, živeti, živeti!

Čudno, kako se v težkih, najtežjih urah življenja povrnejo človeku v spomin čisto drobne stvarce, nepomembne, neznatne, ki nimajo s tvojo usodo nobenega opravka. Počemu, denimo, sem zdajle v tej težki, najtežji uri svojega življenja zagledal v prividu metulje in ribice ter vodomca —? Kdo ve! Filozof je na primer z vso vnemo pripovedoval medicincu o svojem kanarčku:

»Pomisli, mati mi ga je kupila lansko leto za rojstni dan!« je pripovedoval nežno, tiho. »Reva, komaj za kruh je zaslužila, pa je šla in mi kupila kanarčka! Mar ni to velika in lepa stvar?«

In ker ni na to medicinec ničesar pripomnil, je nadaljeval:

»To ti je prebrisan tiček, kajpak, razvadil sem ga. Vrata kletke so vedno odprta in zjutraj navsezgodaj mi prileti na glavo in me cuka za lase, kot da bi vedel, da moram vstati. Potem z menoj vred zajtrkuje. Namočim mu kruha v kavo in potem šari s kljunčkom po mokrem, mehkem kruhu, da frči na vse strani...«

»Meni pa se je predobro godilo. Vsega sem imel, z ničimer več me niso mogli razveseliti!« je spregovoril medicinec.

»Pa bi komu pomagal!« je menil filozof. »Človek ima s tem veliko notranje zadovoljstvo.«

»Imaš, če ti, ki sam nič nimaš, komu pomagaš, pa si od svoje revščine odščipneš poslednji grizljaj. Toda če da bogataš revežu cekin, je svetohlinstvo!«

»Pa vendar, nekaj te je prav gotovo razveseljevalo?«

»Petje, rad pojem, rad poslušam lepo petje.«

»No vidiš! Vsak človek mora imeti nekaj, saj bi bilo življenje brez tega pusto. Čakaj, povem ti še nekaj zabavnega o mojem kanarčku...«

Toda to je tako tiho pripovedoval, da ga nisem razumel. Bilo pa je nekaj nedolžno smešnega, kajti oba sta se zasmejala otroško veselo.

Dà, saj res, brez metulja in brez ribic in brez vodomca bi bilo življenje pusto. Ah, zdaj vse to laže razumem! Ta nedolžni, kdove kje v zidovju skriti črček nam je olajšal težo noči. Zahvaljen, črček, ne bom te pozabil! Saj je vse to olajšanje trajalo morda le nekaj minut, toda odleglo nam je kot strašen glavobol kmalu zatem, ko si vzel prašek!

Živeti, živeti, živeti!

Pogreznili smo se v ljube privide nedolžnih, nepomembnih trenutkov, ki smo jih kdove kdaj pred leti ali pa prav v rani mladosti užili. Nepomembni —? Ah, prav zaradi tega, ker so nam zdaj toliko pomenili, zelo pomembni! Človeško življenje bi bilo brez teh trenutkov navadno korito, v katerem bi delovali srce, pljuča, želodec, čreva. Fuj, gabi se mi o tem pisati! A ker me je črček presadil na obsončeno jaso, k potoku in k vodomcu, bom presadil iz sebe, iz vojaka, knjižničarja Simona Mlakarja nazaj, odkoder je prišel!

Hipoteze o pospešenem razvoju družbe

Stane Saksida

Vsi vemo, da se stvarnost razvija progresivno. V zadnjih desetletjih pa so nekateri sociologi skušali ugotoviti tudi, kako hitro se razvija družba. Njihova osnovna ugotovitev je, da se družba v celoti ne razvija enakomerno, ampak pospešeno. Te trditve so dosledno dokazovali ob analizi indikatorjev razvoja materialne osnove družbe.

Hipoteze

Clovek prazgodovinske dobe je hodil peš. Mogoče se je premikal s hitrostjo 5—10 km/h. Kasneje se je v nekaterih civilizacijah naučil uporabljati čoln, v drugih vozove. Njegova hitrost se je povzpela do največ 25—30 km/h. Tudi z ladjami ni mogel potovati hitreje. Z iznajdbo parne lokomotive in kasneje z bencinskimi motorji se je hitrost vozil povečala. V letu 1931 je bil dosežen hitrostni rekord 644 km/h. Leta 1955 pa je znašala največja možna hitrost letala 2880 km/h in od leta 1957 se umetni sateliti in sputniki gibljejo s hitrostjo približno 28 000 km/h. Torej: v milijon ali več letih je hitrost človeškega gibanja zrasla od 5—644 km/h, v nadaljnjih 24 letih — do leta 1955 pa od 644 do 2880 km/h in od 1955 do 1957 od 2880 do 28 000 km/h.

Predzgodovinski ljudje so se pobijali iz neposredne bližine. Kasneje so prišli do prvih daljinskih ubijalnih orodij: kopje, lok, bumerang. Območje, v katerem je človek lahko še ubijal, se je raztegnilo na največ sto metrov. Ostalo je desetisočletja nespremenjeno. Z iznajdbo nekaterih metalnih naprav se je

v starem veku le malenkostno povečalo. Razstreliva pa so začela širiti radij ubijanja in tudi njegov obseg. Ob iznajdbi smodnika okrog l. 1400 je znašal največji domet orožja približno 1 kvadratno miljo (od tu naprej razpolagamo samo s podatki, izraženimi v milijah), l. 1900 125 kvadratnih milj in 54 let kasneje z razvijanjem atomskega orožja — 197 000 000 kvadratnih milj.

Ameriška sociologa Stuart Chase in F. Stuart Chapin sta podrobno obdelala okrog 120 primerov razvoja posameznih elementov stvarnosti, podobnih gornjima. Hornell Hart pa nadaljnjih 100. Vsi kažejo enotno zakonitost: elementi materialne osnove družbe se ne razvijajo enakomerno, ampak pospešeno. V sto tisoč letih se razvije zelo malo proizvodnih sredstev, energetska osnova je šibka, in proizvaja se zelo malo kompliciranih proizvodov. V nekaj sto letih od iznajdbe parnega stroja pa razvoj materialne osnove pospešeno napreduje, dokler se ne začne v letih tik pred prvo in med obema svetovnjima vojnoma krivulja razvoja vrtoglavo vzpenjati.

Ameriški sociolog Lowie je ponazoril pospešeni razvoj materialne človeške družbe približno takole: »Predstavljajmo si celotno človeštvo kot 100 let starega moža. Ta mož bi hodil 85 let v otroški vrtec, 10 let v prvi razred osnovne šole in končno bi v petih letih vedno hitreje dokončeval osnovno šolo, gimnazijo in univerzo.«

Zato merimo spremembe v začetku pleistocena v stotisočletjih, v zgodnji kameni dobi v desetisočletjih, v pozni kameni dobi v tisočletjih, v današnjih časih v desetletjih, letih in celo mesecih (Ogburn).

Materialna osnova družbe se torej ne razvija časovno enakomerno. Če bi prenesli merljive indikatorje razvoja v koordinatni sistem s časovnimi oznakami na x osi, bi razvoj kot funkcija časa ne kazal podobe premice, ampak drugačnih krivulj. Različni teoretiki so na osnovi proučevanja raznih indikatorjev ugotavljali, katere matematične funkcije najbolj ustrezajo indikatorjem razvoja materialne osnove družbe v času in so prišli do zaključkov, ki se med seboj precej razlikujejo.

Tri hipoteze prevladujejo danes v razlagi kvantitativnih pokazateljev razvoja materialne osnove družbe:

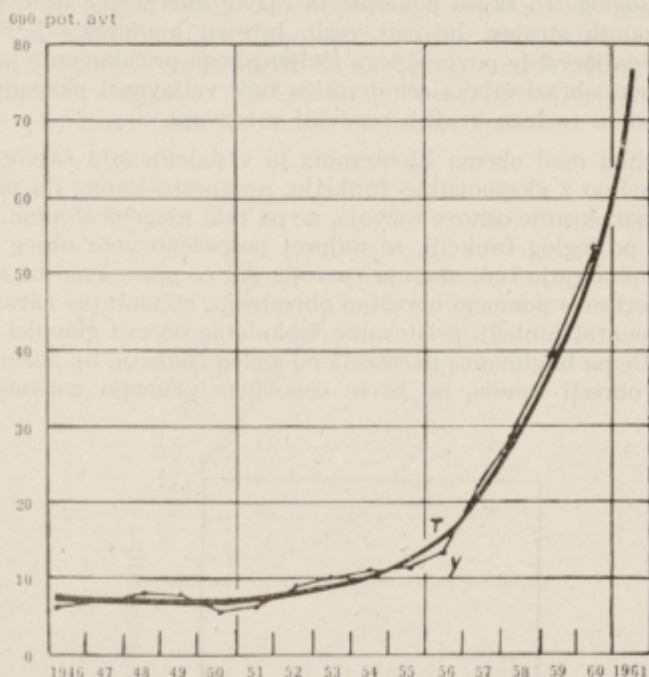
- razvoj je možno ponazoriti z eksponentno funkcijo,
- razvoj materialne stvarnosti v času je možno izraziti z logaritemsko logaritemsko funkcijo,
- razvoj poteka tako, kot to izraža logistična funkcija.

Razlike med tremi osnovnimi hipotezami temeljijo najprej na izboru različnih indikatorjev razvoja, materialne osnove, potem pa tudi na različnih ocenjevalnih metodah. Toda razlike so manj pomembne. Pomembnejše je, da lahko posamezne indikatorje razvoja kvantitativno zajamemo in prikažemo. Družbena znanost je v razlagi razvojnih zakonitosti napravila pomemben korak. In zelo verjetno je, da pomenijo vse tri osnovne hipoteze samo različne strani istega dogajanja. Zajemajo sedaj enega in potem spet drugi njegov del.

Najstarejša od vseh treh je hipoteza o eksponentnem razvoju tako duhovne kot materialne kulture — če osvojimo terminologijo njenih avtorjev. Zasnoval jo je W. Ogburn na osnovi nekaterih poprejšnjih raziskav, zlasti Morgana (1871 do 1877), dokaze zanjo pa so zbirali S. Chapin, L. Sutherland in S. Chase — da omenimo samo najvažnejše. Nekatere od teh dokazov smo omenili v začetku.

Še nekateri:

Nedvomno je število iznajdb pomemben indikator hitrosti razvoja materialne osnove družbe. Kaže namreč pot razvoja proizvodnih sredstev. In tudi hitrost njihovega razvoja. H. C. Lehman je raziskoval iznajdbe in odkritja v kemiji, genetiki, geologiji, matematiki, medicini, entomologiji in botaniki ter nanašal število odkritij na 25-delno časovno lestvico. Vsa odkritja kažejo vzpon v obliki eksponentne krivulje. Isti zakon velja za število patentov, prijavljenih v ameriškem patentnem uradu med leti 1860 in 1955.

Skica 1. ŠTEVILO OSEBNIH AVTOMOBILOV V SFRJ V OBDOBJU 1946—1960
S PRILAGOJENO MODIFICIRANO EKSPONENTNO FUNKCIJO KOT TRENDOM
Vir — Marijan Blejec: Statistične metode v ekonomskih raziskavah, Ljubljana 1963.

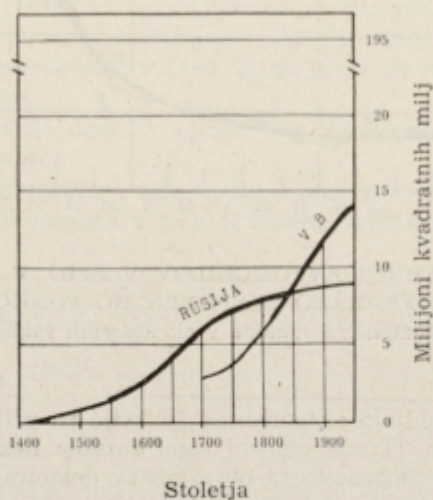
V ekonomiki se uporabljajo eksponentne funkcije za prikaz in izračunavanje trendov že precej časa. (Trend pomeni smer razvoja nekega pojava.) Mislijo, da so te funkcije najprimernejše za obrazložitev dolgotrajnejših gibanj: dviga produktivnosti, nacionalnega dohodka itd. V ilustracijo navajamo pokazatelj materialnega razvoja v Sloveniji in v Jugoslaviji, ki ima izrazito formo eksponentnega trenda. Na x osi so nameščene letnice, na y pa ustrezni podatki.

Vsebinsko pomeni trend, opisan z eksponentno funkcijo, da se elementi, ki so se v določeni smeri razvili do neke časovne točke, vključujejo v razvoj od te

do druge točke. Pomeni torej, da se staro v razvoju vključuje v novo gibanje in se še samo razvija. Še najboljše ponazoritev eksponentne funkcije daje obrestno obrestni račun: obresti, ki jih vsako leto prilagamo h glavnici, se same prihodnje leto ponovno obrestujejo; te obresti spet prištejemo prejšnji vsoti in jih v naslednjem letu ponovno obrestujemo itd. Tudi obresti naraščajo v obliki eksponentne funkcije in nekateri avtorji imenujejo zato krivuljo indikatorjev materialnega razvoja kar obrestno obrestno krivuljo.

Hipotezo, da poteka razvoj po eksponentni funkciji, je skušal ovreči Hornell Hart. Dokazuje, da se trendu za najpomembnejše indikatorje materialnega razvoja najbolj prilega funkcija, ki jo imenujemo logaritemsko logaritemska ali skrajšano loglog. To skuša dokazati za razvoj energetske osnove, učinkovitosti predelovalnih strojev, hitrosti vozil, hitrosti komunikacij, rušilne moči orožij in za podaljševanje povprečnega življenjskega pričakovanja posameznika. V svoji teoretski obrazložitvi sicer dopušča tudi veljavnost eksponentne funkcije, toda samo za razlago krajših razdobj v razvoju.

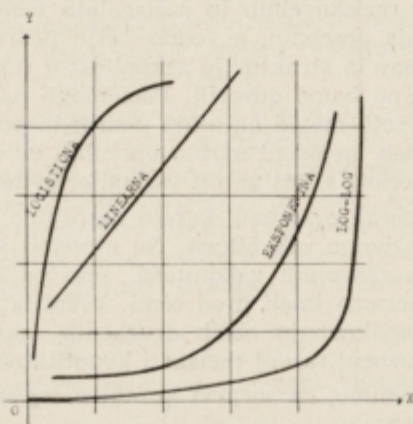
Vsebinska razlika med obema hipotezama je v pojmovanju razvoja. Če lahko razvoj predstavimo z eksponentno funkcijo, predpostavljamo, da se sicer spreminja obseg vsakokratne osnove razvoja, ne pa tudi njegova *stopnja*. Pri razvoju pa, ki poteka po loglog funkciji, se najprej pospešeno večja obseg osnove, pospešeno pa se stopnjuje tudi stopnja razvoja. Ali če prenesemo na našo razumljivejšo ponazoritev s pomočjo obrestno obrestnega računa: pri naraščanju glavnice po eksponentni funkciji prištevamo vsakoletne obresti glavnici in jih zopet obrestujemo. Če pa bi glavnica naraščala po loglog funkciji, bi, poleg prištevanja vsakokratnih obresti osnovi, po istem osnovnem principu naraščala tudi ob-

Skica 2. NARAŠČANJE OBMOČIJ OZEMELJ POD VLADO RUSIJE IN VELIKE BRITANIJE — v milijonih kvadratnih milj. Vir — Hornell Hart, »Atomic Cultural Lag: II. Its Measurement«, Sociology and Social Research, Vol. 32 (March—May, 1948), stran 847

restna mera. Ni treba posebej pojasnjevati, da bi tako glavnica mnogo hitreje naraščala. H. Hart navaja za svoje trditve dokaj trdne argumente, in o njih bo še govor.

Končno so H. Hart in njegovi sodelavci razvili še eno hipotezo o razvoju materialne osnove. Ta prejšnji dve dopolnjuje. Po tej hipotezi je možno zajeti časovne premike v razvoju specifičnih, ozko omejenih elementov materialne stvarnosti s pomočjo tako imenovane logistične funkcije. Tudi ta trend je v ekonomiki pogost. Hart ugotavlja, da se v formi logističnega trenda gibljejo predvsem nekatere posamezne iznajdbe. Iz skice je razvidno, da pomeni gibanje po tej funkciji najprej razdobje dolgotrajnejšega pripravljanja (spodnji del krivulje), potem nagel vzpon in končno umiritev na višji razvojni stopnji (gornji del krivulje). Hart ugotavlja, da je možno mimo vrste ekonomskih pojavov in razvoja posameznih iznajdb na ta način izraziti tudi naraščanje obsega ozemlja nekaterih svetovnih sil (prilagamo njegovo krivuljo, ki kaže razvoj stare Rusije in Sovjetske zveze ter britanskega imperija).

Skica 3. TIPI FUNKCIJ

Vse tri hipoteze izražajo v kvantificirani obliki nekatere osnovne, že znane zakonitosti: zakonitost o nenehnem razvoju proizvodjalnih sil ter zakonitost o razdobjih vzpona in razdobjih stagnacije v razvoju materialne osnove družbe. Hipoteze o hitrosti naraščanja materialne osnove, ki ga je možno izraziti z eksponentnim ali loglog trendom, torej samo specificirajo hitrost razvoja in dokazujejo, da je ta razvoj pospešen. Logistični trend pa kaže hitrost in smer razvoja pojavov, ki potrebujejo dalj časa za razvoj svojih osnovnih elementov, se potem enakomerno razvijajo, stagnirajo in se kasneje spet razvijejo na novi razvojni stopnji. In prav v tem je pomen teh hipotez. Zakonitosti razvoja, ki smo jih do sedaj izvajali samo iz kvalitativnih osnov in jih v praksi preverjali kot celoto, dobivajo v teh hipotezah možnost, da jih zajamemo v časovne lestvice in jih preverjamo — prav tako v praksi — glede na njihov obči potek in na součinkovanje posameznih faktorjev.

Kvantifikacija prodira v družbene znanosti že od 17. stoletja naprej in se je najprej uveljavila predvsem v ekonomiki, kasneje pa v psihologiji, sociologiji in socialni psihologiji. Ravno hipoteze, o katerih govorimo, kažejo, da jo bo možno s pridom uporabljati tudi v zgodovini, zlasti v ekonomski. Pojem »kvantifikacija« jeklremo tu v najširšem pomenu: gre za možnost operiranja s posameznimi elementi neke strukture in z njihovimi odnosi kot s količinami in z odnosi med količinami. Namen kvantifikacije, njen predpogoj in hkrati nadaljnja stopnja razvoja je seveda vedno bolj precizno merjenje in ugotavljanje zakonitosti v odnosih med količinami.

V količinski formi so skušali najprej razlagati posamezne pojave in potem zakonitosti ožjih področij. Sociologija je uvedla v raziskovanje družbenih pojavov kvantifikacijo v glavnem ob empiričnih socioloških raziskavah. Velika večina teh raziskav je bila posvečena posameznim, največkrat zelo ozkim problemom.

Prodor kvantitativnih raziskovalnih in razlagalnih metod od posameznih elementov do raziskovanja posebnih, a vedno širših področij in končno do raziskovanja obćih procesov in struktur je zakonitost v razvoju spoznavnega procesa. O njej za sedaj ne bomo govorili. Pomembno pa je, da je prav zaradi zadrževanja kvantitativnih metod na ozkih področjih posebnih zakonitosti prevladalo mišljenje, da teh metod ni možno uporabiti za raziskovanje in razlago pojavov v družbi kot celoti, zlasti ne pri razlagi celovitega družbenega razvoja.

Hipoteze, ki o njih zgoraj govorimo, kažejo nasprotno. Kvantifikacija zajema postopno tudi obće razvojne zakonitosti. Ne moremo še kvantificirano zajeti vseh obćih družbenih razvojnih zakonitosti, smo pa na poti, da zajamemo bistvene. Vedno pa moramo imeti pred oćmi: kvantitativno zajetje in kvantitativne metode pri raziskovanju obćih družbenih zakonitosti še ne pomeni, da bi mogli celotni družbeni razvoj razlagati kvantitativno.

Hipoteze, za katere menimo, da so prvi koraki v tej smeri, temeljijo na treh osnovnih predpostavkah:

1. Nekateri procesi v družbi so vzrok drugim; obstoje pa temeljni procesi v družbenem razvoju, ki v poslednji konsekvenci pogojujejo vse druge. Tak proces je razvoj proizvodjalnih sredstev in proizvodjalnih sil.
2. Možno je ugotavljati in ugotoviti zakonite zveze med temeljnimi družbenimi procesi in tistimi procesi, ki jih povzročajo ali pogojujejo.
3. Temeljni družbeni procesi niso merljivi v celoti. Zato morajo obstajati neke vrste »reprezentanti« teh procesov, indikatorji. Ti morajo na eni strani izražati razvoj procesa v celoti, na drugi pa morajo imeti vse pogoje, potrebne za to, da jih je možno meriti. Osnovni tak pogoj je razstavljljivost indikatorja na merljive dimenzije. Taki indikatorji so npr. količina proizvedene energije na enega prebivalca, nacionalni dohodek na enega prebivalca, število iznajdb v doloćenem času, celotna količina porabljenе energije, celotna proizvodnja nekih panog po obsegu in vrednosti itd.

Slaba stran dosedanjih, v glavnem angloameriških raziskovalcev teh vprašanj je ravno njihova nesposobnost urediti procese, ki jih raziskujejo, po vzročnih zvezah in po primarnosti vsakega posameznega procesa, oziroma njegovega

indikatorja. Razvoj proizvodnje orodnih strojev in količina porabljene energije na enega prebivalca imata tu prav tako »težo«, isti pomen kot razvoj hidroplana ali bodoče žice.

Se eno težavo nakazujejo gornje predpostavke. Pojave, procese in strukture je možno meriti samo z ustreznimi, adekvatnimi merami. Dolžine ne merimo s kilogrami, hitrosti ne z litri. Tudi vsako področje družbenega življenja je po svoje strukturirano in indikatorje te strukture je treba meriti s primernimi merami. Količino proizvedene energije na prebivalca merimo navadno s številom kW ur na prebivalca, vrednost proizvodnje pa v državnih ali internacionalnih denarnih enotah. Če bi sedaj skušali primerjati hitrost razvoja različnih področij družbenega življenja med seboj, bi morali zanje najti neka skupna merila in jih ob teh, kriterijskih merilih, primerjati. To pa je zelo težko. Obstojijo sicer nekateri postopki za poenotenje mer, a so vsi še zelo nepopolni.

Nadaljnje vprašanje, ki se nam zastavlja ob poizkusih kvantifikacije običajnih družbenih procesov, zadeva smisel takega postopka. Če že poznamo zakonitosti povezovanja procesov in struktur, zakaj bi jih bilo treba zajeti v njihovi kvantificirani formi? Tako bi lahko vprašali za vsako znanost, ne samo za družbene, čeprav veljajo za družbene znanosti še posebne omejitve kvantifikacije. Vsaka znanost napreduje v svojem razvoju od ugotavljanja kvalitativnih zvez do njihove kvantitativne forme.

Tudi na to vprašanje lahko odgovorimo v zelo omejenem obsegu, ker je pač prostor omejen. Najprej zahteva kvantifikacija, da razstavimo strukture in procese na njihove merljive elemente. Te elemente potem ponovno sestavljamo v različne že ugotovljene in še neugotovljene zveze v točno določenih količinskih odnosih. Brž ko razstavimo procese in strukture na elemente in jih med seboj povezujemo, veljajo zanje preprosti aksiomi deduktivnega sklepanja in zakonitosti matematičnih operacij. Izraženo v matematičnem jeziku: če ugotovimo da je $\frac{a}{b} = c$, sledi iz tega, da je $a = bc$ in $b = a : c$. Ta zelo preprosti vzorec lahko prenesemo na poljubno zapletene sisteme zvez. Vzemimo še en primer:

$A > B$	A je večji kot B
$B > C$	B je večji kot C, torej
$A > C$	A je večji kot C

Ta navidez preprosta operacija nam npr. omogoča razporediti elemente merljivega pojava po njihovi velikosti. Če imamo določeno mero, lahko ugotovljamo npr. večjo in manjšo inteligentnost posameznikov, večje ali manjše materialno bogastvo kraja, večjo ali manjšo stopnjo vključenosti posameznika v skupino itd. Na osnovi takih in podobnih operacij je torej možno iz nekaterih podatkov o zvezah med elementi deduktivno izvajati podatke o drugih zvezah. Postane neposredno induktivno izvajanje vsake posamezne zakonitosti, ves proces opazovanja ali eksperimentiranja, merjenja spremenljivk, analitskih postopkov in induktivnega zaključevanja.

Vsak deduktivni sklep pa pomeni neupravičeno generalizacijo zvez med elementi. V deduktivnem zaključevanju navadno predpostavljamo, da je določena zveza objektivno veljavna tudi v situacijah, ko se ti elementi povezujejo v dru-

gačnih pogojih. In tu se pokaže nadaljnja pomembna prednost kvantifikacije. Na osnovi merjenja elementov in ugotavljanje zveze med njimi je možno preverjati veljavnost ugotovitev v različnih situacijah. Z drugimi besedami — na osnovi kvantifikacije ugotavljamo pravilnost naših deduktivnih sklepov. Sicer je možno pravilnost sklepanja in posploševanja preveriti v praksi tudi brez kvantifikacije. Toda proces preverjanja poteka potem po načelu poskusa in zmote in je dolgotrajnejši, bolj zapleten in velikokrat tudi bolj boleč tako za posameznika kot za družbene skupine.

Nadaljnja prednost kvantifikacije je možnost točnejše napovedi bodoče situacije. Tudi te napovedi so možne brez predhodnega kvantificiranja. Velja pa zanje ista ugotovitev kot za druge vrste verifikacij. Napoved bodoče situacije v obliki kvantitativnih zvez je možno natančno izraziti. Če se napoved ne uveljavi, izmerimo velikost odklona od napovedi. Če poznamo tudi faktorje, ki vplivajo na določeno smer in vrsto gibanja, bo možno na osnovi odklonov od napovedane smeri ugotavljati bodisi spremembo intenzitete učinkovanja enega ali več faktorjev, razlike v njihovi strukturni razporeditvi, ali pa nastop novih, doslej nepoznatih faktorjev.

Tu se pojavlja nova težava pri praktični uporabi dveh od gornjih treh hipotez o pospešenem razvoju materialne osnove družbe. Vse tri trende je namreč možno dokaj natančno preverjati za razvoj v preteklosti, seveda ob predpostavki, da jih »očistimo«, se pravi, da eliminiramo vplive slučajno delujočih faktorjev. Potem nam trendi dovolj natančno kažejo smer razvoja. Če pa trende uporabljamo za napoved razvoja v bodočnosti, moramo predpostaviti, da učinkujejo na procese, ki jih skušamo napovedati, isti faktorji, kot so delovali do trenutka napovedi. In to je dvomljivo.

Kako dvomljivo, kažejo konkretni primeri trendov, ki jih je raziskoval H. Hart in nekateri primeri, ki so jih raziskovali drugi avtorji. Če so namreč trendi logaritemsko logaritemske funkcije, prehajajo na neki točki v neskončnost: torej: razvoj bi od te časovne točke dalje ne bil pospešen, ampak neskončno hiter — kar je absurd. In kar najbolj preseneča: loglog trendi, ki jih je raziskoval Hart, prehajajo vsi v neskončnost okrog leta 2000. To pa seveda dopušča možnost najrazličnejših razlag in situacij, toda z eno samo skupno osnovo. V tem času nastopajo drugačne silnice razvoja, kot so nastopale pred letom 2000.

Vzroki pospešenega razvoja

Različni avtorji navajajo različne vzroke pospešenega razvoja in faktorje, ki nanj vplivajo; skušali bomo te vzroke strniti v celoto. V osnovi obstajata dve skupini razlag: Ogburnova razlaga vzrokov se omejuje na hipotezo razvoja v obliki eksponentne funkcije. H. Hart v osnovi sprejema Ogburnove razlage, jim pa dodaja tiste vzroke, ki so — kot kažejo njegove raziskave — vplivali na pospešenje stopnje razvojnega procesa, ne samo njegove osnove.

Oba avtorja mislita, da je osnova pospešenega razvoja akumulacija elementov tistega dela stvarnosti, katerega razvoj proučujemo in to ne samo materialnih elementov. Ta ugotovitev temelji na spoznanju, da je vsaka novost pravzaprav kombinacija že prej odkritih sestavin, čeprav navadno mislimo, da je povsem novo odkritje. Tako je npr. telegraf kombinacija električne baterije, elektro-

magneta in žice. Avtomobil je nastal postopno na osnovi množice drugih iznajdb. Tako bi lahko navajali za vsako novo iznajdbo. Vrsta avtorjev je obdelala najpomembnejše iznajdbe v zgodovini razvoja proizvodnih sredstev in pokazala, iz katerih predhodnih elementov so se razvili.

Ce nastajajo iznajdbe na področju razvoja proizvodnih sredstev in tudi na drugih področjih družbenega življenja, s kombinacijo elementov, bo iznajdb tem več, čim več bo elementov. Vsaka nova iznajdba pa predstavlja nov element, nove možnosti nadaljnjih kombinacij. Vse te možnosti se seveda ne realizirajo. Gotovo pa je v situaciji z več elementi več možnosti za uresničenje novih izdelkov, strojev, orodij kot v situaciji z manj elementi. W. Ogburn je to zakonitost preprosto izrazil takole: »Če ima neka kultura 10 000 elementov in ustvari eno iznajdbo v določenem času, bo kultura z 10 000 000 elementi ustvarila v istem času 1000 iznajdb«.

Začetniki teh teorij in njihovi učenci ne uporabljajo principa akumulacije elementov kot enega osnovnih faktorjev razvoja samo za razlago razvoja proizvodnih sredstev, ampak tudi za razlago razvoja družbe v celoti. Tako dokazujejo, da je grška kultura vzhajala, ker je združevala elemente egipčanske, feničanske, asirske in babilonske, kretske in hetitske kulture. Od teh držav je Grčija prejela bron, železo, produkcijo kovanega orodja in orožja, udomaćenega konja, kolo, produkcijo keramike in tkanin, ladje in končno abecedo — osnovne sestavine materialne baze in nadgradnje grške antične družbe.

Možno je, da se elementi akumulirajo in kombinirajo v zaprtem družbenem sistemu, to je v sistemu, ki nima stika z drugimi. Tak družbeni sistem se bo razvijal po isti zakonitosti pospešenega razvoja, le počasneje. Največkrat pa se elementi novega kombinirajo na osnovi difuzije — po terminologiji avtorjev — se pravi z razširjanjem iznajdb v druge družbene skupnosti, civilizacije, države. Difuzija je drugi odločilni faktor pospešenega razvoja, njen nosilec je v glavnem trgovina.

Dejstvo, da se tako materialna osnova družbe kot drugi njeni deli hitreje razvijajo na osnovi stikov med različnimi prostori, je možno dokazati tudi drugače, ne samo z ugotovitvijo, da se tako večja število elementov novih kombinacij. Znano je, da se narodi in države, ki so bili dolgo časa izolirani in pridejo v stik z drugimi ozemlji, začno razvijati mnogo hitreje, kot so se razvijali do tedaj. Mimo tega: velikokrat v svojem razvoju prehitijo dežele, odkoder so dobivali impulze, pač zaradi različnih družbenih pogojev, v katerih se elementi drugih civilizacij razvijajo. Na primeru Amerike lahko vidimo, kako naglo se začne razvijati kapitalizem, ker ga ne omejujejo preostanki fevdalne družbe, na primeru Japonske pa lahko prav tako ugotovljamo po letu 1856 izredno hiter razvoj kapitalističnih elementov in to v glavnem zaradi izredno cenene delovne sile in odličnih pogojev za razvoj menjava.

Difuzija elementov se ne omejuje zgolj na materialne sestavine novih iznajdb. Vključuje tudi difuzijo novih idej in znanj, ki predstavljajo pač njihov konstitutivni element. Prostorska difuzija elementov in idej se prav tako ravna po zakonu pospešenega razvoja. V prazgodovinskih razdobjih in v starem veku so se iznajdbe širile zelo počasi, vtem ko omogočajo danes tisk, razvit sistem komunikacijskih zvez, prevladovanje nekaterih osnovnih svetovnih jezikov, razvita menjava mišljenj med znanstveniki, dokumentacijska služba in druge

pridobitve moderne civilizacije praktično izredno hitro razširitev ugotovitev, iznajdb iz posameznih vej po vsem planetu. Hart misli, da je tudi difuzija novosti, iznajdb in idej o njih loglog trend.

Poleg prostorske difuzije nastopa tudi difuzija med posameznimi področji na istem prostoru, ki se drugače razvijajo funkcionalno avtonomno. Iznajdba neke novosti ali del kake iznajdbe prodre v drugo območje, ki navidez s prvimi ni v nikakršni zvezi. Iznajdba televizije povzroča bistvene spremembe v družinskem življenju, iznajdba avtomobila je precej modificirala železniški in ladijski transport, a je prodrla tudi na področje gradbeništva (ceste, mostovi), kulture itd. Za ilustracijo navajamo v literaturi že klasični primer učinka iznajdbe radia na sorodna in nesorodna področja. Ogburn je leta 1932 sestavil listo 11 področij, na katera je vplivala iznajdba radia. V vseh 11 področjih je naštel skupno 150 primerov neposrednega vpliva radia. Področja so bila leta 1932 sledeča: komunikacije, rekreacija in zabava, transport, vzgoja, razširjanje informacij, religija, industrija in trgovina, poklici, politika in oblike vladavine, ostale iznajdbe in različna ostala področja. Nekateri neposredni vplivi s teh področij:

- prodor glasbene in umetniške kulture iz mest na deželo,
- oživitve starih pesmi in napevov,
- stimuliranje plesa,
- možnost komunikacij med letali in ladjami,
- možnost boljše orientacije ladij in letal,
- vzgoja kmetov v naprednejših poljedeljskih metodah,
- hitro posredovanje novic iz vsega sveta,
- boljša obramba pred zločinci in kriminalci s pomočjo policijskih avtomobilov, opremljenih z radiom,
- nove oblike oglašanja,
- naraščanje potrošnje električne energije,
- nastajanje novih poklicev,
- nove regulatorne funkcije vlad,
- nov način organizacije propagande,
- začetek proučevanja elektronike, ki še naprej vpliva na celotni razvoj avtomatizacije in razvija celotno znanost o elektroniki,
- sterilizacija mleka s pomočjo kratkih valov,
- možnost prijetnejšega prebivanja doma,
- orientacija podmornic itd.

Omenili smo že, da navaja Ogburn 150 takih področij, kamor prodira vpliv radia in ki na prvi pogled nimajo z radiom prave zveze.

Difuzija elementov med področji razvoja dopolnjuje učinkovanje faktorjev difuzije med prostori; v obeh smereh večja difuzija število elementov, ki ustvarjajo možnosti za nove iznajdbe in tako pospešuje razvoj.

Nadaljnji faktor pospešenega razvoja je povpraševanje. Samo na sebi povpraševanje ne more ustvarjati novih iznajdb. Pač pa vzodbuja k iskanju novih rešitev v produkciji in v spoznavanju stvarnosti, v znanstvenem raziskovanju.

Hart meni, da povpraševanje pospešuje hitrost kombiniranja posameznih elementov v novo celoto, seveda ob predpostavki, da elementi, ki jih je treba kombinirati, že obstajajo. Povpraševanje je eden od indikatorjev obstoječih potreb. So pa potrebe manj diferencirane kot povpraševanje, ki je usmerjeno navadno na konkretne predmete in včasih še na rešitve, ki so že na vidiku, čeprav še ne uresničene. Pri tem mislimo npr. na povpraševanje po novih tipih letal, vedno hitrejših in varnejših, čeprav zanje še niso izdelani niti še prototipi, in na podobne primere. Potreba pa ni nujno usmerjena na konkretno možnost realizacije. Tako bi prav gotovo potrebovali zdravilo proti raku ali srčnemu infarktu, ne vemo pa, ali imamo na voljo dovolj elementov, da bi ga mogli odkriti.

Psihične zmožnosti posameznikov, njihovo znanje, inteligentnost, zmožnost ukvarjati se z novimi problemi, premagovati intelektualne ovire so nadaljnji faktor pospešenega razvoja. Tisti, ki združuje obstoječe elemente v kvalitativno nove tvorbe, je posameznik, oziroma v današnjih pogojih raziskovalnega dela, skupina posameznikov, vsak s svojim specializiranim znanjem in sposobnostmi. Sposobnosti posameznika, da v svoji zavesti ustvari novo, pa pri avtorjih hipotez o pospešenem razvoju niso neka »božanska iskra duha«, ki bi ustvarjala stvarnost iz nič. Prej jim pomenijo neke vrste aktivno lečo, ki v svojem žarišču združuje žarke in jih oblikuje po stopnji svojega znanja, nadarjenosti, usposobljenosti.

Omenili smo že, da dodaja H. Hart tej skupini faktorjev, ki po Ogburnu, Chapinu in Morganu pogojujejo pospešeni razvoj, še nekatere. Ti naj bi razložili, zakaj se pospešeno razvija ne le osnova, ampak tudi stopnja pospeška hitrosti razvoja.

Hart sicer upošteva vpliv akumulacije materialnih elementov pospešenega razvoja, misli pa, da ti elementi med seboj niso enakovredni. Že drugi avtorji ugotavljajo neenako »težo«, neenak pomen posameznih elementov, ki se nadalje kombinirajo v nove iznajdbe. Iznajdbe ognja, kolesa, parnega stroja, bencinskega motorja, elektromagneta in indukcijskega toka, verižne reakcije v razvijanju atomov pomenijo za nadaljnji razvoj proizvodnih sil mnogo več kot desetine, stotine drugih iznajdb iz istih dob. Po hipotezi o loglog formi pospešenega razvoja pa »teža«, pomembnost elementov za nadaljnji razvoj ni nekaj slučajnega, ampak sistematično raste z napredovanjem razvoja. Parni stroj je pomembnejši vir energije kot ogenj, električni generator je tudi kot element razvoja močnejši, pomembnejši od parnega stroja in v istem odnosu je atomski vir energije do električnega generatorja. Sistematsko naraščanje možnosti učinkovanja in kombiniranja pri posameznih razvojnih elementih je eden najpomembnejših faktorjev pospeševanja stopnje razvojnega pospeška.

Drugi faktor pospeševanja stopnje pospeška je uporaba vedno učinkovitejših metod pri odkrivanju novega. Človek je v razvoju odkrivanja novega uporabljal najprej metodo poskusa in zmote. Po tej metodi skušamo najti rešitev problema tako, da preizkusimo vse razpoložljive možnosti rešitve v neki situaciji ali v vrsti situacij in izberemo rešitev, ki je uspela. To najpreprostejšo metodo uporabljamo največkrat v vsakdanjem življenju. Posameznik se opira nanjo tembolj, čim nižja je njegova inteligentnost, čim manj intelektualnih zmožnosti ima in čim manj pozna situacijo. Tudi v znanstvenem raziskovanju

ta metoda še ni povsem izgubila svoje vloge, čeprav so jo v osnovi nadomestile učinkovitejše metode.

Nadaljnja stopnja v uporabi metod vključuje vse tiste metode, pri katerih učinka neke akcije ne preizkusimo v vseh možnih naravnih situacijah, ampak ga skušamo predvideti na osnovi razumskega sklepanja. Tudi ta stopnja ima svoje notranje razvojne zakonitosti in vključuje tako metode razsojanja na osnovi zdravega razuma kot metode eksaktnega deduktivnega sklepanja na temelju izmerjenih količin in ob upoštevanju logičnih in matematičnih pravil in zakonitosti. Te metode so osnova vsake znanosti.

In končno prehajamo danes na uporabo metod, pri katerih opravlja vse »rutinsko« delo razum, vse tisto miselno delo, ki je sestavljeno iz enakih in ponavljajočih se operacij, elektronski stroj, medtem ko človek programira delo stroja in osvobaja razum za odkrivanje predvsem novih elementov stvarnosti.

Poleg razvoja vedno učinkovitejših metod se po raziskavah H. Harta večja stopnja pospeševanja tudi na osnovi zvečanja povpraševanja in potreb. To povečevanje predstavlja nadaljnji faktor pospeševanja stopnje pospeška.

Samo ponekod ob robu omenjajo avtorji obeh skupin hipotez tudi vpliv akumulacije sredstev oziroma akumulacije presežnega dela na proces pospešenega razvoja, čeprav zadeva ravno ta vpliv temeljna vprašanja družbenih posledic pospešenega razvoja. Problem je sorazmerno zapleten.

Najprej: nove iznajdbe gredo v smeri večje delitve dela, večje specializacije proizvodnje. Nove iznajdbe namreč povečujejo produktivnost dela in to na osnovi racionalizacije, mehanizacije in avtomatizacije proizvodnje. Rentabilna mehanizacija in avtomatizacija pa je možna samo ob večji specializaciji, delitvi dela na eni strani in na drugi ob stalnem povečevanju obsega proizvodnje. Danes velja npr. zlasti za bazično industrijo ugotovitev, da je rentabilna šele, če je maksimalno koncentrirana. Za primer navajamo jeklarne. Strokovnjaki menijo, da so proizvodi neke jeklarne kos cenam na svetovnem tržišču, če proizvaja jeklarne vsaj 2,5 milijona ton jekla letno (celotna Jugoslavija je proizvedla v letu 1961 okoli 1,5 milijona ton). Šele pri takem obsegu proizvodnje v eni jeklarni je možno polno izkoristiti vso mehanizacijo in avtomatizacijo proizvodnje. Še bolj kot za današnjo situacijo velja to za perspektive proizvodnje. SZ namerava zato v bodočnosti graditi jeklarne s proizvodnjo 25 milijonov ton jekla letno.

Še en primer: z velikimi elektronskimi računskimi sistemi je možno kontrolirati dnevno proizvodnjo, zaloge in prodajo zelo obsežne proizvodnje. Taki sistemi opravijo danes že več kot 10^6 (1 milijon) računskih operacij na uro. Če naj bodo polno izkoriščeni, morajo torej kontrolirati ogromne proizvodne komplekse.

Torej: pospešeni razvoj je možen samo ob povečanjem obsegu proizvodnje in ob povečani specializaciji. Oboje sta v bistvu dve strani istega procesa in zahtevata vedno večjo koncentracijo sredstev. Ta presega možnosti investiranja privatnega lastnika. Tudi to je eden od vzrokov, da prehaja upravljanje s sredstvi za proizvodnjo v kapitalističnih deželah v roke države. V socialističnih pa je bila družbena lastnina nad proizvajalnimi sredstvi že priborjena z revolucijo.

Posebno jasno kažejo nujnost, da družba upravlja s proizvodnjo in razdeljuje proizvode najnovejše iznajdbe, najnovejše kombinacije akumuliranih elementov. Mislimo predvsem iznajdbe v zvezi z atomsko energijo in vesoljske rakete. Investicije na tem področju zahtevajo tako velika sredstva, da si jih lahko privoščijo samo nekatere največje svetovne države, ki koncentrirajo zelo velike količine sredstev.

Danes je stopnja specializacije dela, obseg delitev dela in nujnost maksimalne koncentracije sredstev, že tako visoka, da postopno prerašča nacionalne okvire. To dokazujejo gospodarske skupnosti držav, znotraj katerih se opravlja delitev dela in ki postopno organizirajo obsežna skupna tržišča in obsežne regionalne organizacije za integriranje specializirane proizvodnje in za možnost skupnih investicij. Mimo teh pa dokazujejo nujnost postopne koordinacije sil v vsem svetu tudi iznajdbe orožij, ki s svojo rušilno močjo lahko praktično uničijo obstoječo civilizacijo.

Hipoteza o pospešenem razvoju torej s svoje strani osvetljuje nujnost, da se delitev dela izvede v okviru sveta, da se tako poenoti tržišče, se koncentrirajo sredstva za investicije in da tako ves svet združi svoje napore pri kontroli nadaljnega razvoja proizvodjalnih in rušilnih sredstev. Osnovni družbeni učinek hipoteze o pospešenem razvoju je torej nujnost vedno večje koncentracije sredstev; samo vedno večja in verjetno tudi pospešena koncentracija lahko zagotovi pospešen razvoj materialne osnove družbe in s tem posredno tudi njene nadgradnje.

Oglejmo si še, ali rešujejo hipoteze o pospešenem razvoju kakšna vprašanja boljše in natančneje kot dosedanje teorije.

O enem od problemov, ki jih sistem hipotez o pospešenem razvoju pomaga reševati, smo pravkar govorili; pojasnjujejo namreč nenavadno nagli tempo razvoja proizvodjalnih sil v zadnjih desetletjih in hitre družbene spremembe, ki sledijo temu tempu razvoja.

Zelo dobro razlagajo te hipoteze objektivno nujnost pojavljanja določenih izumov v območju razvoja proizvodjalnih sil pa tudi nujnost pojavljanja teorij, hipotez, družbenih institucij in podobno. Po teh hipotezah izumi, novosti, tvorbe družbene nadgradnje niso izključni rezultat delovanja ustvarjalnega duha. Na določeni stopnji razvoja se morajo pojaviti kot rezultat kombinacije elementov. Seveda ne gre tu za točnost napovedi na mesece, pač pa za približno določitev smeri razvoja in nujnosti, da se pojavi določena količina izumov, novosti v nekem razvoju in v konkretni situaciji.

Empirično dokazuje objektivno determiniranost prodora v nova področja objektivne stvarnosti in nunost nastajanja podobnih teorij in hipotez v historično podobnih situacijah celoten razvoj znanosti. Znano je, da se redkokatera prirodoslovna teorija in redkokatera iznajdba pojavlja posamično. Navadno sledijo izdelane teorije svojim manj razčlenjenim predhodnicam in velikokrat se ne pojavljajo samo »v enem izvodu«, pač pa istočasno na več mestih, čeprav včasih nekoliko modificirane. Isto velja za iznajdbe. Morda je eden najboljših dokazov te trditve ravno razvoj različnih vrst atomskega orožja in razvoj vodenih izstrelkov. Razvijajo se relativno neodvisno v dveh velikih državah in ohranjajo približno isti tempo razvoja v obeh. Nekaj let razlike v tempu sedaj na eni, potem na drugi strani je historično nepomembnih. Prav tako ni

važno, koliko špijonskih podatkov dobi ena država od druge. Če namreč ne bi imela vseh ostalih pogojev za razvoj, bi ji posamezni podatki ne mogli prav nič koristiti. Ti pogoji pa so ravno: možnost akumulacije ogromnih finančnih sredstev, zadostna akumulacija materialnih in idejnih elementov, takojšnje izkoriščanje vseh najnovejših dosežkov znanosti (difuzija) boljše raziskovalne metode, velika zainteresiranost obeh sil (povpraševanje) in možnost koncentracije velikega števila kadrov (zavestni element, inventivnost).

Sistem hipotez o pospešenem razvoju pomaga razložiti tudi vzroke razvoja proizvodnih sil v različnih družbenoekonomskih formacijah in v različnih geografskih področjih. Stara Grčija, ki je v nekaj sto letih razvila diferencirano sužnjeposestniško družbo je, kot je znano, ležala na križišču egipčanskih, kratških, feničanskih in preko njih asirskih, babilonskih in hetitskih vplivov. Zato so se elementi možnih kombinacij tu zelo hitro množili in akumulirali, razvila se je trgovina, ki je povečevala povpraševanje. Odnos med populacijo in akumuliranimi sredstvi je bil za tedanje proizvodne možnosti verjetno najprimernejši; zato je tudi akumulacija sredstev pospeševala razvoj. Dosledna delitev dela pa je omogočala ustvarjanje veliko in velikih del tudi na področju duhovne kulture. Podobno bi lahko analizirali položaj starega Rima.

Prve začetke kapitalizma zasledimo v severnoitalijanskih mestih, na križišču dveh velikih trgovskih poti: od zapada na vzhod ter s severa na jug in obratno in to v razdobju relativne umiritve, ko se razvija trgovina — po zaključku križarskih vojn. Spet torej na področju stikanja množice vplivov, naraščanja možnosti za kombiniranje različnih elementov, na področju difuzije različnih kultur in tam, kjer trgovina omogoča maksimalno akumulacijo sredstev in večja povpraševanje.

Nadaljnji razvoj kapitalizma se veže na Holandijo in Anglijo, na dežele, kamor se po odkritju Amerike, Južne Afrike in Indije prenaša težišče trgovine.

Naj omenimo samo še, da bi bilo možno ob uporabi sistema hipotez o pospešenem razvoju in vsaj približno izračunanimi odnosi med številom prebivalstva, količino in vrednostjo proizvodov, porabljeno energijo in zmožnostjo akumulacije sredstev, zgraditi dokaj eksaktno zgodovinsko materialistično teorijo o nastajanju in propadanju držav v različnih družbenoekonomskih formacijah.

Verjetno bi mogli s temi teorijami precej natančno pojasniti, zakaj nastajajo v začetkih družbenoekonomskih formacij male države, zakaj se težišče v razdobjih razcveta prenaša na vse večje državne tvorbe in zakaj giganti zgodovine propadajo ob zatonu družbenoekonomske formacije, ki jih je rodila (tako stari Rim in sveto rimsko cesarstvo), ali pa stagnirajo v neki okameneli formaciji: stara Kitajska in Indija. Toda ta razmišljanja presegajo okvire prikaza sistema hipotez o pospešenem razvoju.

Navedli smo samo nekaj primerov možnosti uspešne aplikacije hipotez o pospešenem razvoju na analizo družbene stvarnosti. Članek, ki naj samo seznanja s temi hipotezami, tudi ne more prikazati vseh posledic in možnosti, ki nastajajo, če vključujemo hipoteze v pospešenem razvoju v teorijo in raziskovalno metodo historičnega materializma. Morda pa se je dalo skozi posamezne primere zaključiti na osnovni obris: na možnost izpopolnitve historičnega materializma z ekzaktnimi hipotezami in sistemi hipotez o kvantitativnih razmerjih v razvoju stvarnosti.

Hkrati moramo vedeti, da bi redukcija celotne teorije na te hipoteze vedla v mehanicizem. S hipotezami o pospešenem razvoju sicer lahko pokažemo njegove kvantitativne zakonitosti in — s precejšnjo mero drznosti in tveganja — natančneje ugibamo o bodočnosti. Ne moremo pa še ničesar povedati o vsebini, vsebinski smeri in vzrokih ravno takega razvoja. Zakaj se nekateri pojavi razvijajo v menjajočih se fazah vzponov in stagnacije, zakaj se pojavljajo prelomne točke v revolucionarnih razdobjih, zakaj se napovedujejo okrog leta 2000 pojavi, ki niso več v skladu z delovanjem sedanjih zakonitosti in faktorjev razvoja — na vse to in še na ostala vprašanja o vzrokih razvoja moramo odgovarjati s kvalitativnimi analizami družbe.

RUDI MIŠKOT: GOVOREČE NOČI

lškarijot *Videl sem, kako je stal
v jutranjem mraku
ob steni barake
prilepljen kot netopir.*

*Cesa je čakal, ne vem;
šel sem mimo, a na hrbtu
sem čutil ščeget njegovih mačjih zenic.*

*— Jaz sem verjel nekoč
tem farizejskim očem,
a danes vem, kaj je prežalo
za steklom tega obraza.*

*Navrtal je vse spomine
in se z naslado nenasitnega črva
zagrizel v srce mojih cvetov;
po gibčno zaigrani igri
sem začutil skozi tuniko zaupanja
ostrozobo podlasico in odvratni
zadah njenega goltanca.*

*Odpadla je maska.
Skozi prizmo nage resnice
sta vstopila gnus in prezir. —*

Videl sem ga v jutranjem mraku,
videl sem Judo izdajalca,
kako je stal ob steno prilepljen
kot velik, črn netopir.

Besede

Besede, besede, besede,
plohe zgubljenih besed;
besede, besede, besede,
plesnivega upanja sled.

Bil je tesnoben večer...
Obupan je v krčmo zavil —
in mesto iskane tolažbe
je našel le smeh porogljiv.

Besede, besede, besede,
plohe zgubljenih besed;
četudi so vse izgubljene, —
do konca med njimi razpet!

Ni...

V školjki skrivnosti
ni sledu ksanja. —
Pošumevajočih vzdihov ni
med dvema odprtima lupinama.

Samo mrtvi plamen; dve zvezdi,
ki sta potonili neke noči
na dno globokega tolmana.

Poslej te ne iščem več.
V rokah držim tvoj kip
pokorni in hladno vdani.

Ni... in vendar še vedno blodiva
v nepokoju s srebrom okovanih noči,
ko zaprepaščena paslušava ječanje
dveh zvezd na dnu temnega tolmana.

Slovo

Od pojočih angelov
in grozdja se poslavlja Srce;

mimo omizja,
kjer pari kramljajo,
gre v jesenski predvečer.

Stopi na ulico.
V kapljah grenke deževnice
ujame poslednji glas.

Dospe v tišino
umirajočih brez;

srečen spomin
med rebrasto listje
akacij razpne.

Nočna suita

Spanec mi nocoj ne zalepi oči
s slepoto voščene pozabe, ki ji že
prvi jutranji žarek stopi pečate.

Ne predam se uspavajoči hvaležnosti
potešenih želja. S krhko silhueto strasti
ne bom legel v postelj.
Bedeti, bedeti hočem,
za vse žive — in mrtve.

— Mesečina lije vso noč.
S presledki zvončkljajo še
murni pod oknom.
Nočni metulji so odrajali svoj ples;
s svetlimi očmi, pijani od luči
počivajo na lestencih in stenah.

Krilato kobilico mi je poslala
skoz okno pozna septembrska noč.
Prišla je, da malce kramljava.

Kako je noč lepa. —
Pod oknom še murni bedijo;
v sobi so gostje zbrani. Sami ponočnjaki.
Do svetlega jutra bodo peli,
peli vsem živim in mrtvim.

Kmetje

Vsako jutro
beli odsevi meglá nas zbude.
Vsak dan vstajamo bolj sivi,
kot megla in prst zledenela.

Vedno bližji smo zemlji.
Zvečer, ko ležemo, začutimo
vonj zemlje v sebi. —
Zjutraj skušamo pognati kali,
da bi zeleneli,
a prek prsi nam zagrebe brana
za zadnjo jesensko setev.

In nič ne vemo,
kaj nam prinese pomlad,
ko obležimo kot seme v zemlji —
in odrevenimo v pričakovanju nečesa silnega.

Vsako jutro smo bliže zemlji,
vsak dan bolj po zemlji dišimo
in vsaka noč nam prinaša
močnejše šumenje suhih rož.

Lastovke

Lastovke hrepenenj trkajo na okna.
Nemirne jate vetrovnih pomladi
trkajo vso noč na mokre šipe ...
Nihče jih ne sliši!
Pod strehami dihajo speči ljudje,
nihče ne odpre sanjam pomladi.

Težka od dežja, razpno krila — v noč,
s podobo sončnega jutra
v drobnem telesu.

Ciprese

*Slapovi vetra oblivajo krone
šumečih cipres — in luna
tke vanje svoje obličje;*

*tke belo žalost belih jagod,
ki rasejo na poveličanih
obrazih nesrečnih žena.*

*Pod zelenimi oboki spre vodi senc
z očmi, uprtimi v pojočo žalost,
z rokami, dvignjenimi v molčeče nebo. —*

*Iz dalje prihaja glas novorojenca.
Sprva tiho kakor čričkov glas, nato naraščajoče,
z bučečo tožbo vetra zaorje s črnim plugom v nebo.*

*Nešteto rok je omahnilo v temo...
Slapovi vetra šume čez krone cipres,
poškropljenih z žalostjo osamelih žena.*

Primer z vrvi

Vladimir Kavčič

Bil je čas, ko so o vrvohodcih govorili le mimogrede, na prijateljskih obiskih starejših zakoncev, ob skodelici kave ali ob čaši piva v zakotnih predmestnih krčmah, toda še tedaj le ob pozni uri, ko se je ta ali oni že odpravljaj domov, drugi pa so pritajeno zdehali. Tedaj je kdo od rahločutnih posameznikov, običajno gostitelj, omenil tudi vrvohodce, kot bi hotel z dostojnim zaključkom opozoriti na neumestnost nadaljnjega vztrajanja. Brez posebne zavzetosti je zbrani družbici zaupal, da so se na nekem oddaljenem vrtu, običajno v manj uglednih delih mesta, pojavili vrvohodci. Ni jih še bilo mnogo, kvečjemu dva ali trije v istem okolišu, in trudili so se, da bi na povsem improviziranih pripomočkih, v zravnanj držj in za druge čimbolj neopazno prešli, a v bistvu vendarle zdrsnili preko nekaj metrov dolge, napete vrvi ali žice, ki so jo v svojem strokovnem žargonu in povsem neupravičeno imenovali linija. Višina, na kateri so tedaj vadili, je bila skoraj v vseh primerih neznatna in ni presegala višine spodobnih meščanskih ograj. Pozornosti niso vzbujali niti otrokom.

Kdaj je začelo število vrvohodcev naraščati, ne ve nihče. Iz dneva v dan jih je bilo več, ne da bi jih kdo k tej dejavnosti vzpodbujal in ne da bi bili dobili najmanjše javno priznanje. Vrvohodstvo se je nezadržno širilo po mestu, nekatera znamenja so kazala, da po vseh mestih. Nad ulicami, po parkih in nad reko so se poleg javnih telefonskih in drugih linij pojavile tudi druge številne zasebne in osebne vrvi in žice, na njih pa športno razgaljeni in tekmovalno razpoloženi vrvohodci. Nekateri so nosili dolge palice, opete z mrežami, vanje bi se lovili ob lastnem padcu, ali pa bi nemara celo pomagali prestreči soseda, ki mu je spodrsnilo. Večina je skušala obdržati ravnotežje brez pripomočkov, s samo telesno spretnostjo, kar je seveda bilo dosti bolj naporno in nevarno. Čeprav so se navidez vsi smehljali, niso mogli skriti utrujenega drgeta mišic. Vadili so že kar v znatnih višinah in preprostim meščanom, ki sicer z vrvohodstvom niso hoteli imeti nobene zveze, ni bilo več vseeno, kaj se dogaja nad njihovimi glavami. Pričakovali so nesrečo. Nevarnost je bila dobesedno v zraku. Vrvohodci so se zbirali že za vsakim vogalom in glasno razpravljali o perečih vprašanjih svojega gibanja. Mnogi so zapustili svoje poklice in se povsem posvetili vrvohodstvu. O ciljih vrvohodstva so pisali tudi časopisi: Na čim večji višini čim dalj vztrajati na vrvi ali na žici in pri tem vzbujati videz, da se ničesar ne dogaja. Pojavljala so se številna teoretična dela, ki so obravnavala pot do tega cilja, pa seveda tudi nič manj številna druga dela, ki so cilj zaniževala. Vrvohodci so se razdelili na več skupin, vsaka od njih je strastno zagovarjala svoja izhodišča in svoj program ter nič manj strastno dokazovala šarlatanstvo drugih.

Izkazalo se je, da vsa ta prizadevanja le niso bila povsem brez smisla. Zaradi množičnosti vrvohodskega gibanja, zaradi vse večjega in večjega števila meščanov, ki so svoje najboljše moči posvečali tej dejavnosti, so postali nanjo pozorni tudi mestni očetje, sklenili so, da dajo gibanju svoje priznanje: V mestnem cirkusu so razpisali delovno mesto za enega vrvohodca. Ta bi že po naravi stvari same moral biti najboljši med najboljšimi. Svetal vzgled gibanju, čast in ponos vsega mesta.

Za razpisano mesto cirkuškega vrvohodca so se seveda potegovali vsi, ki so se kdaj koli preizkušali v vrvohodstvu. Da bi se izognili dolgotrajnim in utrujajočim izbirnim tekmovanjem, so na najvišjem mestu imenovali komisijo strokovnjakov nevrvohodcev, ki je med kandidati izbrala najboljšega. Izbranega vrvohodca so nato poslali še na študijsko potovanje v inozemstvo. Že zaradi tujcev, ki so kdaj pa kdaj obiskovali mestni cirkus, je kazalo vrvohodstvu zagotoviti vsaj evropsko raven.

Preden je specializirani vrvohodec po večmesečnih pripravah nastopil v cirkusu, si je njegov program ogledala posebna, nova komisija. Pohvalila je njegovo spretnost in lahkotnost, ugotovila, da je na najboljši poti k virtuoznosti in ga

tako napolnila k nadaljnjemu treningu. Imela pa je seveda tudi svoje kritične pripombe: Vrvohodčeva drža se ji ni zdela dovolj zanesljiva. Gledano od spodaj navzgor pomanjkljivost nihi ni bila opazna, toda dobra komisija predvidi vse možnosti. Ko so ocenjevali vrvohodca od vrha navzdol, se niso mogli znebiti vtisa, da je svojo težo na žici porazdelil dokaj nesorazmerno. Vsak hip bi se mogel prevagati na desno in posledice bi bile neizbežne. Pa tudi že zgolj iz estetskih razlogov je neprijetno gledati človeka, ki se nagiblje na desno. Na možnost desnega odklona pa so bili opozorjeni že vnaprej. V inozemstvu izšolani strokovnjaki so se pogosto vračali s temi napakami.

Da bi publiko rešili pred prevaro, vrvohodca pred usodnim padcem in ugled komisije pred javnim negodovanjem, so se odločili za kirurški poseg. Takšna je bila tudi želja vrvohodca samega, ki si je že v načelu želel razjasniti svoj položaj in si na najvišjem mestu zagotoviti poklicni uspeh. Zdravniški pregled je pokazal, da je bila njegova hrbtenica že tako ali tako močno upognjena. Naravnati bi jo bilo mogoče le tako, da bi jo zlomili. Na predlog komisije in na izrecno vrvohodčevo zahtevo se je to tudi zgodilo. Uprava cirkusa si je bila na jasnem, da ne more tvegati nič boljšega.

Ko se je vrvohodec po operaciji toliko opomogel, da so ga lahko spet spustili na žico, res pri njem ni bilo več opaziti prejšnje napake, toda pojavila se je nova. Mož se je kar preveč očitno lomil na levo. Po mnenju komisije to ni bilo nič manj nevarno kot nagibanje na desno. Ker so vanj vložili že znatna denarna sredstva, tudi devizna, ni kazalo drugega, kot da vztrajajo. Najbolj odločen je bil prav vrvohodec sam. Predlagal je novo operacijo. Po temeljitem predudarku so se res odločili zanj in mu znova zlomili hrbtenico.

Medicinska znanost sploh ni predvidevala posledic, ki jih je povzročila. Te so bile mnogostranske. Vrvohodčeva zunanost se je povsem spremenila, a to ni nikogar motilo. Njegova čud se je požlahtnila. Govoril skoraj ni več, pač pa se je prijazno smehljaj in vneto kimal, a samo komisiji in upravi cirkusa. S takšnim svojim nastopom je očaral tudi mestne očete. Njegov vzpon se je začel. Najvišje znanstvene institucije v mestu so mu dodelile nekaj častnih naslovo. Že po prvem javnem nastopu so ga časopisi začeli imenovati Mejnik v zgodovini Vrvohodstva, poosebljeni kriterij svoje Stroke. Moral je sprejeti težko dolžnost, da bo vzgajal nove rodove vrvohodcev. Na to mesto so ga izvolili kolegi, kajti nikogar niso spoznali za bolj poklicanega, da bi prevzel to vzvišeno poslanstvo, ker razen njega ni nihče pokazal takšne stopnje popolnosti, da bi se mogel upravičeno imenovati Razsodnika. Vse te najvišje lastnosti pa so mu kolegi vrvohodci priznavali samo javno in v njegovi družbi. Intimno in v svojem ožjem krogu pa so bili prepričani, da ga na vrvi znatno prekašajo, le da za to nimajo nobenega zanesljivega dokaza. Njihove sposobnosti namreč niso nikogar zanimale. Pokazali bi jih lahko šele tedaj, ko bi

dobili stalno zaposlitev v kakšnem predmestnem cirkusu. Glavni vrvohodec je zaupno obljubil vsakemu od njih, da se bo zavzel zanj, vendar le pod pogojem, da tega ne zaupa drugim.

Težave pa so se začele v cirkusu. Vrvohodec se na žici ni več znašel. Sploh ni več obvladoval svojega telesa. Naj se je še tako prizadeval, da bi svojim poplesavanjem dal videz dognane igrivosti, so gledalci kmalu ugotovili, da mu je korak negotov in da vse njegovo telo drgeta. Sploh se ni več upal tvegati koraka proti drugemu koncu žice. Predstave, ki se jih je udeležila izbrana mestna publika, so sicer potrdile njegov sloves, na katerega je bila opozorjena že vnaprej. Bila je prepričana, da jo hoče vrvohodec presenetiti z novim slogom vrvohodstva, ki ga je študiral v inozemstvu in ki ga ona še ne pozna. Čeprav je to bilo v bistvu antivrvohodstvo, ga je vendarle nagradila z navdušenim aplavzom kot vrvohodca.

Pozneje so v areno vdrle neuke množice, ki pa za vrvohodca niso pokazale nobenega razumevanja več. Zanimanje za vrvohodstvo na sploh je začelo upadati. Starejši so ga opuščali zaradi starosti, mlajši so odkrili nove igre. Ne eni ne drugi niso več obiskovali cirkusa. Zato je propadel.

Vrvohodec pa je ostal.

Ponosen in vzravnal se je šprehajal po mestu kot zadnji dosežek svoje stroke. Polagoma pa je minevala tudi njegova samozavest. Celo nemir se ga je začel polaščati. Ostal je sam, nikomur ni več mogel ponuditi svojih uslug. Cirkus je bil razpuščen, komisije, ki so ga imenoval, so bile samočasne, znanstvene institucije so se posvečale znanosti, ne ljudem, še manj pa vrvohodcem.

Vrvohodec je poskušal z novimi poklici. Metal je nože, požiral meče in alkohol, uspevalo mu je le zadnje, zato je ostal kar pri tem. Vendar pa ta spretnost ni nikogar zanimala. Nasmeh se ni nikoli več pojavil na vrvohodčevem obrazu, njegovi srečni dnevi so bili že mimo. Čas pa je tekel dalje.

Prestane operacije so popolnoma izčrpale vrvohodčeve telesne moči. Pohabljen in zmrcvarjen je nekaj let vzbujal sočutje, nato samo še odvratnost. Kadar je okajen sredi ulice ustavljal mimoidoče in jim razlagal svoje tegobe, so ga celo prezirali. Vseeno pa so poslušali njegovo zgodbo in jo celo pripovedovali dalje: Pravzaprav niti ni hotel postati vrvohodec, sovražil je požiranje mečev in alkohol se mu je upiral že od mladih nog. Toda zdaj, ko je pohabljen, je tako vsega konec. Vse življenje si ni želel drugega, kot da bi postal rokohitrec, čarodej. Njegova največja radost bi bila, ko bi iz črnega klobuka skočilo dvanajst belih golobov, takšnih z rdečimi očmi... Toda meščani nimajo razumevanja za njegove težave. Vsakdo hiti svojo pot. A ker ta stvor sredi ulice moti njihovo razpoloženje in ni prav v skladu z dobrim okusom, se pogosto ogorčeno sprašujejo, zakaj zdravniki kaj ne ukrenejo. To počenjajo kljub temu, da vedo, kje se njihova moč konča.

Prebivalcem cirkusa

Vladimir Kavčič

Ce bi sredi najtemnejše januarske noči v zainjeni mrak cirkuškega hleva, čeprav samo kot navidezni odblesk vsevdilj se odmikajočega mesta, planil en sam žarek svetlobe, zadrhtel na stropu, oznanjujoč misel, o kateri pesmi več ne pojejo, bi se vznemirjen od tesnobe zbudil vsaj eden od cirkuških konj, se zastrmel v svetlo liso, v zadržanem obupu napel do zadnje meje sleherno tetivo svojih mišic, da bi mu od napore vzdrhtel poslednji sklep, se iztrgal iz vezi, ki ga priklepajo k napol razpadlim jaslim, ter planil na prazno in negibno, nove prevare obetajoče dvorišče.

Niti enkrat se ne bi ozrl po velikem šotoru, v katerem je večer za večerom ob pojemajočem in znova naraščajočem ploskanju množice človeških rok, ob zvokih orkestra, ki je neugnano igral vedno se začenjajoči in nikoli dokončani tuš, stal na zadnjih nogah in krčil prednje v nemi kretnji za odobravajoči nasmeš publikе, medtem ko mu je ob boku stal vljudno zravnani direktor programa ter mu z belo orokavičeno roko tiščal v dimlje ostro konico kratkega biča, prav na mestu, kjer je do bolečine vsak dan razdraženi živec z neustavljivimi trzljaji vznemirjal telo, umirajoče ob eni sami misli: da bi trenutki bolečega zmagoslavja vsaj že bili mimo.

Ne bi se ozrl niti po kolibi, v kateri so spali konjarji in kjer je po stenah visela vsa zlikana in bleščeča njegova oprava, perjanica z živo pisanimi čopi obrabljenege in preživelega veličastja, nastalega iz usodne utvare.

Ne, ne bi se ozrl.

Tiho bi se odpeljal na ulico, prisluškujoč na vse strani, da ga ne bi izdal topot lastnih kopit, zagnal bi se v noč brez konca, tek, tek, dokler ne bi ugasnil v njm spomin na katero koli luč, vse dalje in dalje, čez ravno, opustošeno polje, ne da bi zastal vsaj za hip in ne da bi se ozrl proti vzhodu ali proti zahodu. Vztrajal bi v drncu, dokler mu v ožilju zavrela kri ne bi izpuhtela v ostro in suho ozračje noči, dokler mu spenjena dlaka ne bi začela izpadati v kosmih in se luščiti koža, dokler ga ne bi zapustili čuti, se iztekle oči, izvotlila ušesa in izpadli zobje, dokler ne bi bil s kopiti zateptan v sneg zadnji košček toplega, utripajočega drobovja, dokler ne bi od prožnih, lesketajočih se mišic, ki so

nekoč drgetale pred občinstvom kot s težavo ukročeni zanos, ostala samo še divja, nikoli omajana volja po vztrajanju, dokler ne bi omagala tudi ta in bi se šklepetajoč, od časa in vetra izlizan okostnjak le še opotekajoč poganjal dalje, strastno verujoč, da je mogoče vztrajati do jutra in da ta beg ima svoj konec. Če bi sredi najtemnejše januarske noči v zainjeni mrak cirkuškega hleva, čeprav samo kot navidezni odblesk vsevdilj se odmikajočega mesta, planil en sam žarek svetlobe.

Toda ta žarek ne plane.

A četudi bi kdaj vendarle planil, bi se sredi tihe in negibne planjave zaustavljeni cirkuški konj, trepetajoč od novega nemira, zastrmel v lastno osamljenost, s pogledom še enkrat premeril daljo in si priznal, da so na tem brezpotju vse poti enako oddaljene, da je jutro samo še za njim in nikoli več pred njim. Morda bi se okrenil nekoliko proti vzhodu, celo za spoznanje proti zahodu in si brez začudenja priznal, da so to noč pobegnili iz svojih staj vsi cirkuški konji, se vsak zase napolil novemu cilju nasproti in z ugaslim nemirom v očeh obstali sredi nedomišljene poti. Tedaj bi kakor vsi drugi sklonil glavo in se vračal po svoji sledi. Pred cirkuškim hlevom bi se zravnal kakor v slavnostni areni, se prestopil v taktu namišljenega orkestra in divje zarezgetal, da bi vzpodbujena namišljenost njegovega gospodarja vendarle že stopila na vrata bližnje kolibe in ga, samozavestno razkoračena, z vso močjo prebujajočega se dne oplazila z ostrim bičem po izmučenih plečih.

Zaupno sporočilo Akademiji

Vladimir Kavčič

Visoko spoštovani gospodje! Le neomajno spoštovanje, ki ga učenci lahko čutijo do učiteljev, in Vaša blaga naklonjenost, ki smo jo čutili na vsakem koraku našega, znanosti in napredku posvečenega raziskovalnega dela, nam dovoljujeta, da s tem pismom obudimo v Vašem spominu nekatere trenutke iz naših preteklih srčanj in kar z najbolj skupimi besedami ponovimo izraze svoje vdanosti in pripadnosti Vam, ki ste na našem skupnem delovnem področju dosegli zavidljive uspehe, s svojimi odkritji odprli nova pota človekovemu spoznanju, ne da bi Vas pri tem vznemirjale sence, ki sledijo vsem velikim dejanjem.

Občutek odgovornosti pred prihodnjimi rodovi nam nalaga dolžnost, da tudi ob tej priliki ugotovimo in potrdimo, kako mnogo dolguje doraščajoči rod

znanstvenih sodelavcev, asistentov in aspirantov prav Vam, spoštovani gospodje. Vi ste nam omogočili, da naš duh še danes ne tava v temi neznanja, katerega meje in razsežnosti ste načrtali ravno Vi v svoji nenadkriljivi jasnovidnosti.

Ko so Vas na našo skupno žalost začela ovirati častitljiva leta in so Vas začela izdajati Vaša klena in vseskozi spoštovanja vrednih energij polna telesa, ko smo se ob Vašem primeru zavedali tragičnega spoznanja o mejah naših skupnih možnosti, nas je bodrila predvsem zavest, da s tem ko vztrajamo, nadaljujemo tudi Vaše delo.

Zaskrbljenost zaradi podvojene odgovornosti nas je prevzela v tolikšni meri, da nismo niti za hip podvomili v vzvišenost Vašega in iz Vaših rok na nas preloženega poslanstva. Zaneseni od mladostne zavzetosti nismo nikoli utegnili razmisliti, s čim smo si zaslužili Vaše zaupanje. Zdaj je že vsem znano, da ste nas še pravi čas proglasili za svoje naslednike, sicer bi bili že sami storili prav tisto, kar ste modro povzročili Vi, čeprav morda niti niste hoteli povzročiti, temveč samo preprečiti. Nobenega dvoma ni, da Vam pripada zasluga za ustanovitev našega znanstvenega arheološko-antropološkega društva. Nam vsem je jasno, da tega društva brez Vas ne bi bili mogli ustanoviti, čeprav je obenem tudi znano, da so se nekateri zanesenjaki prizadevali to storiti že zadnjih nekaj desetletij. Brez Vašega sodelovanja bi bila dobra misel še naprej ostala le drobna iskrica, ki ne bi bila rodila plamena.

Prav zato, spoštovani gospodje, boste razumeli našo zaskrbljenost spričo dejstev, ki smo jih odkrili v zadnjem času.

Morda je temu kriva dolga odsotnost dneva, naše bivanje globoko v podzemlju, v raziskovalnem jašku, ki ste ga začeli kopati še Vi v svoji mladosti. Pred nami niste nikomur dovolili, da bi bil vstopil vanj. Svoj veliki podvig ste hoteli obvarovati pred očmi šarlatanov, pred stopinjami tistih, ki bi iz vzvišene modrosti, kot sta arheologija in antropologija, hoteli napraviti zabavišče, dostopno množicam, privlačno ljudstvu.

Vi, ki ste sami dolga leta prebili v podzemlju, na raziskovalnem delu, boste razumeli občutke mladih mož, ki so se s strastno zavzetostjo lotili svoje naloge. Zrak in hrano smo si dovajali po ceveh, vztrajali smo brez oddiha in živeli kar na dnu rova, kajti fizikalna merjenja, ki smo jih izvedli, so dokazala, da bi do kraja svojega življenja napredovali le neznatno, če bi se vsak večer vračali h kraju, kjer ste začeli Vi. V nasprotju z našimi lastnimi izjavami, ki so bile na začetku kar najbolj lahkomišelné, smo namreč kmalu ugotovili, da naša pot ne bo niti lahka niti kratka. Odkritje zveznega člana, ki ste ga Vi napovedali pred dobrim desetletjem, se je začelo v naši zavesti vse bolj in bolj odmikati. Že skoraj doseženi cilj je zdrknil na golo upanje.

Še več: Cimbolj trmasto je postajalo naše vztrajanje, tembolj je ginevalo upanje. Velikodušno boste morali oprostiti preprosti ugotovitvi, da je rov, ki ste ga kopali vse življenje, ostal za nas nadvse važen, a samo del poti do zastavljenega cilja, in da smo začeli dajati vse večji in večji pomen svojemu lastnemu delanju. To se je namreč naglo sprevrglo v tveganje. Številni oporniki, ki ste jih v rovu Vi še lahko s pridom uporabljali, nam niso mogli več služiti. Čas je na njih opravil svoje.

V srditi zagrizenosti raziskovalcev smo nedvomno tudi precenjevali svoje moči, povsem neizpodbitno pa je, da smo se začeli spreminjati. V naših medsebojnih odnosih je tovariška beseda postala redek gost, a še tedaj je vzbujala več zadrege kot razumevanja. Medsebojno izmenjavanje misli smo omejili na najmanjšo možno mero. Zveza z zunanjim svetom, predvsem z Vami, se je pretrgala. Neizpodbitno moramo ugotoviti, da je tehnika v tem primeru povsem zatajila. Sprva je bil Vaš glas jasen in odločen, potem pa je vse bolj in bolj pojemal, dokler ni povsem zamrl. Nič več ni segal k nam in tudi Vi našega niste mogli slišati.

Navezani smo bili zgolj le še nase. Razen lastne presoje nismo imeli nobenega vodila več. V nasprotnem primeru bi se bili morali vrniti k VHODU in dragoceni čas bi bil spet izgubljen. Zdaj še ne moremo z gotovostjo presoditi, če je bila naša odločitev umestna... Pripeljala pa nas je do odkritja, zaradi katerega smo ustavili nadaljnje raziskovanje, zaradi katerega Vam pravzaprav pišemo. Prispeli smo namreč tja, kamor nismo nameravali. Ko smo izgubili sleherni stik z Vami, smo seveda pogrešali tudi Vaših navodil o smeri naših nadaljnjih raziskovanj. Kot že rečeno, smo bili navezani zgolj na lastne odločitve in na instrumente, katerim smo morali zaupati brez pridržka. Najbrž so bile na delu nam še neznane sile... Magnetna igla je nenadoma spremenila svoj odklon. Vzrok zanj pravkar raziskujemo... Morda smo na sledi novemu znanstvenemu odkritju. Toda tudi to je odvisno od Vaše odločitve...

Zaradi odločne privrženosti upanju, da bomo morda le odkrili dolgo iskani zvezni člen, nismo niti opazili, da smo krenili od smeri, ki ste jo bili določili Vi. Nič še ni izgubljeno, gospodje... Znašli smo se pod Vašim gradom, še več, pod kletjo Vašega gradu. Zveznega člana, ki ga arheološko-antropološka znanost išče že desetletja, seveda nismo našli. Izkopali pa smo že skoraj docela strohnelo človeško truplo, zateptano v prag Vaše najgloblje kleti. Izhod iz te kleti je zazidan. Kljub daljšim prizadevanjem nam ni uspelo odkriti niti smeri, v kateri naj ga iščemo.

Ustavili smo vsako delo, kajti gospodje, znano je, da v tem gradu zadnje desetletje ni bival nihče drug razen Vas. Vračamo se k izhodu in čakamo Vaše odločitve. Vaše dobro ime, Vaš sloves, vse Vaše zasluge za znanost in za ustanovitev našega raziskovalnega društva, brez katerega tudi naše delo ne bi bilo

mogoče, je v nevarnosti. Izpostavljeni ste možnosti javnega prezira. Z Vami vred pa nikakor ne tudi mi, Vaši nasledniki. Če so naše ugotovitve točne, kar ni povsem zanesljivo, kajti že predolgo bivamo v podzemlju, presodite Vi sami...

Zadostuje ena sama kretnja in ne bomo se vrnil. Raziskovalni jašek bo zalila voda, zemeljske plasti se bodo znova združile. Za prihodnje rodove mladih znanstvenikov ne bo ostala niti sled o našem delovanju. Svetujemo Vam, gospodje, da storite ta korak. Kajti mi nismo več tisti, kot smo bili takrat, ko smo se poslovili od Vas. Postali smo strastni pristaši svojih lastnih odkritij. Lahko bi se pripetilo, da bi tudi to poslednje, o Vaši kleti, sporočili svetu. Za vsak primer smo celo tole sporočilo napisali v dvojniku in en primerek shranili na kraju, ki Vam ni dostopen. Tudi v primeru, da se iz rova ne vrnemo, obstaja možnost, da ga bodo nekoč v prihodnje našli prav člani Vašega raziskovalnega društva in ga razkričali po vsej deželi. Morda celo kdo od Vaših bivših (nekoč vdanih) asistentov.

Kocbekova »Groza«

Boris Paternu

Po skoraj treh desetletjih, ki so minila od izida *Zemlje* (1934), je Edvard Kocbek stopil pred javnost z novo knjigo svoje lirike pod naslovom *Groza* (1963). Najbolj zgodnjo objavo pesmi, ki jih prinaša nova zbirka, najdemo v *Dejanju* 1938, najbolj pozno v *Sodobnosti* 1963. Torej gre za izbor, ki zajema razmeroma dolgo obdobje in se približuje širšemu, antološkemu tipu pesniške zbirke. Njena notranja ureditev je taka, da določno kaže dvosmernost pesnikove kompozicijske volje. Na eni strani želi avtor ohraniti zgodovinsko zaporedje pričevanj o sebi in svetu. Diahronija doživetij se najbolj pokaže v tematskem sosledju ciklov I do VI, ki si slede tako, da prinašajo najprej predvojne, zatem vojne in naposled povojne izpovedi. Po drugi strani pa je Kocbek celoto uredil še po nekem drugem merilu, ki je višje in ni dopustilo, da bi si izpovedi sledile kot zgodovinsko premočrtna kronika lirskih zapisov. Ta sinhronični kompozicijski princip izhaja iz njegove osrednje življenjske ideje oziroma ideologije in je najbolj viden v notranji ureditvi ciklov samih. Saj se vsi po vrsti stekajo v miselne zaključke, ki so podobni in si skozi zbirko korespondirajo, dokler na koncu ne poženejo v svoj vrh.

Že v tej izraziti dvosmerni ureditvi obsežnega pesniškega gradiva lahko zaključimo, kaj knjiga prinaša in kakšen je njen globlji vsebinski ustroj. Prinaša namreč dvoje: dokument Kocbekove globoke udeležbe v burni zgodovini zadnjih predvojnih, nato revolucijskih in naposled povojnih let, obenem pa avtentično sliko njegove svojevrstne osebne razdalje do historičnega dogajanja, bolj točno,

njegovega nenehnega idejnega soočenja zgodovinskih kategorij z absolutnimi in človekove realne eksistence z metafizično. Oba pola svoje udeležbe v svetu je Kocbek že prej javno izpovedal, filozofsko definiral in umetniško razodel v prozi ali publicistiki, tako da zbirka v idejnem pogledu ne more biti neko veliko presenečenje. Toda novost je v tem, da se njegova idejnost tokrat razkrije skozi medij lirske besede in zato iz bolj osebnih, bolj subtilnih, mestoma celo iz globljih in v zadnjem času novih doživljajskih plasti.

Pot k izhodišču Kocbekovega meditativno lirskega dialoga s svetom je premočrtno nakazana že z naslovom, ki ga je postavil nad svojo pesniško tvornost zadnjih 25 let. Dal ji je ime: *Groza*. Izraz sam vsebuje dve lastnosti, ki res označujeta njegovo liriko tako z vsebinske kot formalne strani. Občutje groze, ki lahko izhaja le iz skrajno neudobnega, nepomirljivega in neizmerljivega razmerja do sveta, je pri njem eno izmed bistvenih in trajno ponavljajočih se doživetij. Pomembno mesto je imelo že v *Zemlji*, v novi zbirki pa se pomakne nekam v središče pesniške inspiracije. Nadaljnja značilnost groze — kot razmerja do sveta — je njena iracionalna vsebina, saj gre za občutje, ki je izven kakorkoli zaključenih koordinat razuma. In res je iracionalna ali celo protiracionalistična usmerjenost v svet ena izmed zelo vidnih vsebinskih sestavin Kocbekove lirike. Zato je tudi delež fantastike, vizionarnosti in nadrealnih predstav, ki so osvobojene »normalne« logike, v njej tako močan. Vendar je v besedi »groza« prisotno že tudi nasprotje njene iracionalne vsebine. Kajti to ni več psihološko neposredno, golo doživetje groze (ki bi jo lahko izpričala le njena popolna metaforična opredmetenost), temveč je pojem, torej že racionalna definicija ali vsaj razumska zamejenost iracionalnega stanja. In prav tu smo pri drugi bistveni vsebinski pa tudi stilni značilnosti Kocbekove poezije. Pri njem namreč emocionalna in iracionalna doživetja nenehoma prestopajo v pojmovne oziroma abstraktne definicije. To intelektualizacijo oziroma delirizacijo lirike je prinesel že iz predvojnega ekspresionizma. Seveda pa tu ne gre zgolj za podedovano stilno navado, temveč za izraz avtorjeve intelektualne napetosti, ki se, kot bomo videli, nenehoma bori s stanji izničenja in iracionalne predanosti. Končno lahko to lastnost ugotovimo tudi v obliki, ki je kljub vsemu iracionalnemu doživljanju strogo nadzirana, najčešče urejena v geografijo enakih kitic, včasih celo v sisteme najbolj preprostih in tradicionalnih rim.

Kocbekov najgloblji konflikt, ki njegovo notranjost vedno znova odpira tesnobi in grozi, se nam v obliki sintetičnega obrazca odkrije že v samem motu zbirke:

Telo je tuja last,
obljubljena trinogu,
in duh mi je pošast,
ujeta v starem Bogu,
srce pa je balast,
odvržen v gluhem Rogu.

Njegova nepomirljiva razklanost je torej razklanost med »telesom« in »duhom« in »srcem«. Ta razklanost je močno apriorna, in kar je še bolj značilno, ne-utajljivo je vezana na izročilo krščanskega svetovnega nazora. Toda če bi bila samo to in ne bi nikjer prerasla apriornega dualizma, bi avtor obtičal v bolj ali manj statičnem mitu, ki bi ukinil resnično dinamiko njegove človeške enkratnosti in mu presekala najbolj žive dotoke ustvarjalne inspiracije. Kot vsi

vemo, pa je Kocbek že v letih 1937—38 nastopil programsko in s polnim osebnim tveganjem za radikalno vključitev kristjanov v socialno preobrazbo sveta ter se zagnal proti vsem oblikam filozofske, kulturne in politične stagnacije krščanstva, še posebej proti pristajanju cerkvenih krogov na »beli teror«. To idejno odločitev je potrdil z osebno udeležbo na strani osvobodilne vojne in revolucije ter se šele v povojnih letih znašel v očitnejši osebni razdalji do njenega ideološkega centra. Kocbekova življenjska angažiranost je bila vse do te ločitve toliko stvarna, da mu doživetje apriorne alienacije med »duhom« in »telesom« — alienacije, ki je bila bolj ali manj skupna idejna usoda ekspresionistične generacije dvajsetih let — ni obtičalo zgolj v abstraktnem mitu, temveč se je odprlo širši družbeni vsebini. Postalo je resničen del njegove osebne usode, pa tudi ena izmed variant ali možnosti naše splošne zgodovinske izkušnje (zlasti v vrstah nekaterih slovenskih intelektualcev). Zato se njegov pesniški moto, ki scela izhaja iz »izvirnega« razkola med »duhom« in »telesom«, konča v »srcu« realne zgodovine. Abstraktni pojem »Bog« se namreč steče v docela konkretni prostor ali čas, v zgodovinsko nadvse pomembno besedo »Rog«.

Prav ta notranja dvojnost — na eni strani skrajno metafizične, na drugi pa zgodovinsko stvarne — zavzetosti, ki se nenehoma bijeta ter iščeta, je osnova, iz katere je moč razložiti grozo in tudi vse ostale idejne plasti njegove lirike.

* * *

Uvodno uglasenost v prvi cikel daje pesem *Čarovnik*, ki se začne takole:

Svet je zapredla pajčevina.
Le tu pa tam se veliki list
zeleni bohote počasi zamaje,
potem pa se znova umiri,
tišina je neandertalska.

Občutje negotovosti, tesnobe in strahu je že tu in nato ostane glavno razpoloženjsko ozadje celotnega prvega cikla pesmi. Doživetje pogrezanja, udiranja in minevanja je pomaknjeno globoko navznoter, v osebno meditacijo, ekspresivno fantastiko in biblijsko vizijo (*Znamenje*). Vendar so ta doživetja po svoji psihološki vsebini tudi močno nadosebna in med drugim predstavljajo svojevrsten dokument napetega vzdušja predvojnih let. Kocbekovo spoznanje, da »zemlje ni več na zemlji« (*Čarovnik*) in da »preprosta srčnost zginja« (*Spreminjanje*), je korak naprej od harmoničnega bivanja v naročju nedotaknjenege kmečkega sveta in starodavnega reda, ki sta mu bila v prvi zbirki tolikokrat še varno pribežališče.

Toda njegovi vključenosti v tesnobo in grozo časa se od vsega začetka priključi tudi močno nasprotno doživljanje. Pridruži se ji odločna notranja antiteza, ki se žilavo upira izničenju. Pojav je toliko bolj razumljiv, če obenj postavimo avtorjevo neposredno predvojno publicistiko, v kateri se je (v smislu personalizma) bil proti našemu tradicionalnemu podleganju in se zavzemal za zbranega, celovitega ter »suverenega slovenskega človeka«, za »notranjega silaka«, ki je izzivalno pripravljen sprejeti nase vso težo angažiranega bitja in vsemu navkljub ohraniti »svetlo razmerje do življenja«. Kocbekovo predvojno upiranje porazu ima v publicističnem delu dokaj jasne družbene in filozofske osnove, ki seveda niso brez očitnih notranjih protislovij, v liriki pa je narava njegovih

pokončnih hotenj nekoliko bolj zapletena in mnogovrstna. Včasih se iz tesnobe rešuje s čudovito igrivostjo svojega duha, z igrivostjo, ki je izvirna in močna, tako da le ponekod rahlo spominja na Župančičevo radoživost (*Senca*). V uvodni pesmi o pošastnem čarovniku časa, ki zvito preizkuša svojo omamno moč nad stvarmi in ljudmi, se izviije v tole rešitev:

Ko pride nazadnje do mene,
pridržim dih in srce,
le v globini svojega uma
izgovorim skrivnostni obrazec
in smešni čarovnik odide dalje.

Drugič se zateče k stoičnemu heroizmu »zrele moške moči«, ki se mora večno boriti s »silo v temni vodi« (*Mreža*; nekoliko drugačen tekst v *Dejanju* 1938). Tretjič išče odrešitve v svojem poreklu: »moči mi, zemlja, daj!« (*Jesen* 1940). Iz izgubljenosti in zmede se včasih skuša prebiti nazaj, v otroški mir, ki bolečini edino lahko »do dna kljubuje« (*Gozd*). Zateka pa se še nekam nazaj — čeprav ne več s polno zadostitvijo —, in sicer v področja svoje nekdanje religiozne tišine, v »vesoljno dno«, kjer čuti varne utripe upanja:

V temi se spuščam na zeleno dno,
med sladko mirto tipam vonje brinja.
Skoz tebe čutim biblijsko zemljo
in vendar slutim: nekaj se spreminja.

(*Spreminjanje*)

Posebna oblika ohranjanja, ki prav tako kot gornja izhaja še iz varne »vere staršev«, toda iz njenih najmanj tvornih plasti, pa je Kocbekova rafinirano radoživa vdanost v sprejemanje »pogubljenja« (*Veter*). Ta varianta se na vso srečo pojavlja le izjemoma in predstavlja nepomembno obrobje pesnikove zavesti.

Kocbekova vključenost v uničujočo tesnobo predvojnih dni in osebni boj proti njeni grozi je torej dilema, iz katere je nastal prvi cikel, ki z zaključno pesmijo *Stava* naposled potrdi avtorjevo suvereno razdaljo do mračne tekme časa:

Velikan pa traja,
pozna moje stavo
in ne hiti.

Opisana dilema zavzema široke doživlajске razsežnosti, od kozmičnih vizij do čisto opredmetenih zemeljskih pejsažev. Toda značilno je, da imata Kocbekov človeški strah in pogum izrazito iracionalno oziroma metafizično obeležje. Ti dve osnovni doživetji se namreč pri njem ne gibljeta v otipljivem prostoru in času, prav tako ju ne izpoveduje človeško neposredno, temveč sta najčesee privzdignjeni v sfere mitov. Svojo stisko pripoveduje skozi dva pglavitna mitična kompleksa: deloma skozi mitos starodavnega pravljičnega izročila (čarovnik, velikan), predvsem pa skozi krščanski mitos (bog, obe iracionalni ali metafizični prvini sta pri njem strogo osveščeni, jasno ovrednoteni in posredno (čarovnik, velikan), predvsem pa skozi krščanski mitos (bog, biblija). Toda obe iracionalni ali metafizični prvini sta pri njem strogo osveščeni, jasno ovrednoteni in posredno vključeni v zgodovinsko dogajanje ožjega pa tudi širšega sveta. Skratka, avtor stoji na pragu mitosa in zgodovine, metafizike in realne družbene

angažiranosti, boreč se z vso osebno voljo in zavestjo. S tem se uvršča med tiste pesnike 20. stoletja, ki kljub notranji razklanosti odločno prekinjajo tradicionalni sentimentalizem in melanholijo slovenske lirike.

Takrat, ko njegova notranja dilema groze in vztrajanja najbolj razklene okvire krščanskega mita in najbolj sprostí svojo čisto človeško vsebino, nastanejo tudi v estetskem pogledu najboljše pesmi (*Čarovnik*, *Mreža*). Iz njih namreč izginjajo znaki preočitnih stilnih, metaforičnih in verzifikacijskih konstrukcij, ki mu sicer večkrat bremene izpoved.

* * *

Drugi in tretji cikel prinašata pesmi, ki so nastale pod sunki vojnih in partizanskih doživetij. Ta del Kocbekove poezije je najbolj poln neposredne življenjske izkušnje in zgodovinske resničnosti, ki se ji je zdaj mnogo širše odprl. V pesmi *Povabilo na ples*, ki uvaja novo razdobje pesniških pričevanj, srečamo tole izpoved:

In že sem neugnani del prvine,
na vse strani neba sproščena sila,
vrtinec, strela, ogenj zgodovine,
zdaj divji Črtomir zdaj Bogomila.
Slavim obrede praviljične pomladi,
hitim v resnico drznosti odprt,
orožje nesem puntarski posadi,
nabito na življenje in na smrt.

Seveda pa že ti verzi kažejo, da Kocbekova velika in stvarna zgodovinska angažiranost nosi v sebi neko posebnost, ki je čisto logičen podaljšek njegove preteklosti. Uporu in revoluciji se ne priključi docela ali samo »realistično«, temveč skozi legendo Črtomirovega uporništvá, ki je v slovenskem človeku postala že mit. Prav tako ni naključje, da je svoj pohod v revolucijo ponazoril z mitom, ki poleg srditega uporništvá vsebuje tudi njegovo popolno nasprotje, namreč Bogomilino vdanost metafizičnemu principu *erosa* — Bogu ljubezni. Kocbekova vključitev v revolucijo je torej imela v sebi nenavadno širok razpon eksistencialnih možnosti, ki zanj osebno niso pomenile samo sproščenosti »na vse strani sveta«, temveč tudi usodno ceno te sproščenosti, namreč ogroženost od vsepovsod. Velikega družbenega dogajanja ni dojemal zgolj s sociološko pametjo, temveč tudi izrazito iracionalno, z občutjem »zdaj zdaj se bo v stvareh sprožila vzmet«. Lastno udeležbo v tem zgodovinskem procesu je sprejel kot svoj povratak v »neugnani del prvine«.

Nadaljnje pesmi še bolj neposredno kažejo, da je Kocbekovo doživljanje resničnega družbenega spopada moralo skozi globoko idejno plast metafizike, bolj točno, skozi krščanski mitos in etos. Zato njegova sicer sproščujoča odločitev za revolucijo poteka čisto drugače kot v takratni poeziji drugih slovenskih pesnikov. Dogaja se v privzdignjenem obrednem vzdušju. Njegovo osvobajanje iz notranjih dvomov in stisk je osvobajanje iz oblasti »hudiča« in pohod v »nebo«, pohod v »neskončno sveto nasilje« (*Jutro*). Psihološki in izrazni medij, ki sporoča izraz v svobodo uporništvá, je pri njem izrazito religiozen. Imenuje se »spremenjenje«, »razodetje«, »razsvetljenje«, »čudežno spoznanje«, »blaženi ukaz« Silnega in podobno. To je pot »vere, upanja in neusmiljene ljubezni«, pot v »obljubljeno deželo«. Partizanska občutja in spoznanja so pogosto odeta v obredno vizijo. Misel o žrtvovanju samega sebe za skupnost — zelo pogosta in preprosta misel partizanske lirike — dobi pri njem takole podobo:

Že prehajamo v črnino,
čutimo omamo vrenja,
v kri se preobraža vino,
sveta ura se pričinja.

Ta pijača je v podobi
vina kri tovarišije,
kdor umira, vé v zvestobi
občestvu, da sebe pije.

(Velika noč 1943)

Včasih se mu celo najbolj vsakdanja partizanska kronika, njeni prizori in človeške usode spremenene v vizijo absolutnih kategorij. Hajko doživlja kot »vesoljni lov«, v katerem je človek izdan (*Pogon*), požgano vas kot razpadanje veselja (*V požgani vasi*), nočni pohod skozi tišino v grozljiv beg pa se mu razraste v srečanje Boga s krutim Panom zgodovine (*Tišina*). Celó meditativno kroniko o treh čisto konkretnih partizanskih usodah zavije v zgodbo o treh modrih, ki so šli, vsak na svoj način, za zvezdnim znamenjem v »jeruzalemsko upanje« (*Trije modri*). Končno se tudi njegovo moralno vrednotenje vojnih dejanj trga iz etosa zgodovinske nuje in se odmika v absolutni etos. Vrednost dejanj dojema iz metafizične logike: nedolžnost — greh, greh — kazen, trpljenje — plačilo (*Smrt, Mesečina*). Skratka, resničnost in sebe v njej doživlja sub specie aeternitatis in to ne naivno, temveč v polni zavesti:

Zdaj vem:
znamenja so mi namenjena,
prastare in slovesne
nebeske podobe.

Ce hočem v bližino,
moram v mesečino,
in če hočem v resnico,
moram na repatico.

In sem se vzdignil
in si znova naložil
nebo.

(Zvezda na čepici)

Ves ta Kocbekov odnos do sveta ni samo plod določene filozofije, temveč ima globlje emocionalne korenine v religioznih in mitičnih plasteh njegove vaške mladosti. V nekaterih pesmih je spominska in motivna zveza z njo čisto neposredna (*Ognjena noč, Priitrkavanje*). Mestoma sega še v predkrščansko vaško izročilo ali obredje, po katerem poseže predvsem takrat, kadar se v njem močnejše razgibljujejo agnosticistične doživljajske prvine (*Tarča, Mesec s kolo-barjem*). Toda tudi ta, na prvi pogled najbolj instinktivni del pesnikovega dojemanja sveta, je docela osveščen:

Gledam in gledam skozi starodavno lečo,
skrivnostim na zemlji in na nebu ni kraja.

(Trije modri)

Opisana idejna plast Kocbekove vojne lirike priča, da je njegova vključitev v revolucijo potekala skozi nezavrženi svet krščanske metafizike in njenega etičnega imperativa, deloma pa tudi skozi agnostični iracionalizem. Potekala je

torej skozi miselni in čustveni sistem, ki je bil nekje v nasprotju z objektivno ideološko osnovo revolucije same ter njene vodilne politične sile. Tako so se v Kocbekovem osebnem doživljanju in izvajanju revolucije hkrati s sproščujočo, naravnost obredno prebujo, odprle tudi dimenzije nerazrešljivih protislovij:

kako naj vzamem nase spremenjenje?

Kaj naj storim takrat, ko me pograbi
birič in vrže divji zverj v krog,
da zadosti nasilniški pozabi?

(Tam za turškim gričem)

Njegov pohod v svetlobo upora se ne dogaja in se ne more dogajati samo v siju obredno vzvišene odrešitve, temveč tudi v občutju tesnobe, strahu ter zavrženosti. In prav v tej novi razklanosti so spet korenine vseh tistih lirskih stanj, ki jih je avtor zlahka vključil pod skupni naslov osebne usode: groza. Notranja razklanost revolucionarnega kristajana, ki je z ene strani »ujet v starem Bogu«, z druge pa vključen v bojovito akcijo totalne vojne, je v Kocbekovi liriki morala podreti ubranost nekdanjih tišin in povzročiti vrsto izrazito alienativnih stanj.

Najprej jih najdemo v pogostih pojmovnih paradoksih, ki spremljajo avtorjevo izpoved »odrešitve« ali »razodetja«. »Ura razsvetljenja« pred bojem mu npr. ni samo to, temveč mu je hkrati tudi »krvava ura razsvetljenja« (*Pred bojem*). Podobnih nasprotij je v pesmih cela vrsta: »neskončno svetlo nasilje«, »neusmiljena ljubezen«, »ljubezen maščevalne veličine«, »v svetlobi noč, v prostoru tiger časa« in podobno. V njegovih partizanskih motivih je nekdanji ekspresionistični dualizem človekove eksistence le še bolj prisoten, bolj krut in izostren v protisile: duh — zemlja, večnost — hip, Bog — Pan, srčnost — strah, mir — zmeda (*Junij, Pogon, Tišina, Kukavica, Tam za turškim gričem*). Občutju povezanosti s skupnostjo se prav tako nenehno udirajo tla in Kocbek mora sprejeti nase usodo večno nemirne razpetosti med »občestvo« in »samoto« (*Pred bojem*).

Razpetost med najbolj protislovne notranje situacije ali občutja, ta nenehna idejna ambivalenca ga na skrajni točki privede do popolnega dvoma in čistega relativizma.

Lovišče sem in lov, gonič in potepuh
brez pomoči in sam.

(Nemost)

Pridejo trenutki, ko iz svoje udeležbe v velikem dogajanju izključi vsakršen smisel in se nevarno odpre nihilizmu ter absurdu:

V neznanski sili po pomoči kličem,
preblizu kaže jezni daljnogled.
Še hip pa bom fantič za turškim gričem,
namenjen za daritveni obred,
kjer se pomen nevarno meša z ničem.

(Tam za turškim gričem)

Občutje lastne usode postane občutje ujete, nemočne žrtve, s katero ravnajo le še nerazumne sile zgodovine.

Vso noč se opotekam
po globoki mesečini,
na levi in desni ležijo
zeleno gola trupla

Zdaj vem, potapljač sem,
spustili so me v globočino
brezumne zgodovine,
težka voda me zaustavlja,
alge me zapletajo,
potopljeni svet miglja
od nagnjenih stvari sveta,
žrtve ležijo po areni,
porušeno nebo še vedno
pada v svoj sarkofag.

(Mesečina)

In šele iz teh situacij razbitega smisla »zgodovine« in sesutega »neba« preteklosti se porodi prava, z miti neobremenjena odprtost izgubljenosti ali izničenju.

Tisti, ki se igra z menoj,
mi je zavezal oči
in me zavrtel okoli srca,
da sem kakor nori mesec
ob izgubljenem soncu.

Tisti, ki se igra z menoj,
je podrli strani neba
in zmedel mojo smer

(Tema)

nazadnje sem odpiral usta kot riba na suhem
in se naglušen vdal strašni premoči.

(Po mitingu)

Tudi tokrat njegovo doživljanje prestopa realni prostor in zavzema kozmične razsežnosti. Občutje, da »razpada od nasilja« se razrašča v vesoljno vizijo:

Slonim ob zidu,
še vedno je vroč
od dolgega požara,
nikjer ni človeka,
nikjer zločinca,
tla se udirajo,
vesolje razpada,
zvezde poginjajo.

(V požgani vasi)

Samo korak je v neskončno temo

(Pogon)

Razumljivo je, da se pod pritiskom tako močnih notranjih kriz Kocbekova vizija sveta začne ukrivljati v grotesko. Njegov Kristus ljubezni postaja prestreljeno strašilo (*Razpelo na polju*), njegov revolucijski eros pa dobi priokus nesreče »po prazni ljubezni« (*Po mitingu*). Značilno je, da iz grotesknih doži-

vetij postopoma izginja simbolika krščanskega miselnega reda. Nadomesti jo bolj primarna metaforika, izhajajoča še iz »poganskega« izročila ali iz prainstinktivnega stika z naravo. Obe izrazni plati pa tečeta skozi filter modernega intelekta:

Krog za krogom,
obzorje za obzorjem,
vrtež za vrtežem,
vedno eden ter isti
vrtoglavi kolobar,
mučilno kolo
zemskega reja,
zarotilni ris
čarodeja z zanko,
vedno bolj
zapirajoči se
obroč,
poslednji prstan
moje ljubezni.

Kam naj ubežim pred teboj,
skrivnostno zrklo?

Iz vetrnih vrtincev me oprezuješ,
s klokotajočimi tolmoni me požiraš,
z duplinami in brlogi buljiš vame,
v krošnjah in oblakih se mi bližaš,
z vozli tišine se mi tihotapiš,
iz debelih grč strmiš vame
in iz puškinih cevi meriš
v moje izmučeno srce.
Ne morem ti več ulti,
srepa in poželjiva zenica,
azteško in indijansko,
cigansko in zamorsko,
smrtno ljubeče
kiklopsko oko.

(Tarča)

Toda Kocbekov pohod v alienacijo in njeno iracionalno grozo ima vendarle meje. V resnici predstavlja samo eno, čeprav pogosto ponavljajočo se in zelo bistveno idejno plast njegove vojne lirike. Ta plast se le v redkih pesmih pojavlja osamljeno. Najčešče stoji v križnem središču antitez, ki jo po eni strani povzročajo, po drugi pa ukinjajo. Proces, ki avtorja žene v smer negacije in izničenja, smo pregledali. Preostane še drugi proces, to se pravi tisti, ki poteka v nasprotno smer in pomeni upor zoper grozo oziroma notranje podleganje. Ta idejna sestavina je tudi tokrat trajno prisotna. Še več. V dinamični, včasih naravnost dramatični strukturi njegove vojne slike sveta predstavlja celo najvišjo voljo, ki je prav tako kot v prejšnji liriki izraz nenehnega hotenja iz osebne razbitosti v celovitost, iz izgubljenosti v zbranost in iz podleganja v suverenost, skratka v »svetlo razmerje do življenja«. Vojna preizkušnja je kljub vsem notranjim krizam ali ravno zaradi njih to pesnikovo hotenje le še bolj okrepila in ga razvila do nazornejših idejnih oblik.

Značilno je, da »svetlo razmerje do življenja« v Kocbekovi vojni liriki večkrat zapusti abstraktne sfere in se prelije v docela preprosto človeško občutje. Temu vsebinskemu premiku se pridružijo tudi ustrezni stilni premiki. Pesniški izraz se v takih primerih občutno oddalji od ekspresionizma in se približa enostavni

lirski opisnosti, včasih celo slogu ljudske pesmi. Toda premiki te vrste so pri Kocbeku bolj prelomi kot uglajeni prehodi, bolj antiteze kot organske celote. Zadošča, da primerjamo začetke takih pesmi z njihovimi zaključki.

Sonce narašča, čistina visi,
grlica gruli, po smrti diši.

Samo korak je v neskončno temo,
zagorski zvonovi premilo pojo.

Sonce naraste in svet obstoji,
grlica gruli — in smrti več ni.

(Pogon)

Ali v znani *Kukavici*, objavljeni že v Novem svetu 1948:

Sonce, starodavno sonce
ostri ogenj v srce suje,
meni v prsih, meni v prsih
strašna bolečina kljuje.

Vonj po smoli in smodniku,
težka, strašna, zadnja muka,
ko pa strojnica preneha,
kukavica nam zakuka.

Ponekod seže po skrajno enostavnem verzu, ki je znan še iz začetnih obdobj naše umetne lirike:

Tavam po rosi
nočnega boja,
čuti so bosí,
trudna je hoja.

Smrt v mesečini,
dobro oranje,
brazde v temini,
legava vanje.

(Pozabljena)

V *Belokranjski* se mu slika partizanskega pohoda in počitka razvije v antično podobo srečanja med Marsom in Venêro, naposled pa izzveni v občutje starodavne domačnosti:

Kruh in vino jemljem,
tiho jima pojem,
klijem v dobri zemlji,
zemlja v srcu mojem.

V poeziji te vrste sta se njegov strah in pogum najbolj približala splošnemu toku preproste partizanske lirike, ki je svojo spodbudno misel ali čustvo odprla najširši komunikaciji.

Vendar je Kocbek svojo partizansko voljo do obstoja ponavadi doživljal na zahtevnejši psihološki in idejni ravni, tudi če je ostal v mejah preprostejšega izraza. Posebno nekateri motivi srečanj z resnično smrtjo odpirajo globlje in pretresljivejše dimenzije.

Ob meni so ubili človeka.
Imel je mater, ki ga je rodila,
in očeta, ki mu je delal igrače,
imel je brate in šegavega strica
in deklico s plavimi kitami,
imel je voziček in konjiča
in skrinjo s pisanimi sanjami
in potok, kjer je lovil ribe.

(Mesec s kolobarjem)

In ko se je tema zgostila do kraja,
sem jih zagledal in prepoznal:
prvi mi je zapustil nerojenega otroka,
drugi vzpon na Jalovec, tretji znamke,
četrti vinograd, peti pustne šeme,
trinajsti pot okoli sveta, stoti silobran
in poslednji veselo polko in žalostno mater.

(Smrtne ure)

Tu se v imenu človekovega življenja sploh spopade s smrtjo in njenim uničevalnim absurdom. Vsebina pesmi že teži v filozofske in ontološke razsežnosti, čeprav ostaja še v prostoru dokaj konkretnih doživetij in preprosto globokega občutja človečnosti. Pogosto pa se Kocbekova volja do življenja povzdigne na čisto meditativno raven in mu postane filozofski princip. V pesmi *Pred bojem* npr. izpoveduje pravo zahvalo za »podarjenost« lastne eksistence, za »presrečni dar« in »čar« obstajanja sploh, za postavljenost med »vse, kar na svetu rado biva«. Radoživa »omama« bivanja, ki jo srečujemo v mnogih pesmih (*Nemost*, *Ognjena noč*, *V požgani vasi*, *Tema* itd.), je v resnici tretja dimenzija Kocbekove udeležbe v svetu, ki obstaja nekje med njegovo zlitostjo z revolucijo in nad odtujenostjo od nje, oziroma obe nasprotujoči si prvini spodbuja v ravnotežje. Omenjena pesem *Pred bojem* se na zaključku povzpne v naravnost programsko izzivanje ter sprejemanje vseh polaritet lastne usode. In šele taka odprtost vsemu mu pomeni popolno »utelešenje«, mu da zavest totalnega uresničevanja.

In ko se mi vse to zjedri
v navzočnost burno zbrane biti,
v slovesni biser, ki ga ni
več moči s silo razdrobiti,
sem ves, utelešen tu in tam,
v temi in luči, v sli in zrenju,
povzet v občestvu, večno sam,
podarjen smrti in življenju.

Ti verzi seveda kažejo predvsem avtorjevo zavestno voljo in abstraktno hotenje, medtem ko jim resnične življenjske plastike očitno primanjkuje. Podobnih primerov je še več. Vendarle so tudi pesmi, ki s svojo notranjo celovitostjo in izrazno popolnostjo pričajo, da je hotenje po suverenem zlitju nasprotij postalo resnično doživetje. Sem lahko uvrstimo predvsem pesmi *Roki* in pa *Igra*, ki spadata med najboljše dosežke zbirke.

V prvi gre za prepričljivo strnitev — ne za ukinitev — avtorjeve notranje ambivalence, za strnitev v višji smisel in celovitejšo moč bivanja:

Med svojima rokama sem živel
kakor med dvema razbojnikoma,
nobena izmed njiju ni vedela,
kaj je počenjala druga,
levica je bila nora od srca,
desnica pa pametna od spretnosti,
ena je jemala, druga izgubljala,
druga pred drugo sta se skrivali
in opravljali polovična dela.

Ko sem danes bežal pred smrtjo
in padal in vstajal in padal
in se plazil po trnju in skalovju,
sta mi bili roki enako krvavi.
Razpel sem ju kot žrtvena ročaja
velikega tempeljskega svečnika,
ki z enako vnemo pričujeta.
Vera in nevera sta bili en sam plamen,
vzdigoval se je visok in vroč.

Pesem sama nudi dovolj oporišč za domnevo, da je ravno stvarna in nadvse trda »zgodovinska« izkušnja pomagala »uresničiti« Kocbekovo totalno bivanje. In da je šele ta izkušnja njegovo abstraktno suverenost napolnila z živo človeško krvjo.

Se mnogo bolj očiten in življenjsko prepričljiv je ta pojav v pesmi *Igra*.

Skrbasto posodo držim v rokah
in v vrsti čakam pred kotlom.
In ko pogledam predse in nazaj,
me presune čudežno spoznanje,
šele zdaj se vidimo v pravi luči.
Nekdo nas je spremenil in razodel,
kakor da bi premešal karte,
poredno, izzivalno in neznansko,
predvsem pa tako kot v vsaki igri,
da so naključja skrivnostno pravilna,
vsakomur je priklical skrito resnico.

Kdor je ril pod zemljo, hodi po nebu,
in kdor je govoril na trgu, jeclja v sanjah,
kdor je spal na senu, poveljuje brigadi,
in kdor je tiho drvaril, kar naprej sprašuje,
kdor je znal Homerja, gradi bunkerje,
in kdor je jedel v Parizu, si rezlja žlico,
pivec liže roso, pevec posluša tišine,
ministrant nastavlja mine, skopuh zbira rane,
hlapec je zvezdogled, strahopetec bombaš,
pesnik mulovodec in sanjač telegrafist
in zapeljivavec deklet je varen vodič.

Tedaj, ko je najbliže neposredni resničnosti, se mu torej za vnanjim kaosom revolucije in za nedoumno igro, ki jo s človeškimi usodami igra »brezumna zgodovina«, razkrije globlji smisel ter red. Velika in neizprosna preizkušnja je z ljudi snela naličje, izzvala njegovo pravo človeško resnico in jih kljub vsem zunanjim paradoksom postavila na mesto njihove prave biti. To nenadno »razodetje«, ki mu je predrlo in razklenilo krog personalizma, je doživel kot nove sanje, toda hkrati kot zares osvobajajoč, suveren, skladen korak z mnogo-obrazno tovarišijo revolucije:

Skrbato posodo držim v rokah
in gledam predse in gledam nazaj
in se ne morem nagledati podob

Potem pa se ozrem še po sebi
in se zagugam od sanjske teže,
vsi so v meni kakor v mladi materi.

Toda Kocbekova filozofija »svetlega razmerja do življenja« in napeta volja k obvladanju groze si je poleg te poti, ki se je očitno nagibala k racionalni in dejavni — čeprav še vedno vsem nasprotjem odprti — vključenosti v »zgodovino«, poiskala še neko drugo pot. Pot, ki je vodila v čisto nasprotno, izrazito iracionalno metafizično smer.

Tu gre predvsem za tisto doživetje in pojem, ki se v presledkih pojavljata skozi celotno zbirko in ju je treba uvrstiti med eno izmed Kocbekovih osnovnih, apriorno pozitivnih razmerij do človeka ter sveta. Imenuje se ljubezen. Tudi to razmerje do življenja pozna v njegovi vojni liriki različne stopnje, toda dejstvo je, da je bilo med vsemi »pozitivnimi« občutji — prav tako kot groza med »negativnimi« — najbolj odprto iracionalnim in metafizičnim daljavam. *Razpelo na polju* je izrazit primer, ko se pesnikova globoka pretresenost nad vojnim razčlovečenjem in njegovo hrepenenje po ohranitvi človečnosti pomakneta že v religiozno privzdignjeni simbol. Groteskno sliko prestreljenega Kristusa, ki je »izgubil človeško podobo in postal strašilo«, zaključi takole:

Vse se je razdivjalo
in zakoprnelo po strašnem.
Zdaj visi le še na enem žeblju,
in ko bo neke noči veter
od neznanskega čaščenja poskočil,
se bo iznenada odtrgal,
stopil na varno zemljo
in jo poljubil.

Se očitnejši prehod iz zgodovinsko angažiranega, torej družbeno opredeljenega erosa v absolutni eros predstavlja pesem *Po mitingu*. Motiv je zelo značilen. Agitacijski nastop na partizanskem mitingu povzroči v pesniku krizo in od svoje konkretne, revolucionarne ljubezni se nenadoma odtuji v iracionalno oziroma metafizično Ljubezen, ki je izven vsakršne zgodovinske nujnosti in zato seveda tudi izven vsakršnega nasilja:

In zdaj, ko so se ljudje šumno razšli
in je na poteptani trati ostal le veter
in poševeno sonce sije na potrgane vence,
sem nesrečen kakor po prazni ljubezni.
Slišim nežni porog in razpadam od nasilja,
zmeden sem od svojih lastnih besed,
čutim domotožje po eni sami,
po eni sami in neizrekljivi.

Kocbekov princip ljubezni se začne oddaljevati od zemlje in izgublja realna življenjska merila. Kolikor dlje gre v abstraktno idealiteto, toliko bolj izgublja in mora izgubljati notranjo dialektiko opredeljevanja do obstoječih življenjskih vrednot. Ta omama ljubezni v svojem ekstatičnem vrhu postane mistično izravnana ljubezen do vsega, kar je in biva. Saj naposled celo smrt sprejme

kot skrivnostno podarjenost, kot »zalo čarovnico« (Smrt). V tako odmaknjenih daljavah se vsa merila človekovega resničnega obstoja ali neobstoja izenačijo, oziroma ukinejo. Človekova aktiviteta tu nima več kaj početi, lahko kvečjemu še počije v »dobrotni tišini« ali lebdi v negibni eksistenci:

tišini se predam, med duhovini duh
(Nemost)

Tako se iracionalno metafizična smer Kocbekovega uresničevanja »svetlega razmerja do življenja« in ljubezni do vsega, »kar na svetu biva«, konča v trpnem sprejemanju vsega, tudi človekovega ne-bivanja. Paradoks med izhodiščem avtorjeve humanistične volje, ki je vsa težila k ohranitvi človekove suverenosti in ljubezni do življenja, ter to njeno končno postajo, je očitien. Realna vrednost takega doživljanja sveta je najbolj merljiva takrat, kadar se iz avtorjevih čisto subjektivnih prostorov prenese v dejanski prostor in čas, to se pravi v njegovo opredeljevanje do neposredne zgodovinske resničnosti. Rezultat je lahko le trpna vdanost v nespremenljivo, od nekdanj in za vselej določeno tragično danost, v lastno usodo ter usodo rodu. V pesmi *Trije modri* res naletimo na tako stanje:

moji predniki so poznali trpljenje in ljubezen,
zato sem vzel in daroval balzamovo miro.

V takih situacijah je mesto, kjer se Kocbekova udeležba v revoluciji najbolj lomi, ker nosi s seboj najbolj tragično breme naše preteklosti. Hkrati pa je tu tista problematična točka, ki najbolj spodnaša tudi avtorjevo personalistično ideologijo samo, saj ji ogroža ali ukinja najbolj tvorno jedro: osebno angažiranost in odpor zoper tradicionalni slovenski fatalizem. Prav ti dve vrednosti sta bili med glavnimi tezami Kocbekovega kulturnopolitičnega programa že pred vojno in sta ga tudi privedli na stran revolucije.

Ostane še vprašanje, v kakšnem medsebojnem razmerju sta si obe smeri Kocbekovega upiranja tesnobi in grozi.

Zlahka ugotovimo, da odločno prevladuje prva, tista, ki je odraz pesnikove dejanske vključenosti v najbolj smiselni tok zgodovinske resničnosti in je zato odprta močni, dejavni volji ter razumni zavesti. Na tako razmerje obeh sil, ki sta se bili v njem, nas dovolj jasno opozori tudi kompozicijski red pesmi. Na koncu prvega vojnega cikla stoji pesem — lahko bi jo imenovali molitev — *Pod milim nebom*, ki očitno reprezentira Kocbekov prestop iz meteža krute resničnosti v »zibel večnosti«, kjer doživlja svoj najgloblji počitek: odrešujočo dobroto miru:

Ko v divji goščavi
zaspijo zverine,
zločin in tesnoba,
se v duhu pojavi
dobrotne tišine
odrešna podoba.

Ceprav gre za idejno poudarjen kompozicijski člen, saj pesem zaključuje prvi krog vojnih tem, z vidika celote vendarle ne pomeni kaj več kot markacijo oddiha, ki sledi le še bolj dramatična in bolj grozljiva veriga vojnih doživetjih naslednjega cikla. Zato ima mnogo močnejšo idejno pa tudi kompo-

zicijsko funkcijo pesem, ki stoji na koncu tega cikla, saj zaključuje pesnikovo vojno usodo sploh. To je pesem *Tema*. V njej srečamo izpoved velike, radožive volje, ki je pripravljena sprejeti nase vso muko zapletenega življenjskega obstoja in do zadnjega vztrajati v spopadu za obvladanje nasprotij, za suvereno človeško eksistenco:

Tisti, ki se igra z menoj,
je podrl strani neba
in zmedel mojo smer
in razdivjal daljave,
njegovo veselje sem.

Vriskam in plešem,
hitim in norim,
ne morem se ustaviti,
združiti moram kroge
Ptolomeja in Galileja.

Stanje suverena in zato tudi intelektualno jasnega upora zoper notranje podleganje se ni po naključju znašlo v sklepnem akordu Kocbekove vojne lirike. Prehod vanj je pripravila pesem *V požgani vasi*, ki stoji dve strani spredaj in se zaključuje takole:

vedno bolj rastem,
postajam velikan,
že vidim grozi
preko ramena.

V Kocbekovi novi pesniški zbirki predstavlja vojna lirika tisto tematsko področje, ki je kot celota brez dvoma najbolj zanimivo in pomembno. V njej so se skrajno izrazito razvile, spopadle in izpovedale vse pglavitne prvine pesnikovega zapletenega, včasih problematičnega, a vselej globokega odnosa do sveta. In dejstvo je, da pod plastmi podedovanih mitov in osebnih filozofskih abstrakcij, skozi katere je doživljal revolucijo in se boril na njeni strani, obstaja pomembna človeška vsebina ter pogumna zgodovinska odločitev. Gre za iskreno in izvirno pričevanje o resnični tesnobi ter grozi misleca, ki je sredi revolucionarskega spopada na življenje in smrt skušal ohraniti notranje mostove med vrednotami, ki so bile v konkretnem boju nezdružljive. Zelo konkretno in nujno zgodovinsko moralo revolucije je hotel povezati s krščanskim etosom, oboje pa s polno svobodo osebnega uresničevanja. S tradicijo je želel plemeniti revolucijo in narobe, pri tem pa se je moralo zgoditi, da je svojo revolucijo tudi ogrožal. Človekovo suvereno osvobajanje je sproščal, hkrati pa nenehno zapletal v grozo in na skrajni točki v nemočno vdanost.

V umetniško dejanje, so se ta Kocbekova pričevanja zmogla povzpeli samo takrat, kadar so se prebila iz posrednih mitov ali iz filozofskih pojmov, to se pravi, kadar so našla čim bolj osebni in čim bolj neposreden stik z izkušnjo, z življenjskim gradivom. Njegova pesniška beseda je bila pogosto estetsko ogrožena, ogrožena s tradicionalnim metaforičnim medijem ali z abstraktno, intelektualistično spekulacijo.

* * *

V naslednjem, četrtem ciklu zbirke najdemo pesmi, ki jih kljub vsebinskim, oblikovnim ali slogovnim razlikam druži neka skupna lastnost. Vse znane Kocbekove polaritete (duh — snov, tišina — groza, milina — bolečina itd.) še obstajajo, toda odmaknjene so daleč v meditativno abstraktne sfere in izgube

vsakršna znamenja časa ali otipljive življenjske izkušnje. Že prvi verzi radikalno prekinajo pesnikovo dotedanjo prisotnost v resničnem prostoru in kažejo vračanje nazaj, v mitične »praresnice« o svetu:

Nepozabljivi čudež v rajskem vrtu,
spreminjasta podoba Lepe Vide,
nerazvozlana pravljica v sanskrtu,
na sanjskem jadrju veter Atlantide.

(Neznanka)

Deloma gre tudi za vračanje v iracionalno praeksistenco stvari, v iskanje »nazaj do samega začetka sveta« (Zaliv).

Selim se s hriba
v globoko rano
in v ajdov med.

(Jesenski čas)

Ni se moči ubraniti vtisa, da gre na nekaterih mestih za ponovno odpiranje starih možnosti, za umikanje v tišino *Zemlje* iz tridesetih let.

Cikel tudi sicer priča o stagnaciji, ki jo doživlja avtor v stanju popolne izključenosti iz objektivnega dogajanja, iz »zgodovine«. Njegove izpovedi so še bolj intelektualizirane in zelo pogosto obtiče v docela suhi, gnomični refleksiji (*Litanije*, *Oba*). Celo tisto spoznanje, ki je bilo v vojnih ciklih eno izmed najbolj elementarnih, je tu stagniralo v precej nebogljen, poučno verzifikacijo (prosto po Prešernu):

ukaz je dan bedeti
in brez miru trpeti

(Uspavanka za dnevno rabo)

Notranji ustroj pesmi teži večkrat v popolno simetrijo pojmov, misli ali podob (*Mavrica*, *Oba*). Po drugi strani pa se avtor otresa razumskega reda in siloma teži v neposredno ter ritmično razgibano vzdusje pesmi. Vendar tudi taki poskusi ponavadi obtiče v otipljivi konstrukciji ali celo v gostobesednosti (*Litanije*). Iz statike hermetizma išče rešitve v večjo dinamiko izraza in sega po surrealistični tehniki. Tudi on začne iskati »besede, ki jih poslej nihče več ne bo mogel ponoviti«:

Napravila sva si šotor
iz otroških zmajev,
ležišče iz tigrovih šap,
têmo iz ugaslih kresov
in lino iz ranljivosti.

(Zaliv)

Kot je četrti cikel izraz Kočbekovega hermetizma in zastranitev v statiko, tako predstavljata peti in šesti spet njegovo dinamično odprtost svetu. V tem pogledu zaključna dva cikla očitno korespondirata z obema cikloma vojne lirike, kot četrti v nekem smislu korespondira s prvim.

Seveda je izhodišče dilem, ki ga »prebude iz nevarnega ždenja«, tokrat že v čisto drugem času in v drugačni, docela sodobni idejni problematiki. Znaten

del pesmi, ki jih najdemo v zaključnih dveh ciklih, je izšel v *Sodobnosti* 1962 in 1963.

Obrisi sveta, do katerega se zdaj opredeljuje, so ostro začrtani že v prvi pesmi *Kino Tivoli*:

pravkar so zaropotali motorji,
pilot se je kakor strela vzdignil
iz zanosnega filma v kresno noč,
besno se je zagnal v zvočni zid,
ga z mogočnim treskom predrl
in vrtoglavo planil na drugo stran,
da se je pretrgala stara zavesa
in prikazal semenj na Rimski cesti,
neznanski prostor je zadivjal,
okoli mene so začeli slaviti
velikega tujega gospodarja.

Tedaj me je obšla groza,
začel se je kresni večer med barbari.

Novo, atomsko civilizacijo, v katero se pomika svet z njim vred, doživlja predvsem v njenih negativnih, zaskrbljujočih, dehumaniziranih plasteh. Moderne pojave razkroja, človekove zmede, osamljenosti, izgubljenosti in izpraznjenosti spremlja prizadeto, najčese ekstatično, povečano v fantastične, kozmične ali biblijske vizije. Njegov mitos in etos se srečata tudi z novo preizkušnjo, ki jo predenj postavi zmagoviti človeški razum »ošabnega stoletja«. Moderni razum in znanost zdaj do kraja neusmiljeno parata Kocbekove »stare zaves«, z njegovega neba trgata poslednji »himen skrivnosti« in jih spreminjata v navaden semenj stvari. Človek se žoga z zemljo, a žoga preti, da bo ušla v temo in ga pustila samega (*Poziv*). Preizkušnja je zanj v resnici neprimerno trša, kot je bila revolucija. In zato je tudi njegova groza zavzela le še globlje razsežnosti. Kocbek stoji, bolj točno, niha sredi sveta, ki je zdaj scela »preluknjan«, če uporabimo njegov izraz. Stoji sredi zavesti, ki se udara na vse strani. Zapleta se v »bumerange« vprašanj, ki »se vedno hitreje vračajo« (*Pokrajina, Noe*). Zmeda pošastno narašča, »vse je postalo negotovo in smrtno nevarno« (*Neizrekljivi*). Njegov pogled na lastno usodo postaja občutje »ujetega talca« babilonske zmede (*Kino Tivoli*), občutje »blaznega mutca« (*Neizrekljivi*), osamljenega »barda nesrečnega stoletja« (*Noe*) ali nemočnega otroka na osamljenem drevesu:

veter se igra z meno
kakor s pozabljenim gnezdom
(*Deček na drevesu*)

Skratka, Kocbekova zavest se spet scela odpre alienativnim situacijam, možno-stim absurda in izničenja, ki dajejo idejni ton tudi njegovi rezki aktualistični liriki (*Pred Figovcem, Dialektika, Črno morje, Zamorska*). Prav ta najbolj otipljivo dokazuje, da je znova in mnogo bolj radikalno kot nekoč sprejel misel o »brezumni zgodovini«.

Seveda so stanja velike notranje ogroženosti v Kocbeku tudi zdaj izzvala nasprotno duhovno voljo, ki se zagrizeno upre grozi nič. Ta upor iz dna je včasih celo bolj krut, kot je bil nekdanji:

Zdaj molim divje in kruto,
z levico podpiram stebre neba,
da se ne zruši name,
z desnico pa kamenjam strah,
da mi ne pride preblizu
in me ne opustoši.

(Neizrekljivi)

Toda Kocbekov upor zoper nihilizem in moderno človekovo opustošenost tokrat ne najde več nobenega stika z objektivnim družbenim zaledjem, ki ga je v času vojne še našel. Njegova pozitivna volja in moč poganjata korenine le še v prostore onstran dejanske resničnosti. Čim intenzivnejše je avtorjevo pokončno hotenje, tem dlje gre v abstraktno idealiteto.

In ko sem grabil
v prazne strani,
da bi se rešil,
v smrtno grozo,
sem v razvalinah nič
naenkrat zatipal
poslednji steber sveta,
spomin na pravljico,
topli in varni
otroški vrtiljak.
Oprijel sem se
osi večnosti
kakor morski razbojnik
tonečega jambora.
In tisti hip
mi je odleglo,
smrtna groza
je dahnila ljubezen
v spominsko vetrnico

(Nočno igrišče)

Iz pekla duhovne krize se Kocbek zateka nazaj, v lepoto prvotnega, otroško neokrnjenega in zato čarobno suverenega razmerja do sveta:

Otrok igra na orglice,
igra nežno in sanjavo,
nebo se je zagugalo,
strehe so se upognile,
vrata so se odprla,
stopnice so poskočile,
drevesa so začela hoditi,
vse bi rado odšlo v Tibet.

(Predmeti)

V pesmih se vse bolj pogosto pojavlja motiv ali pojem otroštva (*Deček na drevesu, Pokrajina, Selitev, Otrok, Meglička, Dobra slutnja*). To poseganje nazaj je seveda daleč od preprostega domotožja po mladosti. Gre za napeto iskanje neke prvotne, polne in od moderne zavesti neokrnjene človeške eksistence. To iskanje ni običajna romantična melanholija, temveč programska, filozofska misel o »vračanju v začetna stanja« (Prošnja). V pesmi *Ponočni veter* stojte tile vezi:

začnimo, kjer smo nehali
človek mora uničiti pošast,
babica je prva govorila o njej
(Ponočni veter)

Najgloblji vrednoti »začetnega stanja« pa sta mu čistost in ljubezen. V pesmi *Na polju* postavi Kocbek ljubezen za osrednji problem človekovega obstoja sploh, hkrati pa že potegne črto v njeno neokrnjeno »začetno stanje«:

Vprašanje je ljubezen,
ljubezen je veter
in veter je začetek.

In ta čista, začetna stanja odkriva najčešče v nevednem otroštvu. Pa ne samo v otrocih, tudi v drugih bitjih, ki so čim bolj iracionalno zлита s svojim prvotnim namenom. To so »noseče žene«, so »divje živali«, so celo stvari in predmeti. Nekje npr. hrepeni po eksistenci, ki bi bila močna in »čista kakor kiti in sloni in termiti«, ki zmorejo prenesti ciklone, potrese, starost ter smrt. Drugič se spet potaplja v predmete in v njih odkriva prvotno človečnost:

Pazite na predmete,
ko jih jemljete v roke
ali jih mečete na smetišče.

Knjiga odide v glavo,
žebelj se zarije v križ,
klobuk postane strašilo
in lampijon zagori
v neznanskem otrokovem spominu.
V svoje vnebovzetje bodo stvari
odnesle več človeškosti
od nas, ubogih ljudi.

(Predmeti)

Filozofija vračanja v »začetna stanja« prodre tudi v avtorjev nazor o pesniškem jeziku:

Zavrgel sem obrabljena imena
in razdril varljivi red lepote,
besedam sem odvzel zapeljivi zven
in glasove izpostavil začetku,
da jih naravne sile izmučijo
in besni in milost preskusijo.

in čuj, glasovi se že prebujajo
v podobah prvinske izmerjenosti,
že vzdigujejo svoje ponosne glave
že oznanjajo več od samih sebe.

(Prošnja)

Skrito imanenco, ki obstaja znotraj nevednih bitij ali stvari — to svojo varianto modernega rousseaujevstva —, Kocbek postopoma širi v panteistične razsežnosti in se prav na tem mestu najbolj približa Udoviču.

Vrnil sem se med tisočletja.
Svetle višine mi jedo z dlani
in daljave mi sedajo na bližine.
Starodavna sonca sijejo iz rud,
morja se ljubijo z bregovi,
gnezda se zapredajo med rogovile
in krepke žile vežejo marmor.
Okoli mene se prerivajo živali
in poredni vetrovi me obletavajo.

(Začetna)

Njegova meditacija nad samotno jaso se naposled konča v izmirjenosti s povratkom v svetlo praeksistenco stvari:

Prav tu pri tebi
bi mogel zaspiti,
snoval bi roso in sonce,
hranil travo in veter,
nosil ljubezen prepelice
in smukanje zajcev.

Žarel bi s kresnicami,
gugal bi se z zvezdami,
hlipal s tajnimi ljubimci
in se vračal nazaj
v ognjeno deželo.

(Dobra slutnja)

In tu se Kocbekova perspektiva izhoda spet izteče v metafiziko, le da je ta metafizika močnejše razklenila nekdanji krščanski mitos in dobila panteistično obeležje. Tudi središnji princip apriorne ljubezni do življenja obstaja, le da je zdaj kljub vsej svoji mistiki znatno bolj »zemeljski«. To stanje Kocbeku včasih spet odpre pota pomirjenega vračanja k starodavni zemlji in njenemu večnemu trajanju, še več, k »meram sveta, kakor sta jih pretehtala ded in oče« (Začetna). Tako začno v njegovo liriko znova prodirati motivi, kakršne poznamo že iz *Zemlje*.

Bos kakor некоč
stopam iz domače hiše

.
Vse je kakor некоč,
nočni prostor valuje
v brezbrežnem trajanju

(Visoka noč)

Toda novi pohodi v varne pristane »brezbrežnega trajanja« onstran resničnosti Kocbeku vendarle pomenijo samo omejeno in nikoli dokončno možnost osebne odrešitve. Njegovo »dobrotno tišino« vedno znova raztrga trezna, dialektična zavest, da je »zmaga ukleta kraljična« in da ni »nobena bitka nikoli do kraja dobljena« (*Ponočni veter*). Pesnik groze ve, da je človekov boj s pošastjo nič s izifovsko večn. In se zaveda, da svoj umirjeni »narek tišine« piše v večno nenasitni »puščavski pesek« (*Kdo sem?*). Izzivalna volja po polnem, nikdar dokončanem, na vse strani odprtem bivanju in prav tako močna volja po rado-

živem spopadanju z osebno muko ostaja tista poglavitna idejna sestavina, ki ga rešuje ne le pred grozo razkroja, temveč prav tako pred dobrotnimi tišinami metafizičnega miru:

in za vsem znanim
je pot v neznano
in v globoko rano
me vedno bolj mika.

(Melodija)

Ideja suverena osebnega vztrajanja nad obema oblikama človekovega podleganja, to se pravi nad nihilistično alienacijo in nad metafizično harmonijo, ki ju sicer vključuje v svojo doživljajsko izkušnjo, je ideja, ki jo Kocbek postavlja v zaključni vrh svoje notranje biografije in s tem na najvišje mesto:

Sem,
ker sem bil,
in vsakdo
me bo mogel
pozabiti.

In vendar
moram reči:
sem
in bil sem
in bom,
in zato sem več
od pozabljanja,
neizmerno več
od zanikanja,
neskončno več
od ničla.

Vse je večeno,
kar nastane,
rojstvo je močnejše
od smrti,
vztrajnejše
od obupa in samote,
silnejše
od hrupa in greha,
slovesnejše
od zavrženosti.

(Molitev)

Po vsem tem lahko zaključimo, da je glavna humanistična vrednota Kocbekove povojne lirike v njenem globokem, čeprav docela subjektivističnem spopadu s sodobnim intelektualnim nihilizmom in v ohranjanju človekove duhovne pokončnosti. Po drugi strani pa je njegovo moderno rousseaujevstvo nezadostna, v nekem smislu nazaj obrnjena perspektiva, ki lahko vzdrži le v svetu metafizike, ob slehernem globljem stiku z objektivno resničnostjo pa na široko odpre vrata novim porazom in novi grozi. Boj med obema poloma je v večjem delu avtorjeve povojne lirike (zadnja dva cikla) toliko resničen, globok in dinamičen, da njegovo abstraktno fantastiko vedno znova poživlja z bolj neposrednim, opredmetenim in nekonstruiranim izrazom.

Bralci in revija

Mnenja bralcev o reviji Problemi

Bogdan Kavčič - Marjan Kroflič

1. Cilji raziskave

Uredništvo Problemov je na osnovi vrste predhodnih razgovorov s skupino sodelavcev inštituta za sociologijo dalo pobudo za empirično raziskavo o odnosu naročnikov — bralcev do revije.

Za cilj raziskave smo postavili naslednje:

1. Raziskava naj bi pokazala, kako povečati število naročnikov na revijo in s tem vzporedno povečati vpliv revije na bralce. Problemi so sicer revija, ki ima med ostalimi podobnimi revijami v Sloveniji največje število naročnikov in je zaradi tega v sorazmerno najtesnejšem stiku z javnostjo. To so Problemi v veliki meri podedovali po Mladih potih, saj je bila struktura naročnikov, vsaj v začetku letnika, do 90% ista kakor pri Mladih potih. Anketa o masovnih komunikacijskih sredstvih, ki jo je marca 1. 1962 izvedel inštitut za sociologijo pri univerzi v Ljubljani, je pokazala, da je Mlada pota bralo 4,5% vseh nad 14 let starih Slovencev, medtem ko je bilo med Slovenci bralcev Sodobnosti, Novih obzorij in Perspektiv skupno le 2,7%. Kljub temu pa je težnja uredništva po povečanju števila naročnikov razumljiva, saj bi se vpliv revije s tem še povečal.

Mislili smo, da je ta cilj mogoče doseči z naslednjim:

a) Ugotoviti interese bralcev Problemov in sicer na osnovi tega, kaj berejo. Na tej osnovi bo moč prilagoditi vsebino revije interesom bralcev tako, da zanje ne bo odbijajoča (neprivlačna), da pa bo v skladu s cilji uredništva po vplivanju na dogajanja na področjih, ki jih revija obravnava. Predpogoj za kakršenkoli ali boljše rečeno sploh kakšen vpliv pa je, da naročniki revijo berejo, da berejo prispevke, ki so objavljeni.

b) Ugotoviti dojemljivost in težavnost prispevkov, objavljenih v reviji. Branje predstavlja bralcu oviro, da jo premaga, je potreben določen napor (da prebere neki članek). Če je članek ob primerni vsebini (problematici, ki bralca zanima) tak, da ga ne razume, bo ta energija potrošena zastonj. Pričakovana reakcija bralca na tak članek je, da drugi podobnih člankov ne bo več bral.

c) Na odnos bralca do revije vpliva tudi tehnična ureditev revije, zlasti ovitek, ki lahko človeka privlači, odbija ali pa seveda sploh ne vpliva na njegov odnos do revije. Prav tako ima določen vpliv tudi oblika in velikost črk. Oblika sicer deluje v glavnem podzavestno, zato pa so premajhne črke lahko ovira za branje tistim, ki slabše vidijo. Zato smo naročnike vprašali, če jim ugajata ovitek in črke. Posebej pa nas je še zanimalo, kako so bralci zadovoljni z notranjo razvrstitvijo člankov po zvrsteh (proza, poezija ...).

d) Prav za tehnično ureditev revije je pomembno tudi vprašanje, kako naročniki revijo berejo: ali jo samo preletijo, preberejo celo, izberejo samo zanimivejše prispevke v kazalu ipd. Če bi, recimo, vsi revijo samo prelistali, bi kazalo dati večji poudarek naslovom, ki bi jih kazalo tiskati z večjimi črkami, formulirati tako, da bi se v naslovu čimbolj odražala vsebina, ipd.

e) Ugotoviti, zakaj posamezniki berejo posamezne vrste prispevkov — skratka, ugotoviti motivacijo za branje.

2. Kot nekoliko manj pomemben cilj pa smo si zastavili to, da ugotovimo, kakšno je mesto Problemov v revialnem življenju v Sloveniji. Zato smo menili, da je potrebno ugotoviti, če bralci Problemov berejo tudi druge podobne revije in kakšna je priljubljenost posameznih revij.

Poleg navedenih ciljev nas je zanimalo še naslednje: diskusija okrog koncepta revije, ki je bila v uredništvu, je našla svoj konkretni odraz v vrsti programatskih člankov v 7. številki Problemov. Zanimalo nas je, če so bralci te članke brali in deloma, kakšna je njihova reakcija nanje.

S tem bi bili v nekaj potezih zajeti vsi glavni cilji raziskave »Bralci in revija«.

2. Raziskovalni načrt in potek raziskave

Ko smo dokončno formulirali cilj raziskave, smo morali rešiti vprašanje, kako cilje doseči — skratka izbrati med alternativami najuspešnejšo pot, da bi prišli do ciljev. Odločili smo se za anketo med naročniki revije. Takoj pa je nastalo drugo vprašanje: koga anketirati. Za naše potrebe bi nam najbolj ustrežal reprezentativni stratificirani slučajni vzorec, ki bi nam pokazal dejansko sliko odgovorov na vprašanja, ki nas zanimajo. Tak vzorec smo prvotno tudi planirali. Za izbiro vzorca pa smo rabili nekaj podatkov o naročnikih, predvsem naslednje:

1. točno število naročnikov in

2. poklic naročnikov (poklice bi uporabili kot stratume).

Najprej se je pokazalo, da uprava revije nima podatkov o poklicu naročnikov. To je pomenilo, da ne bo mogoče določiti stratumov, iz česar izhaja: treba je povečati velikost vzorca ali pa ostati pri planirani velikosti vzorca, uporabiti enostavno ali sistematično slučajno vzorčenje. S tem bi povečali napako vzorčenja in naredili rezultate manj zanesljive. Ker so bila finančna sredstva omejena in nismo mogli povečati vzorca, smo za tisti del naročnikov, za katere je bilo moč ugotoviti poklice, vzeli stratificirani vzorec (dijaki, inženirji ipd.), za ostale pa slučajni vzorec. Vendar tudi tega načrta ni bilo mogoče izvesti. Pokazalo se je namreč, da uprava revije ne razpolaga s točnimi podatki o številu naročnikov. Celo več: tiskarna je tiskala npr. drugo številko v 5500 izvodih. Število naročnikov je bilo (po podatkih uprave) 4316. Menili so, da se kasneje število ni bistveno spreminjalo — v kolikor so nekateri odpovedali, so se naročili novi ipd. Vendar je ugotavljanje števila naročnikov na osnovi štetja po naslovih pokazalo čisto drugačno sliko: na naslove je bilo razposlanih le okoli 3450 izvodov. Torej razlika za več kot 800 izvodov. To dejstvo je postavilo nekaj vprašanj:

1. Kakšno je poslovanje uprave, da so možne take razlike? Končno tudi v denarju osemsto izvodov (800 izvodov à 50 din = 40 000 din pri vsaki številki) ni malo. Kdo je odgovoren za tako zapravljane družbenih sredstev?

2. Kje je, oziroma kje ostane teh osemsto izvodov Problemov, ki pomenijo razliko med tiskanimi in (šteto po naslovih) razposlanimi?

3. Na osnovi teh ugotovitev bi bilo verjetno največ koristi za Probleme, če bi najprej uredili vprašanje uprave revije in se šele potem lotili naročnikov.

Ker smo na tretje vprašanje odgovorili tako, da bomo raziskavo nadaljevali kljub temu, je delo teklo dalje. Pri izvajanju ankete na terenu pa se je pokazalo, da cela vrsta naročnikov dobiva po 2 izvoda, nadalje, da se je vrsta naročnikov preselila, da nekaterih naslovov, kamor ekspedit pošilja Probleme, ni več, ker so tisto zgradbo podrl, preimenovali ulico ipd. Pokazalo se je celo, da v enem izmed mest ne poznajo ulice, ki jo je iskal naš anketar, da bi obiskal dozdevnega naročnika. To je dalo delen odgovor na vprašanje, kam gre spornih osemsto izvodov. Mislimo, da je potrebna odločna akcija uredništva in izdajatelja, da se odpravijo take pomanjkljivosti.

Zaradi vseh teh pomanjkljivosti smo se seveda morali odpovedati reprezentativnemu vzorcu in narediti to, kar je bilo edino še mogoče. Naročnike smo opredelili po poklicih, kolikor se je dalo, in iz teh poklicev izbrali na slučajen način skupino naročnikov,

ki je dovolj velika, da dovoljuje statistično primerjavo. Iz preostale množice naročnikov pa smo izbrali slučajen vzorec, po poklicih so te naročnike opredeljevali šele anketarji, ki so jih obiskali in vprašali po poklicu. To je seveda v znatni meri znižalo zanesljivost rezultatov, tako da so zanesljive le primerjave med različnimi skupinami, ker smo posameznike znotraj poklicev izbrali na slučajen način in imamo lahko sliko znotraj nekega poklica za razmeroma reprezentativno. Reprezentativnost pa velja za totale, za celotne podatke le deloma, podatki v celoti so le groba slika dejanskega stanja, le površen in verjetno tudi pristran indikator. Služijo torej le za grobo orientacijo.

Ko smo za zbiranje podatkov, potrebnih za preizkušnjo hipotez, formulirali ustrezna vprašanja, vprašalnik razmnožili in na posebnem seminarju usposobili potrebne anketarje, se je začelo anketiranje na terenu. Potekalo je v dneh od 23. aprila do 27. aprila, ko je bilo v glavnem končano. V splošnem lahko rečemo, da so bili anketarji ugodno sprejeti in so se ljudje hoteli razgovarjati z njimi še o drugih vprašanjih. Še posebnost: skoraj povsod so najprej mislili, da pobirajo naročnino in so jim ponujali denar. Ko smo dobili izpolnjene ankete s terena, smo jih najprej pregledali in popravili oziroma ugotovili napake. Nato pa smo šifre odgovorov prenesli na signirne liste in izvedli ročno tabeliranje. Sledilo je računanje odstotkov, od ostalih statističnih mer pa smo uporabili χ^2 in pomembnost razlik med proporci. S tem je bil pripravljen material za interpretacijo.

3. Koga smo anketirali

Anketirance smo razdelili po poklicih. Ker so bila finančna sredstva omejena in zato število anketiranih majhno ($N = 233$), podatki, s katerimi smo razpolagali vnaprej o naročnikih, pa pomanjkljivi in nezanesljivi, smo morali narediti razmeroma grobe kategorije poklicev (majhno število kategorij). Anketirance smo razdelili v naslednje kategorije poklicev:

1. dijaki gimnazij,
2. študentje univerze in visokih šol,
3. prosvetni delavci na srednjih šolah,
4. ostali poklici z univerzitetno izobrazbo in
5. ostali poklici.

Kot je razvidno iz navedenih kategorij, poklici obenem predstavljajo tudi nivoje izobrazbe. Število anketiranih iz posameznih poklicev je razvidno iz *tabele 1*:

Tabela 1: Število anketiranih naročnikov Problemov po poklicih:

Poklic	Število	Odstotek
Dijaki gimnazije ali srednje strokovne šole	103	44
Študentje	38	16
Prosvetni delavci v srednjih šolah . . .	34	15
Ostali poklici z univerzitetno izobrazbo .	41	18
Drugi poklici	17	7
Skupno	233	100

Kot vidimo v tabeli, so bolj kot ostali poklici zastopani dijaki. To odgovarja dejstvu, da jih je večina tudi med naročniki. Prav zaradi tega smo jih tudi vključili v večji meri, da bi tako že vnaprej omogočili boljše analizo, če bi bilo to potrebno. Pokazalo se je, da so ostali poklici med naročniki malo zastopani (razen prosvetnih delavcev). Skupina v vzorcu je premajhna, da bi dovoljevala statistično obdelavo, zato jo bomo pri analizi le bolj malo upoštevali. Navesti moramo še to, da smo vnaprej izključili iz naročnikov, ki so prišli v poštev za izbiro vzorca, skupinske naroč-

nike iz osnovnih šol, ker smo menili, da je snov Problemov za ta izobrazbeni nivo pretežka. Ostali poklici so manj zastopani. Temu primerno smo prilagodili tudi vprašalnik (malo alternativnih odgovorov), da je bila statistična obdelava še mogoča. Pri postavljanju hipotez, torej pri planiranju raziskave smo menili, da bo starost pomenila faktor, ki povzroča razlike med naročniki v odnosu do revije. Ko pa smo kasneje v obdelavi tabelirali poklice po starosti, se je pokazalo, da se starost in poklic naročnikov revije razmeroma tesno povezuje: dijakov je malo starejših od 18 let, študentje so v glavnem vsi stari 19—25 let, pripadniki ostalih poklicev pa so starejši. Vpliva starosti torej ne bomo mogli obravnavati ločeno od vpliva poklica, ker se oba med seboj povezujeata.

Moških smo v vzorcu zajeli manj (99) kot pa žensk (134). Struktura je po spolu in starosti prikazana v tabeli 2.

Tabela 2: Struktura anketiranih po starosti in spolu (v %):

Starost	S p o l	
	moški	ženski
Do 18 let	28	35
19—25 let	21	40
26—35 let	13	9
nad 35 let	38	16
100 % =	99	134

Žensk je med bralci več zlasti v mlajših letih, v starejših pa prevladujejo moški. Razlika je statistično pomembna (χ^2). Starost pa je povezana s poklicem, kar se v strukturi anketiranih naročnikov odraža na sledeč način: med dijaki je 68 % bralk in le 32 % bralcev. Bralk je več tudi med študenti (55 %), medtem ko so med bralci iz ostalih poklicev zastopani bolj moški — med prosvetnimi delavci v srednjih šolah je moških 53 % (razlika nasproti ženskam statistično ni pomembna pri tako majhnem vzorcu), med ostalimi poklici z univerzitetno izobrazbo pa 71 % (žensk 29 %). Med preostalimi poklici, ki v vprašalniku niso diferencirani, pa zopet izrazito prednjačijo ženske. Te ugotovitve so potrdili tudi računi pomembnosti razlik med odstotki — razlike so pomembne pri starosti 19—25 let in pri nad 35 let starimi.

Slovenija ima poleg pripadnikov ostalih jugoslovanskih nacionalnosti tudi precej narodnostnih manjšin. Zanimalo nas je, ali so med naročniki Problemov samo Slovenci ali tudi pripadniki drugih nacionalnosti. Čeprav vzorec ni reprezentativen in so iz njega izpadli predvsem kraji ob mejah, je med anketiranimi vendarle nekaj nad 4 % tujcev, ki po narodnosti niso Slovenci. Ta odstotek je seveda premajhen, da bi dovoljeval kakršnekoli ugotovitve o razliknosti bralnih navad, interesov in zahtev bralcev drugih nacionalnosti nasproti Slovincem.

4. Kaj bralci redno berejo v Problemih

Ker smo v vzorcu za anketiranje upoštevali naročnike Problemov, nas je najprej zanimalo, če so naročniki tudi bralci. To namreč ni nujno povezano. Nekdo lahko naroči revijo iz prestižnih razlogov, ima lep namen, da jo bo bral, a nima časa, naročil je še Mlada pota in mu vsebina Problemov ni všeč itd. Pokazalo se je, da med anketiranimi samo 2 % Problemov sploh ne bere. To pomeni, da so naročniki postali slučajno, iz prestiža itd. Čeprav nimamo podatkov, koliko je med naročniki drugih revij takih, ki jih ne berejo, vendarle smemo oceniti ta odstotek kot majhen in kot indikator dejstva, da je vsebina revije sorazmerno (gledano v celoti) ustrezna interesom naročnikov. Z drugimi besedami: samo dva od vsakih sto naročnikov ne najdeta v njej ničesar, kar bi ju zanimalo.

Med tistimi, ki Probleme sicer berejo, lahko razlikujemo različne vrste bralcev: tiste, ki berejo samo posamezne zvrsti; take, ki preberejo celo revijo; take, ki berejo poglobljeno in premišljeno od tistih, ki berejo le površno itd. Nas je zanimala predvsem razdelitev na redne bralce in na občasne bralce. To se pravi: skušali smo ugotoviti, kolikšen del anketiranih naročnikov bere revijo redno — prebere vsaj določeno vrsto člankov v vsaki številki; in koliko je takih, ki revijo sicer berejo, a ne redno, ampak samo včasih preberejo kak članek. Anketa je pokazala, da so med anketiranimi naročniki v večini redni bralci (73 %), da pa je tistih, ki berejo revijo neredno, vendarle približno četrtina. Med posameznimi poklici (v katerih se odraža, kot smo že ugotovili, tudi starost in izobrazba) je rednih bralcev najmanj med prosvetnimi delavci v srednjih šolah (59 %), sledijo poklici z univerzitetno izobrazbo (71 %) in dijaki (77 %); največ pa jih je med študenti — 82 % (statistično pomembno več kot med prosvetnimi delavci). Obratno pa je seveda s številom nerednih bralcev. Po spolu so razlike manjše, vendar zgleda, da je med ženskami več rednih bralk kot med moškimi.

Eden od načinov povečanja vpliva revije na bralce bi bil povečati število rednih bralcev zlasti med skupino prosvetnih delavcev, kjer jih je najmanj. Kako to doseči? Predpostavimo lahko, da človek neko stvar prebere, če je njegovo zanimanje zanj tolikšno (če je npr. članek toliko zanimiv zanj), da premaga oviro, napor, ki ga predstavlja branje. Če je ovira pretežka, članka ne bo prebral, nasprotno — to bo zanj celo predstavljalo neuspeh, ki se ga bo drugič skušal izogniti tako, da tiste vrste članka sploh ne bo pogledal. S tega vidika bi kazalo vsebino bolj približati interesu te kategorije bralcev, ker to lahko predstavlja velike možnosti pridobivanja novih naročnikov. Pri tem pa je treba zasledovati dva cilja: ne samo zadovoljevati interese bralcev (pristati na njihove zahteve in na tak način postati popularnejši), ampak je treba te interese tudi oblikovati, vzgajati, usposablјati za vedno zahtevnejše tekste. Upoštevati pa je seveda treba, da teksti ne smejo biti pretežki, ker bi to pomenilo preveliko oviro za bralce, ampak, da jih je treba po kvaliteti in težavnosti postopno stopnjevati.

In koliko bralci berejo posamezne zvrsti prispevkov v reviji? Mogoče bi najprej odgovorili na vprašanje: ali so med bralci pretežno taki, ki berejo samo določeno vrsto člankov in ostalih ne berejo; ali pa so med bralci v večini taki, ki v glavnem preberejo celo revijo? Podatki ankete so pokazali, da bralci med študenti, prosvetnimi delavci in poklici z univerzitetno izobrazbo preberejo v povprečju po 6,1 zvrsti prispevkov, dijaki pa znatno manj — 4,6. Seveda so to le povprečki, znotraj posameznih poklicev pa imamo nekatere bralce, ki preberejo celo revijo (izjeme) in take, ki samo eno ali dve zvrsti, ki so pa tudi redki. Branost posameznih zvrsti prispevkov je v povprečju med vsemi anketiranimi naslednja:

Rang	Zvrst	Odstotek
1.	Proza	75
2.	Poezija	64
3.	Literarna kritika	57
4.	Ocene in poročila	53
5.	Filmska kritika	52
6.	Psihologija—sociologija	44
7.	Glasbena kritika	34
8,5	Brušeno ogledalo	34
8,5	Filozofija	34
10.	Likovna kritika	33

Najbolj brano je torej vse, kar se nanaša na literaturo: proza, poezija in literarna kritika. Vendar pomembno odstopata le proza in poezija, ki obenem predstavljata tudi manj zahtevno branje. Med kritikami pa je na prvem mestu literarna kritika,

ki se ji po branosti še najbolj približa filmska kritika, medtem ko sta glasbena in likovna kritika pomembno manj brani.

Pravzaprav bi lahko po priljubljenosti posameznih zvrsti razlikovali 4 nivoje: najbolj brani sta proza in poezija; sledijo literarna kritika, ocene in poročila in filmska kritika: tretji nivo predstavljajo članki s psihološko in filozofsko problematiko in četrti nivo glasbena kritika, Brušeno ogledalo, likovna kritika in filozofija. Ti nivoji do neke mere odražajo težavnost prispevkov s posameznega področja, so pa predvsem izraz različne intenzitete interesov bralcev.

Priljubljenost posameznih zvrsti prispevkov med bralci različnih poklicev pa je zelo različna. Prozo berejo najbolj dijaki in študentje, manj pa prosvetni delavci (pri katerih je na tretjem mestu) in še manj poklici z univerzitetno izobrazbo. Pri dijakih je na drugem mestu poezija, enako tudi pri študentih, na tretjem mestu pa filmska kritika. Sledi literarna kritika, ocene in poročila, psihologija — sociologija, likovna kritika itd. Sicer pa si oglejmo tabelo 3, kjer so navedene rang lestvice priljubljenosti posameznih vrst prispevkov.

Tabela. 3: Rang priljubljenosti posameznih vrst prispevkov po poklicih:

Zvrst	Dijaki	Studentje	Prosvetni delavci	Univer. izobraženi
Proza	1	1	3	4
Poezija	2	2	5	7
Filmska kritika	3	4	6	9,5
Literarna kritika	4	5	1	1
Ocene in poročila	5	3	3	2
Psihologija—sociologija	6	7	3	6
Glasbena kritika	7	9	9	9,5
Likovna kritika	8	10	7,5	6
Brušeno ogledalo	9	6,5	10	6
Filozofija	10	6,5	7,5	3

Študentje se od dijakov razlikujejo le v manjši meri — nekoliko manj berejo kritike. Ostali dve kategoriji poklicev — prosvetni delavci in poklici z univerzitetno izobrazbo pa se razlikujeta tako med seboj kot od dijakov in študentov. Proza in poezija izgubljata na priljubljenosti, berejo pa na splošno več kritiko različnih vrst. Poklici z univerzitetno izobrazbo tudi v večji meri berejo filozofijo kakor pa ostali. Posebno, razmeroma visoko mesto zavzemajo »ocene in poročila« — lahko bi rekli, da se jim je dosedaj posvečalo premalo pozornosti. Vzrok za tako veliko priljubljenost ocen in poročil je pravzaprav preprost: bralec se hitro, brez velike zamude časa seznanj z novo knjigo, filmskim delom ipd. — to mu vzame manj časa kakor pa, če bi moral sam prebrati celo knjigo ipd. Zato ni čudno, da ta rubrika z zvišanjem izobrazbe bralcev pridobiva na pomenu, saj vse raziskave kažejo, da je pri univerzitetno izobraženih »problem časa« dosti bolj aktualen kot pa pri manj izobraženih.

Filmska kritika pri poklicih z višjo ali visoko izobrazbo izgublja na pomenu, pridobi pa, kot smo že videli, predvsem literarna kritika. Kaže, da literarna kritika ustreza zlasti prosvetnim delavcem, saj jo berejo bolj kakor katerikoli drug poklic katerokoli zvrst prispevkov. Bere jo namreč kar dobrih 85% vseh prosvetnih delavcev. Verjetno gre pri tem poklicu predvsem za predavatelje slovenščine, ki jim taki članki pridejo prav pri vsakdanjem poklicnem delu. Iz tega sledi, da bi bilo zelo verjetno moč dvigniti število naročnikov iz posameznih vrst poklicev, če bi revija objavljala tudi članke, ki bi jim koristili pri poklicnem delu, tako da bi branje Problemov predstavljalo tudi neposredno korist, ne samo razvedrilo, splošno izobraževanje itd.

Nasplih pa lahko ugotovimo, da predstavljajo bralci Problemov populacijo s širokim in raznovrstnim spektrom interesov. Ni povprečnega bralca revije s pov-

prečnim interesom, ampak so skupine bralcev s specifičnimi interesi skupin. Te skupine pa se grupirajo glede na poklic, izobrazbo in verjetno deloma tudi starost. Na interese pa vpliva tudi spol, saj so razlike med tem, koliko berejo posamezne zvrsti prispevkov v reviji moški, koliko ženske, statistično pomembne. Ženske berejo več kot moški zlasti poezijo, prozo in filmsko kritiko. Moških pa je več predvsem med bralci filozofije, člankov s psihološko-sociološko problematiko, Brušenega ogledala in literarne kritike. Zanimivo je, da berejo likovno kritiko moški in ženske približno enako; glasbeno kritiko pa bolj ženske. Kaže, da imajo ženske rajši bolj umetniški del revije. V tem pogledu prednjačijo pred moškimi tudi na drugih področjih. Žensk je npr. več tudi med poslušalci umetniških oddaj v radiu.

Ogledali si bomo še eno vrsto vpliva na interese bralcev, namreč njihovo ostalo aktivnost v protsem času. Ugotovili smo, da anketirani bralci revije predstavljajo v nekaterih pogledih selekcionirano populacijo. To se pravi, da se na nekaterih področjih udeležujejo več kot pa povprečni Slovenci: da jih 80 % bere knjige, 70 % hodi v gledališče, 37 % se ukvarja s športom in 27 % z ostalimi kulturno-prosvetnimi dejavnostmi. Zanimalo nas je, kakšne spremembe vnašajo te aktivnosti v strukturo interesov za branje revije — z drugimi besedami: ali tisti, ki berejo knjige, hodijo v gledališče, se ukvarjajo s športom ipd., berejo druge zvrsti člankov v reviji kakor pa tisti, ki tega ne delajo.

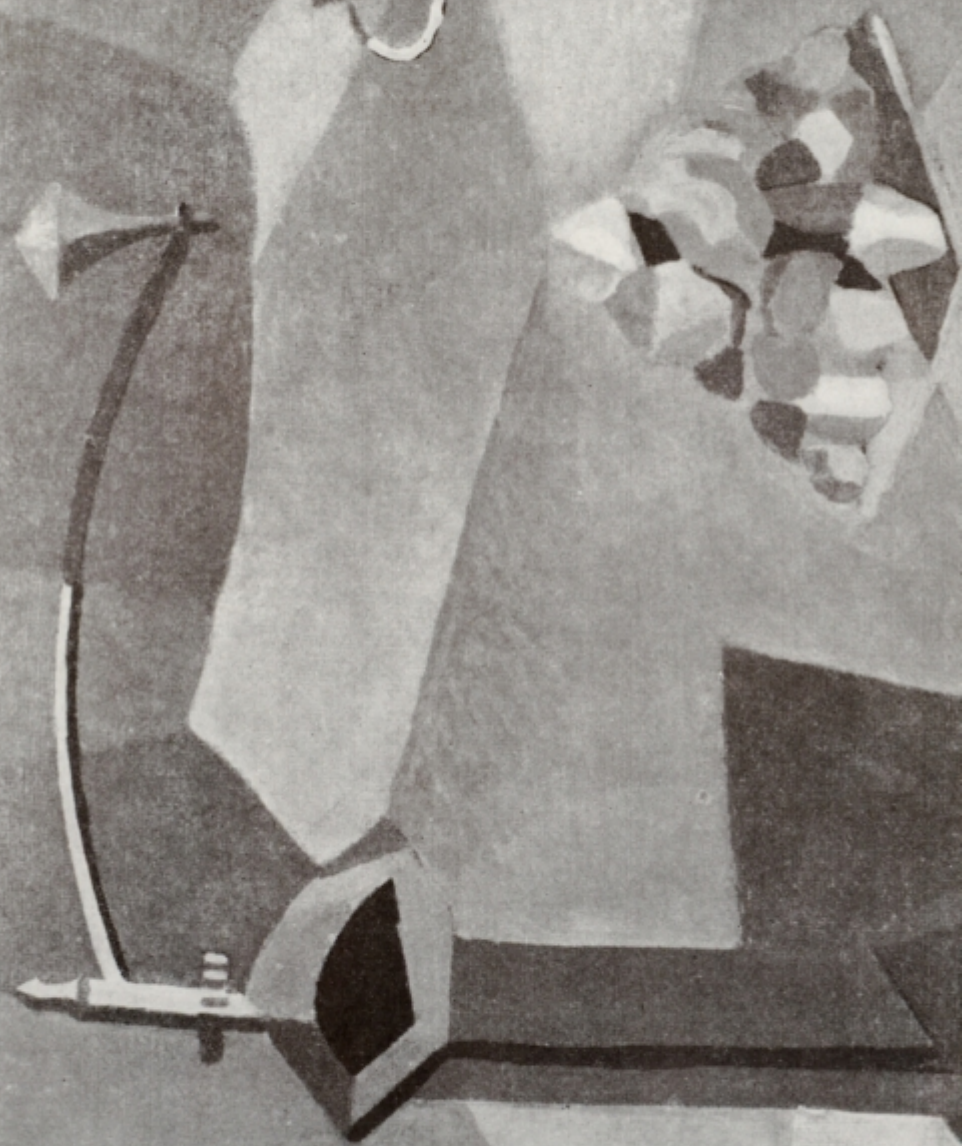
Pokazalo se je, da struktura interesov (kot se izraža v branju posameznih zvrsti prispevkov v Problemih) tistih, ki hodijo v gledališče in tistih, ki ne hodijo, bistveno ne razlikuje. Razlike sicer so, so pa majhne in statistično nepomembne. Lahko bi rekli le to, da tisti, ki hodijo v gledališče, nasploh več berejo (5,7 zvrsti povprečno) kot pa tisti, ki ne hodijo (povprečno 4,2 zvrsti), medtem ko so razlike med posameznimi zvrstmi manjše.

Prav tako se tisti, ki berejo knjige, po branju posameznih zvrsti prispevkov v reviji nasproti tistim, ki knjig ne berejo, ne razlikujejo statistično pomembno. Zopet nastopijo manjše razlike: tisti, ki berejo knjige, več berejo kritiko (vseh vrst) in filozofijo ter sociologijo in psihologijo. Razlike pa gredo v glavnem na račun tega, da tisti, ki berejo knjige, v celoti berejo več zvrsti tudi v Problemih kot pa tisti, ki tega ne berejo. Podobna situacija je tudi pri tistih, ki se — oziroma — se ne ukvarjajo s kulturnoumetniško dejavnostjo. Izgleda torej, da gredo razlike na račun dveh tipov ljudi: tisti, ki so nasplošno aktivnejši na kulturnem področju (hodijo v gledališče na koncerte, berejo knjige, se ukvarjajo z drugimi kulturnoumetniškimi dejavnostmi), več berejo tudi Probleme kot pa tisti, ki se s to dejavnostjo ne ukvarjajo.

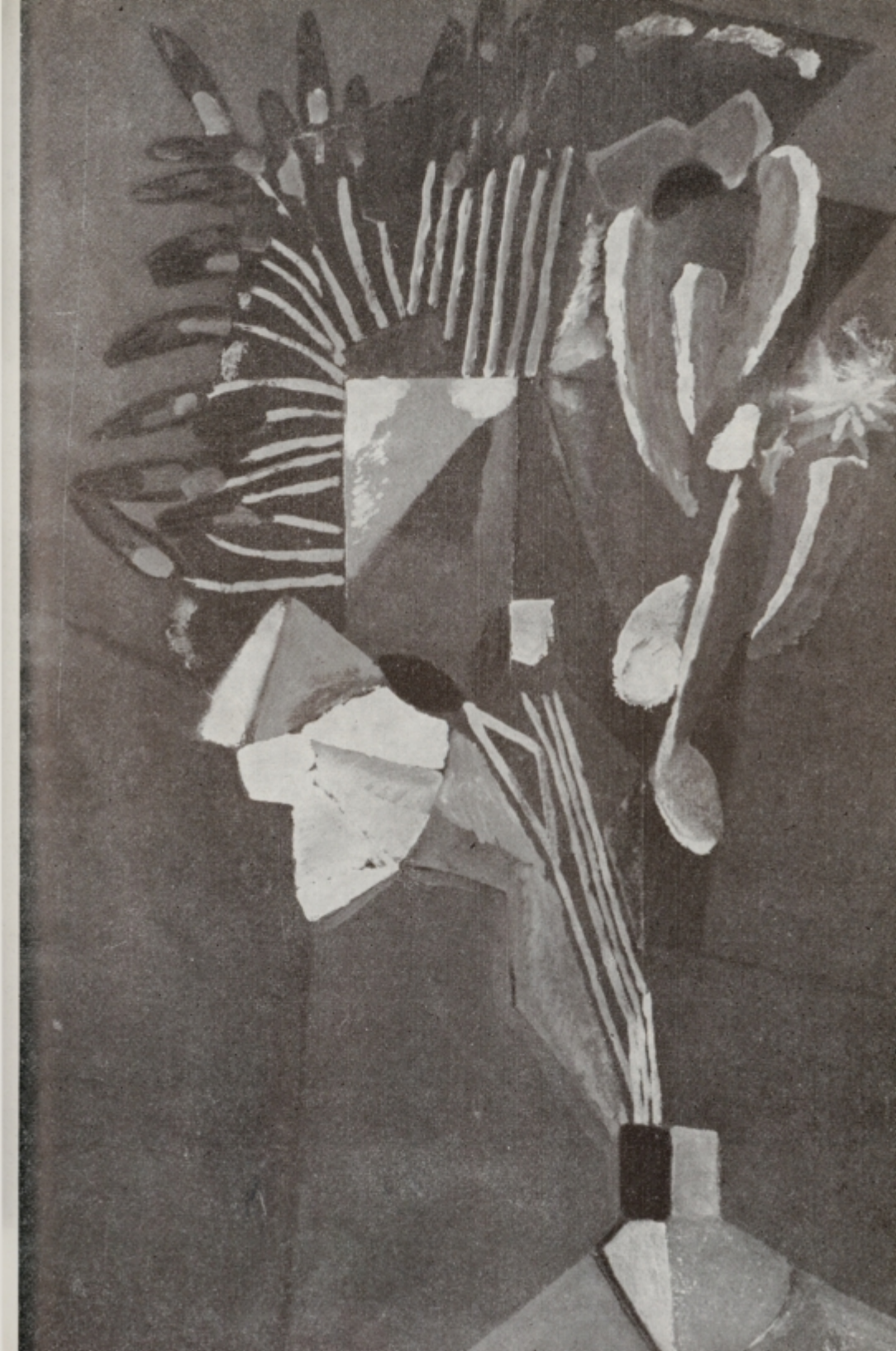
Obratno situacijo pa imamo pri tistih, ki berejo Probleme in se ukvarjajo oziroma ne ukvarjajo s športom. Podatke kaže tabela 4.

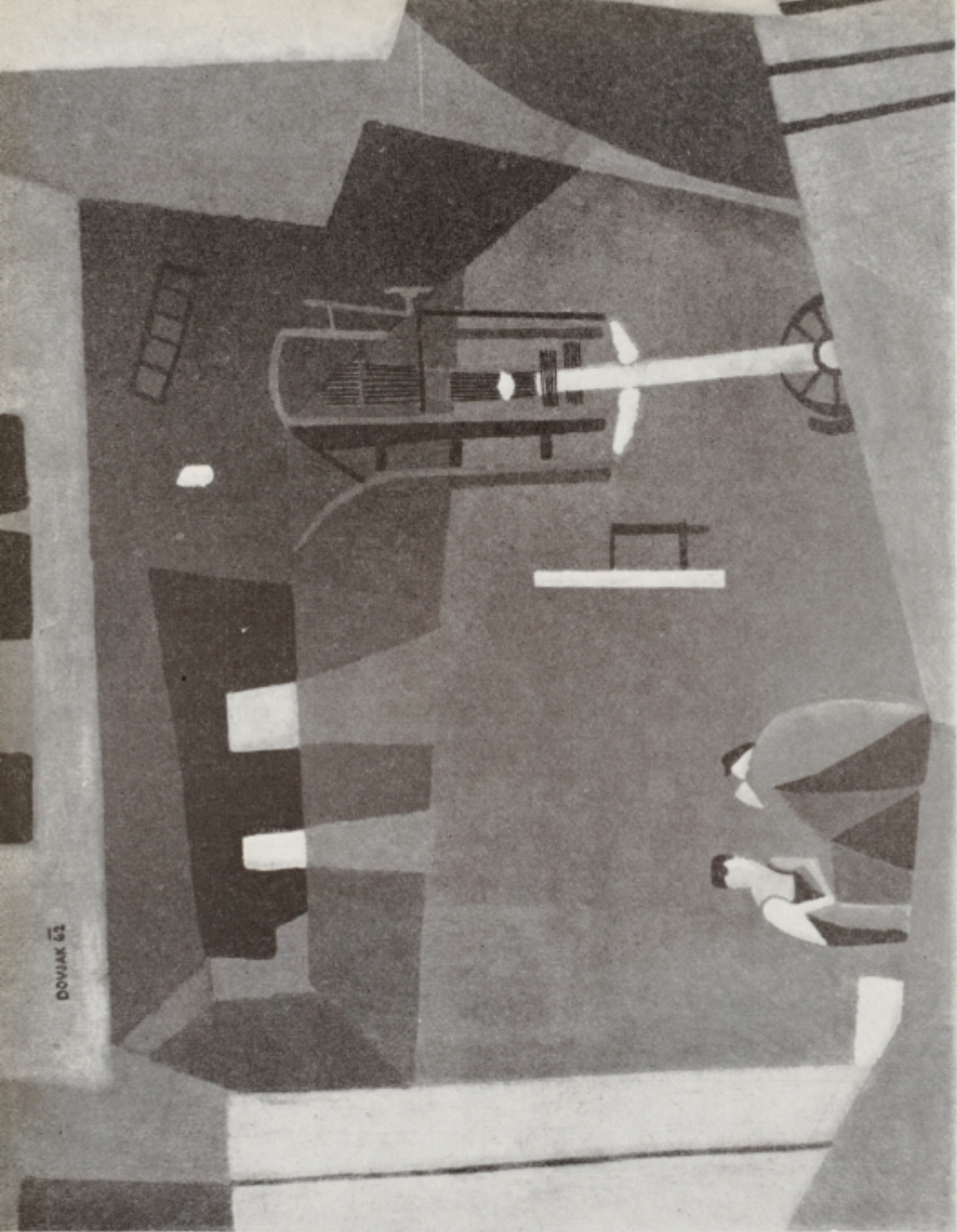
Tabela 4: Koliko berejo posamezne zvrsti prispevkov v Problemih bralci, ki se ukvarjajo s športom in koliko tisti, ki se ne ukvarjajo s športom.

Zvrsti	Bere	
	ukvarja se s športom %	ne ukvarja se s športom %
Prozo	78	76
Poezijo	61	72
Literarno kritiko	55	61
Likovno kritiko	21	42
Glasbeno kritiko	28	39
Filmsko kritiko	52	55
Filozofijo	32	37
Psihologijo—sociologijo	45	45
Ocene in poročila	50	61
Brušeno ogledalo	25	39

Marjan Dovjak: *Tihožitje z mlinčkom*, 1962 (olje); *Mati*, 1962 (olje);
Poljsko cvetje, 1963 (olje); *Zaga*, 1962 (olje)

Tisti, ki se ukvarjajo s športom, torej znatno manj berejo Probleme kot tisti, ki se s športom ne ukvarjajo. Razlik ni, ali pa so majhne le pri prozi, filmski kritiki in psihološko-sociološki problematiki.

Pokazalo se je torej, da na interese bralcev vplivajo poleg poklica (z izobrazbo in starostjo) ter spola tudi druge aktivnosti posameznika v njegovem prostem času. Vpliv zavisi od vrste aktivnosti. V naši anketi smo zajeli poleg kulturnih dejavnosti samo šport. Pokazalo se je, da gre verjetno za integracijo aktivnosti ljudi proti dveh poloma: kulturna dejavnost in druge dejavnosti. Tako npr. bralci Problemov, ki se ukvarjajo s športom, manj berejo Probleme kakor ostali. Nasprotno pa tisti, ki se ukvarjajo tudi z drugimi kulturnimi dejavnostmi, tudi več berejo Probleme. Torej gre za kopičenje sorodnih aktivnosti, ki sicer ne izključujejo drugih (37 % anketiranih bralcev Problemov se ukvarja s športom), pač pa zmanjšujejo njihovo intenzivnost.

Razmeroma širok in relativno diferenciran spekter interesov različnih skupin bralcev daje uredništvu široke, a seveda tudi zahtevne možnosti ukrepanja. Poznavanje interesov posameznih skupin omogoča preorientacijo na bralce s pretežno podobnimi karakteristikami, kakor jih imajo posamezne skupine. Če bi npr. hoteli pridobiti nove naročnike predvsem med dijaki, bi morali povečati obseg objavljenih, zanje lahko razumljivih tekstov ipd.

5. Sedanja struktura revije in interesi bralcev

Da bi ugotovili, kako sedanja struktura Problemov po zvrsteh prispevkov ustreza interesom bralcev, smo anketirance vprašali tudi, kakšnih vrst prispevkov je v reviji po njihovem mnenju preveč in kakšnih premalo. Dobljene rezultate prikazujemo v tabeli 5 (za vse anketirane!).

Tabela 5: Kakšnih zvrsti prispevkov je po mnenju anketiranih v reviji premalo in kakšnih preveč (v odstotkih):

Zvrst	Premalo %	Preveč %
Proza	35	5
Poezija	24	4
Literarna kritika	17	11
Likovna kritika	10	8
Glasbena kritika	12	7
Filmska kritika	20	7
Filozofski članki	9	16
Psihološko-sociološki članki	14	9
Ocene in poročila	16	3
Brušeno ogledalo	6	2
100 % =	233	233

V glavnem torej vidimo, da bralci navajajo za posamezne zvrsti v večji meri, da jih je premalo kot pa, da jih je preveč. Razlike gredo tudi do 1 : 7 v korist posameznih zvrsti, npr. proze (7-krat več jih pravi, da jo je premalo, kot pa, da jo je preveč). Te podatke imamo lahko za razmeroma zanesljiv indikator prilagojenosti revije interesom bralcev.

Izjema so edinele filozofski članki, za katere jih več meni, da jih je preveč (16 %), kot pa da jih je premalo (9 %). Med anketiranimi naročniki torej niso predvsem taki, ki bi jih zanimala filozofska problematika.

Kakor smo pri obravnavanju vprašanja, kaj berejo, ugotovili, da ne moremo govoriti o povprečnih interesih, ampak da se bralci po interesih grupirajo v skupine, to prav tako velja tudi v tem primeru. Pomembne spremembe vnaša že poklic. Vendar je bil za boljše obravnavanje tega vprašanja v našem primeru vzorec premajhen, da bi lahko delali zanesljive zaključke za vse zvrsti — odgovori so se namreč preveč razpršili, da bi dovoljevali statistično zanesljive zaključke. Tako se bomo morali pri obravnavanju vpliva poklica, in s tem izobrazbe ter starosti, omejiti le na pomembnejše zvrsti (ki so dobile večje število glasov).

Za prozo vsi menijo, da jo je premalo. Enako za poezijo. Poklic pa vnaša razlike pri literarni kritiki, za katero misli več dijakov, da jo je preveč kot pa, da jo je premalo; pri ostalih poklicih pa je obratno. Razmerje je pri poklicih z univerzitetno izobrazbo ugodnejše kakor pri prosvetnih delavcih, pri teh pa zopet ugodnejše kot pri študentih. Podobno je pri glasbeni kritiki, vendar so številke premajhne, da bi bil sklep zanesljiv.

Da je člankov s filozofsko problematiko preveč, mislijo predvsem dijaki in študentje, medtem ko ostali poklici v večji meri menijo, da jih je premalo, kot pa da jih je preveč. Za psihološke in sociološke prispevke so menja, da jih je preveč, v glavnem le dijaki, drugi pa, da jih je premalo itd. Vzrok je verjetno v tem, da članki s filozofsko, sociološko in psihološko vsebino predstavljajo za dijake razmeroma težko razumljivo branje.

Ugotovitve, česa je preveč in česa je premalo, se v glavnem skladajo s tem, kaj posamezni poklici berejo. Za tisto, kar je po priljubljenosti na prvih mestih, tudi izjavljajo, da je premalo zastopano. To pa potrjuje veljavnost zaključkov, narejenih pri obravnavanju priljubljenosti posameznih zvrsti.

Kakor je pri obravnavanju priljubljenosti prispevkov spol povzročal pomembne razlike, tako so razlike pomembne tudi glede na to, za katere zvrsti moški in za katere ženske mislijo, da jih je premalo. Razlika je predvsem pri prozi in poeziji. Za prozo meni 57 % žensk, da jo je premalo in le 24 % moških; za poezijo pa 33 % žensk in 23 % moških. Večja razlika je tudi pri filmski kritiki, ki jo bolj pogrešajo ženske (31 %) kot pa moški (15 %). Torej so zopet razlike večje pri tistem, kar ženske bolj berejo.

Do sedaj smo obravnavali le tiste, ki so imeli pripombe na količino posameznih zvrsti. Bilo pa je nekaj tudi takih, ki so menili, da je vseh zvrsti primerno — 18 %. Zgleda, da je revija ženskam bolj všeč kot pa moškim, ker je med ženskami več takih, ki menijo, da je vseh prispevkov primerno (27 %) kot pa med moškimi (14 %). V študiji smo hoteli dobiti odgovor tudi na vprašanje, zakaj ljudje berejo, kaj jih k temu vzbudi. Skratka, poskušali smo raziskati motivacijo branja, s čimer označujemo pobude, ki posameznika dovedejo do akcije. Vprašali smo naročnike v vzorcu, na osnovi česa se navadno odločijo, da bodo prebrali neki članek, in dobili naslednjo strukturo odgovorov za vse anketirane:

zaradi vsebine	69 %
zaradi aktualnosti	36 %
zaradi avtorja	37 %
ker mu ugaja način pisanja (razumljivo, živahno, polemično, jezikovno lepo ipd.)	20 %
ter iz drugih razlogov	8 %

Prva ugotovitev, ki sledi iz teh podatkov, je, da pri posamezniku nastopa običajno več motivov za branje in ne samo eden (v povprečju dva). Drugo, da se motivi med seboj deloma prekrivajo in da je verjetno ista stvarna vsebina enkrat označena kot »zaradi vsebine« in drugič kot »zaradi aktualnosti« ipd.

V razvrstitvi motivov po pomembnosti pa zopet vnaša razlike poklice anketiranih, verjetno vsaj deloma kot indikator izobrazbe in starosti. Motiv »vsebina« je sicer pri vseh poklicih na prvem mestu, vendar s povečanjem nivoja formalne izobrazbe

relativno izgublja na pomenu. Pri dijakih gimnazij in srednjih strokovnih šol je ta motiv zdaleč na prvem mestu, medtem ko so si pri ostalih poklicih motivi vedno bolj enakovredni, zlasti še »vsešina« in »aktualnost«. Spol ne vnaša statistično pomembnih razlik v razvrstitev motivov.

Kaj pravzaprav pomeni »aktualnost«? Ali se veže na specifične vrste člankov ali pa velja za vse vrste prispevkov v enaki meri? Tudi na to vprašanje smo dobili odgovor. Kaže, da gre predvsem za osebno oceno bralca, kaj je zanj aktualno. Ocena pa se ne veže na specifične vrste člankov, ampak na vse v relativno enaki meri. To ugotovitev omogoča primerjava, kaj berejo tisti, ki so se opredelili za motiv »aktualnost«, in kaj ostali. Pokazalo se je, da tisti, ki so se opredelili za »aktualnost«, berejo vse vrste člankov približno enako, z izjemo likovne in glasbene kritike ter Brušenega ogledala. Te rubrike berejo manj kot ostale zvrsti. Obenem pa se je pokazalo, da tisti, ki so se opredelili za »aktualnost«, berejo pomembno več zvrsti prispevkov kot ostali. Ti podatki so istočasno potrditev (večkrat diskutirane) teze, da je namreč tudi taka revija aktualna in da je določena problematika lahko aktualna dolgoročno.

6. Aktivnosti bralcev v prostem času

V sklopu proučevanja ostalih aktivnosti bralcev Problemov v zvezi z branjem same revije smo obdelali še aktivnosti bralcev v prostem času. Tu nas je zanimalo predvsem vprašanje, kako se aktivnosti v prostem času vežejo z aktivnostjo branja revije. Skupni rezultati kažejo dejansko na določena povezovanja. Tabela o aktivnostih je naslednja:

Tabela 6: S čim se ukvarjate v prostem času (v odstotkih)?

Ukvarja se s športom	37 %
Hodi v gledališče, na koncerte	70 %
Se udeležuje v kulturnoumetniški dejavnosti	27 %
Bere knjige	80 %
Nobeno od tega	3 %

N = 233

Seveda v to vprašanje nismo zajeli vseh aktivnosti bralcev v prostem času. Izbrali smo najznačilnejše. Iz tabele je razvidno, da bralci revije na sploh več berejo knjige, se udeležujejo v kulturnoumetniški dejavnosti, hodijo v gledališče in na koncerte, kot pa se ukvarjajo z rekreativno dejavnostjo, ki ni vezana direktno na kulturno dejavnost v smislu nadaljnega duhovnega bogatenja in izobraževanja.

Primerjava bralcev in bralk ni pokazala pomembnih razlik. Vidne so le manjše spremembe (npr. s športom se ukvarjajo moški v večji meri kot ženske, razlika je 6 %); pri drugih aktivnostih so ženske malenkostno aktivnejše kot moški.

Močneje pa se razlikujejo bralci različnih poklicev. Med dijaki najdemo kar 59 % športnikov. Pri ostalih poklicih z naraščanjem izobrazbe število bralcev, ki se ukvarjajo s športom, pada (22 %). Med obiskovalci gledališč in koncertov so približno vsi bralci enakomerno zastopani (nekako najmanj učitelji in profesorji, največ pa študentje — od 62 % do 84 %). Podobno najdemo med bralci enakomerno porazdeljene tiste, ki se udeležujejo v kulturnoumetniški dejavnosti (21 %—32 %). Med bralci knjig pa so v večini študentje (79 %), in ostali poklici z univerzitetno izobrazbo (85 %). Videli smo, da se dejansko bralci grupirajo v dve skupini. Primerjano s podatki omenjene Ankete o masovnih komunikacijskih sredstvih (reprezentativni podatki za nad 14 let stare Slovence) kaže, da so naročniki Problemov nadpovprečno aktivni tudi na drugih področjih udeleževanja v prostem času. Od vseh Slovencev se jih namreč udeležuje v:

kulturnoprosvetni (umetniški dejavnosti)	6 %
hodi na športne prireditve ali se aktivno ukvarja s športom	22 %
hodi v gledališče in na koncerte	23 %
bere knjige	68 %

Problemi torej zajemajo naročnike med tistim delom prebivalstva, ki se najbolj intenzivno ukvarjajo s kulturno dejavnostjo. Ta del prebivalstva ima tudi največje kulturne potrebe. Zaradi večje aktivnosti na tem področju pa ima gotovo tudi večjo možnost vplivanja na dogajanja na kulturnem področju.

7. Težavnost prispevkov

Izhajali smo iz predpostavke: skupini bralcev, ki nasploh več bere, so tudi prispevki v reviji razumljivejši kot pa ostalim bralcem revije.

Izvedene primerjave pa te hipoteze niso potrdile. V razumevanju prispevkov v Problemih med omenjenimi skupinami z različno aktivnostjo v prostem času ni pomembnih razlik.

Pri proučevanju vprašanja, koliko so prispevki za bralce težavni, smo hoteli ugotoviti tudi pogostost, s katero naleti bralec na nerazumljiv prispevek. Na drugi strani smo hoteli odkriti, koliko bralcev nima težav pri branju Problemov. Dobili smo naslednje odgovore:

Tabela 7: Ali v Problemih kdaj naletite na prispevke, ki se vam zdijo težko razumljivi?

Pogosto naletim	11 %
Včasih naletim	52 %
Ni nerazumljivih	34 %

Kakov vidimo, so za bralce nekateri objavljeni prispevki vendarle pretežki in njihovem nivoju dojemanja ne ustrezajo. Pogosteje naleti na nerazumljive članke le 11 % bralcev. Slika ni najugodnejša, če le 34 % bralcev meni, da v reviji ni nerazumljivih prispevkov. V stopnji razumevanja določenih prispevkov so pomembne razlike med spolom. To razvidimo iz primerjave procentov: med moškimi 42 % bralcev ugotavlja, da ni nerazumljivih prispevkov, pri ženskah pa je ta procent pomembno manjši — le 28 % ugotavlja podobno. Bralke Problemov imajo torej večje težave z razumevanjem objavljenih prispevkov.

Podobne pomembne razlike so med razumevanjem prispevkov pri bralcih posameznih poklicev (izobrazbe, starosti). Z višanjem izobrazbe narašča razumevanje določenih prispevkov. Med dijaki le 22 % bralcev izjavlja, da ni nerazumljivih prispevkov, med bralci poklicev z univerzitetno izobrazbo pa že 71 %. Vidimo pa, da je celo med bralci z najvišjo formalno izobrazbo precej takih, ki določenih prispevkov ne razumejo v celoti.

V zvezi z ugotavljanjem težavnosti nas je seveda zanimalo tudi, zakaj se nekaterim bralcem zdijo določeni prispevki nerazumljivi.

Dobili smo naslednje odgovore:

Tabela 8: Zakaj se vam nekateri prispevki zdijo nerazumljivi?

Ne razumem posameznih izrazov	28 %
Ne razumem posameznih formulacij stavkov	29 %
Obravnavana problematika mi je tuja	28 %
Kaj drugega	3 %
Ni nerazumljivih	34 %

Vzrok nerazumevanja posameznih prispevkov je torej v glavnem v nerazumevanju izrazov in stavkov. Kot tretji razlog pa nastopi vsebinski vidik — problematika. Vse tri težave nastopajo v enaki meri. Med bralkami in bralci ni pomembnih razlik v navajanju vzrokov nerazumevanja. Tako moški kot ženske navajajo iste razloge in celo v enaki meri. O razliki v razumevanju prispevkov nasploh med moškimi in ženskami pa smo že govorili. Z naraščanjem izobrazbe je med poklici z višjo izobrazbo pomembno manj takih bralcev, ki ne razumejo posameznih izrazov (2 %—8 %). Pri bralcih z univerzitetno izobrazbo se zmanjša tudi število bralcev, ki bi jim bila obravnavana problematika tuja (7 %), medtem ko je pri dijakih, študentih teh relativno veliko (28—34 %).

Razlike so tudi med bralci posameznih poklicev pri razumevanju posameznih formulacij stavkov. Največje težave imajo s tem učitelji in profesorji (47 %), vendar' delajo preglavice tudi drugim (študentje 34 %, dijaki 28 %, poklici z univerzitetno izobrazbo 21 %). Za ilustracijo še tabela.

Tabela 9: Zakaj se vam zdijo posamezni prispevki nerazumljivi?

	Ne razume izrazov	Ne razume formul. stavkov	Problematika mu je tuja	Drugo	Ni nerazumljivih
Dijaki	43	28	30	3	22
Študentje	32	34	55	—	24
Učitelji, profesorji . .	9	47	21	6	32
Poklici z univerzitetno izobrazbo	2	21	7	7	71
Ostali	(4)	(3)	(4)	—	(2)

Preostalo nam je še vprašanje, katere zvrsti prispevkov so bralcem najbolj nerazumljive. Oglejmo si, kako so bralci rangirali zvrsti prispevkov po težavnosti.

Tabela 10: Katere zvrsti prispevkov se vam zdijo najbolj nerazumljive?

Filozofski teksti	43 %
Teksti s psihološko ali sociološko problematiko	22 %
Literarna kritika	15 %
Likovna kritika	11 %
Proza	10 %
Poezija	9 %
Glasbena kritika	5 %
Filmska kritika	3 %
Brušeno ogledalo	2 %
Poročila	—
Ni nerazumljivih	35 %

Filozofski teksti so torej na splošno skoro polovici bralcem nerazumljivi iz razlogov, ki smo jih že predhodno obdelali. Težave imajo bralci deloma tudi s kritikami vseh področij, vendar v manjši meri. Ostale zvrsti le redki ne razumejo iz tega ali onega razloga.

V rangiranju težavnosti posameznih zvrsti ni med ženskami in moškimi nobene pomembne razlike. Pri bralcih posameznih poklicev pa se je pokazalo, da je med bolj izobraženimi bralci manjše število takih, ki »težjih«¹ tekstov ne razumejo. Vendar pa je vrstni red približno isti, le z manjšim številom bralcev te poklicne kategorije.

8. Tipologija branja

Skušali smo ugotoviti bralčeve navade, ki jih ima ob branju revije. Domnevamo, da se pri rednem bralcu sčasom formirajo določene navade branja. Te navade kažejo po eni strani na redno spremljanje revije, po drugi strani pa lahko presodimo, koliki del revije sploh prebere. Če bralec ne prebere vseh prispevkov v reviji, pomeni to, da ga vsi prispevki ne zanimajo v enaki meri. Prebere le določene prispevke, ki so v skladu z njegovimi interesi. Pri tem nas je zanimalo, kako bralec najde zanj zanimiv prispevek. Ta način prepoznavanja in izločanja zanimivih prispevkov pa ustvarja v bralcu njegovo navado branja revije. Domnevali smo, da se posamezne skupine bralcev, različne po spolu, izobrazbi in poklicu, med seboj ne razlikujejo v načinu branja revije. Rezultati so hipotezo potrdili. V ilustracijo bomo navedli le rezultate celotne skupine.

Tabela 11: Kako navadno preberete posamezno številko Problemov?

Samo preleti revijo	4 %
Najprej preleti in se šele nato poglubi v prispevke	64 %
Poišče v kazalu članke, ki ga zanimajo in jih nato prebere	16 %
Vse prispevke	6 %
Bere drugače	3 %
Nima stalnih navad	5 %
Ne bere Problemov	2 %

N = 233

Večinoma bralci revijo najprej preletijo in se šele nato poglabijo v branje prispevkov, ki jih zanimajo. To pomeni, da revijo prelistajo in na ta način odkrijejo zase zanimive prispevke. Za bralce je torej važno, da že v naslovih prispevkov zaslutijo vsebino članka. To pa terja seveda tudi ustrezne grafične rešitve (poudarjeni naslovi ipd.). Kazalo pri reviji nima pomembne vloge pri izboru tekstov, saj le 16 % bralcev prej pregleda kazalo in se nato odloči za branje določenih člankov. Preostale bralne navade niso dovolj splošne, da bi jih kazalo upoštevati. Videli smo, da le 6 % bralcev prebere vse prispevke. Vsebinsko revije je treba torej napolnjevati z dovolj različnimi teksti, da bo lahko vsak bralec v njej našel dovolj zanj zanimivih prispevkov. Videli pa smo, da je med bralci le 4 % takih, ki revijo preletijo in je ne preberejo v podrobnosti. Navad branja si še ni ustvarilo 5 % bralcev. Ti berejo enkrat na ta, drugač na drug način. Na druge načine, ki jih nismo zajeli, pa bere samo 3 % bralcev.

9. Odnos bralcev do programskih člankov

V 7. številki Problemov je bil objavljen programski članek uredništva »Za jasna načelna izhodišča«. Hoteli smo zvedeti, kako so se bralci opredelili ob branju tega članka, da bi na ta način ugotovili skladnost koncepta revije z mnenji in interesi svojih bralcev.

Rezultati so naslednji:

S člankom se v celoti strinja	6 %	
S člankom se deloma strinja	9 %	
S člankom se ne strinja	0 %	(točneje 1 bralec)
Ni bralo navedenega članka	81 %	
Brez odnosa je	1 %	
Ostali ne berejo Problemov	2 %	

N = 233

V analizo stališč bralcev do omenjenega članka se ne moremo spuščati, ker ga 81 % ni bralo. Ostalih pa je za tako analizo premalo. Omeniti moramo, da mnogo anketirancev v času anketiranja še ni prejelo 7. številke. Poudarjamo pa, da smo anketirali približno 1 mesec po izidu 7. številke! Ti podatki kažejo, da se bralci sploh ne zanimajo za program revije in pri njegovem oblikovanju ne sodelujejo aktivno.

Dodatno smo preverjali še, koliko bralcev je prebralo določene konkretne prispevke. Izbrali smo 4 prispevke: Umetnina in stvarnost, O literaturi in literarni kritiki, Naša ustvarjalnost ali družbeni okrasek, Glasba v naši kulturi. Navadli smo tudi članek Uveljavljen eksperiment v poeziji, ki je bil objavljen kasneje v 8. številki Problemov. Zanimalo nas je, koliko bralcev bere Probleme tako pozorno, da bodo odkrili to »pomoto«. Iz tega podatka namreč lahko sklepamo, če bralci površno prebirajo Probleme, po drugi strani pa na dejstvo, da so njihove izjave ali ocene bolj površinske in približne. Rezultati so naslednji:

Tabela 12: Ali ste prebrali katerega od naslednjih prispevkov, ki so bili objavljeni v 7. številki Problemov?

Umetnina in stvarnost	19 %
O literaturi in literarni kritiki	30 %
Naša ustvarjalnost ali družbeni okrasek	17 %
Uveljavljen eksperiment v poeziji	9 %
Glasba v naši kulturi	18 %
Ni bral nobenega od teh	59 %
Ne bere Problemov	2 %

Iz tabele je razvidno, da izredno velik procent bralcev ni bral naštetih prispevkov (59 %). Med temi jih je verjetno nekaj takih, ki jih članki niso zanimali in jih niso prebrali. Večina pa jih ni brala, ker še pač niso prejeli 7. številke, o čemer smo že govorili.

Glede preostalih bralcev pa lahko rečemo, da jih najbolj zanima področje literature in literarne kritike (30 %), sledi zanimanje za vprašanje odnosov umetnosti in stvarnosti (19 %) itd. 9 % bralcev pa je tako rekoč »nasedla«, prebrali so »članek, ki ni bil objavljen«. Med 233 bralci jih je torej le 20 bralcev na vprašanje odgovarjalo bolj površno. Možnost je seveda, da med dejansko prebranimi prispevki v Problemih posamezniki niso zmogli spominsko toliko razlikovati podobnih vsebin, da bi jim ostale prezentne dalj časa.

Med bralkami testirane razlike niso pomembne. Vendar so ženske na splošno manj brale navedene prispevke, saj jih 66 % sploh ni prebralo. Možno je seveda, da so ravno ženske tiste, ki Problemov št. 7 še niso prejele. Na drugi strani pa vidimo, da je med ženskami 12 % bralk bralo »Eksperiment v poeziji«. To priča o manj pozornem branju žensk ali pa o manjši sposobnosti diferencirati in prepoznati prispevke v kasnejši dobi.

Pri primerjanju bralcev po poklicih, izobrazbi in starosti smo ugotovili pomembne razlike. Bralci z višjo izobrazbo (tudi starostjo) so v večjem številu prebrali navedene prispevke. Čim nižja je bila izobrazba, manjše število bralcev je prebralo članke. Pokazalo se je tudi, da bralci z univerzitetno izobrazbo, profesorji in učitelji pozorneje berejo Probleme in lahko posamezne vsebine identificirajo dalj časa po branju. V teh kategorijah so le 4 izjavili, da so prebrali »Eksperiment v poeziji«.

10. Katere avtorje, ki sodelujejo v Problemih, bralci poznajo?

Poznavanje imen avtorjev, ki pišejo v Probleme, prav gotovo izhaja iz dejstva, da ti bralci redno prebirajo revijo. Po drugi strani pa kaže na določeno vsebinsko orientacijo, če vemo, kaj ti avtorji pišejo. Iz tega razloga smo bralce prosili, naj navedejo imena avtorjev, ki se jih spomnijo. Iz odgovorov smo tako dobili rang listo avtorjev, ki kaže na njihovo priljubljenost, zanimivost njihovega pisanja. Navedli bomo le avtorje, ki so dobili več kot 5 glasov.

Boris Paternu	43	Božidar Debenjak	10
Matjaž Kmecl	36	Marija Cigale	10
Žarko Petan	27	Niko Grafenauer, Miroslav Košuta,	
Janez Pirnat, Vladimir Kavčič	15	Breda Pogorelec	7
Bogdan Kavčič	13	Miško Kranjec	6
Svetlana Makarovič	12	Miloš Mikeln	6
Franc Zadravec	12	Tine Hribar	6
Janez Dokler	11	Branko Šömen	5

Ostali avtorji so dobili od 1 do 4 glasove.

11. Ustreznost tehnične ureditve revije

Eno izmed izbranih alternativnih dejstev za doseg povečanja števila naročnikov revije je prav gotovo tudi ustreznost tehnične ureditve same revije. Pri tem mislimo predvsem na razporeditev po literarnih vrsteh, ustreznost ovitka revije ter ustreznost oblike črk, s katerimi so tiskani prispevki.

Domnevamo, da ustreznost razvrstitev prispevkov bralcu v veliki meri olajša odločitve, katerim zvrstem bo dal pri branju prednost. To je seveda odvisno od tipa bralca: če lista — to drži, če gleda v kazalo, ne drži. Predvsem pa je važno, da so zvrsti razvrščene vsaj grobo v skladu z bralčevimi interesi. Revija z bralcu ustrezno razvrstitvijo zvrsti prispevkov ga bo zadovoljevala. Verjetno je, da bo tak bralec redno prebiral to revijo. Vkolikor bo revijo imel prvič v rokah in mu bo razvrstitev ustrezala, je verjetno revija pridobila bralca več.

Postavili smo hipotezo, da bralcem revije Problemi sedanja tehnična razvrstitev prispevkov po vrsteh ustreza.

Totalni rezultati so našo hipotezo potrdili. Vrstni red, po katerem je razvrščena proza, poezija, kritika, itd. v posamezni številki, ima 82 % za primeren. Brez odnosa do razvrstitve teh zvrsti je 11 % bralcev. Le 5 % meni, da razvrstitev ne ustreza in je neprimerna. Med naročniki 2 % ne bere revije. Med bralkami in bralci pri tem vprašanju nismo našli pomembnih razlik. To pomeni, da revija s tehnično razvrstitvijo zvrsti ustreza tako ženskam kot tudi moškim. Med njimi so le manjše razlike (primerna razvrstitev: moški 79 %, ženske 84 %). Glede na poklic bralcev pa so se pri nekaterih poklicih pokazale razlike. Te kaže tabela.

Tabela 13: Ali se Vam zdi vrstni red zvrsti primeren?

	Primeren %	Ni primeren %	Vseeno %	100 % =
Dijak	91	2	7	103
Študent	61	18	18	38
Učitelj, profesor na srednji šoli . .	85	6	6	34
Poklici z univerzitetno izobrazbo . .	76	2	24	41
Ostali poklici s srednjo izobrazbo ali manj	(13)	—	(2)	17

Opomba: Številke v oklepajih (tabela 13) so absolutne številke. 5 naročnikov ne bere Problemov in niso upoštevani v tabeli.

Kakor je iz tabele razvidno, sedanja tehnična razvrstitev najbolj ustreza dijakom (91 %), ne ustreza pa v zadostni meri študentom, saj jih le 61 % meni, da je razvrstitev primerna. 18 % študentov ugotavlja neprimernost razvrstitve, ostali so brez odnosa. Učitelji, profesorji ter bralci z univerzitetno izobrazbo so nekje v sredini

med dijaki in študenti. Tako lahko rečemo, da tem bralcem tehnična razvrstitev zvrsti v reviji bolj ustreza kot študentom, na drugi strani pa manj kot dijakom. Oblika črk v reviji je važen dražljaj, ki vpliva na bralca. Vkolikor so črke premajhne, neustrezne ali pa motijo celo bralčev estetski čut, bo bralec z odporom prebiral določene prispevke, ali pa jih sploh ne bo bral. Določen bralec pa bo z veseljem prebiral prispevke, tiskane z lepimi in ustrezno velikimi črkami. Postavili smo hipotezo, da bralcem oblika črk v reviji ugaja. Rezultati so to hipotezo potrdili. 79 % bralcev izjavlja, da jim oblika črk ugaja, 8 % niso pogodu, 12 % bralcev pa se ni izjasnilo, oziroma jim je vseeno.

Primerjava po spolu je pokazala različno smer občutljivosti za dražljaj, kot je oblika črk. Sedanja oblika črk v reviji ženskam mnogo bolj ugaja kakor pa moškim. Za ilustracijo:

Tabela 14: Ali vam oblika črk ugaja?

	Zenske	Moški
Ugaja	83 %	73 %
Ne ugaja	4 %	13 %
Vseeno	10 %	13 %

Tudi primerjava po poklicu je pokazala razlike. Oglejmo si tabelo:

Tabela 15: Ali vam ugaja oblika črk?

	Ugaja %	Ne ugaja %	Vseeno %	N = 100 %
Dijaki	86	7	7	103
Študentje	61	11	26	38
Učitelji, profesorji	85	3	9	34
Poklici z univerzitetno izobrazbo	71	15	18	41
Ostali poklici	(13)	(1)	(1)	17

V tabeli vidimo, da so spet dijaki tisti, ki jim oblika črk najbolj ustreza (87 %). Na približno isti ravni so tudi učitelji in profesorji na srednjih šolah. Bralcem z univerzitetno izobrazbo oblika črk ne ugaja toliko (15 % jih izjavlja, da jim oblike črk ne ugajajo). Ponovno izstopijo študentje, med katerimi jih le 61 % izjavlja, da jim oblika črk ugaja. Vendar je med njimi mnogo takih, ki so ob obliki črk ravnodušni (vseeno mu je 26 %). Zunanja oblika revije prav tako veliko pomeni bralcu. Vkolikor ovitek in sploh tehnična oprema zadovoljuje bralčeve zahteve po reprezentativnem, lepem, serioznem videzu revije, je jasno, da taka revija bralca priteguje, da je njegov odnos tudi do same vsebine resnejši itd.

Domnevali smo, da je sedanji ovitek revije »Problemi« bralcem všeč. Rezultati kažejo, da je ovitek všeč le 50 % bralcem. 25 % bralcem je delno všeč ali pa so brez odnosa do izgleda revije. Med bralci pa se jih 23 % oprdeli proti sedanji obliki ovitka. Tudi pri opredeljevanju za ovitek so se glede na spol pokazale razlike. Izračunana pomembnost proporcij je pokazala, da se ženske pomembno razlikujejo v ocenjevanju ovitka. 55 % bralk izjavlja, da jim je ovitek všeč (moški 44 %), brez odnosa do izgleda ovitka ali pa jim je le delno všeč je 18 % bralk (moški 34 %). Proti sedanji obliki revije je približno isti proporcij žensk in moških. Pri analizi poklica se niso pokazale kakšne pomembne razlike. Med bralci zajetih poklicev opazimo približno isto vrednotenje ovitka.

Odstotek tistih, ki jim je ovitek všeč, je tako nizek, da bi uredništvo moralo razmisliti o bolj privlačnem ovitku. Privlačnejši ovitek je pravzaprav minimum, kar lahko uredništvo naredi, da bo revija za naročnike, konsumente privlačnejša. Zgleda, da sedanje barve na ovitku precejšnjemu delu (četrtni) naročnikov ne vzbujajo prijetnih asociacij. To dejstvo je tem pomembnejše, ker velja za vse skupine bralcev, ne glede na starost, izobrazbo, poklic ali spol.

12. Mesto Problemov med ostalimi revijami na Slovenskem

Skušali smo ugotoviti mesto Problemov v revialnem življenju na Slovenskem na ta način, da smo vprašali bralce, če berejo tudi druge revije. Nato smo pa prešli na ugotavljanje priljubljenosti posameznih revij. Pokazalo se je, da bralci Problemov v precejšnji meri berejo tudi ostale revije. Tako berejo poleg Problemov še:

Naše razglede	64 %
Sodobnost	36 %
Perspektive	30 %
Nova obzorja	27 %

N = 233

Samo Probleme bere le 19 % anketiranih bralcev. Trditi smemo, da so bralci Problemov večinoma bralci tudi drugih revij na Slovenskem, da je torej med bralci in naročniki Problemov tista konstantna slovenska publika, ki redno spremlja prizadevanja slovenskih kulturnikov.

Primerjava bralk in bralcev je dala pomembne razlike o izračunanih proporcih. Edino Nova obzorja berejo ženske in moški v enaki meri, sicer pa se kaže, da ženske druge revije berejo v manjšem številu kot moški. Zaradi tega najdemo seveda med tistimi, ki berejo samo Probleme, več žensk (25 %) kot moških (11 %). Sicer pa si oglejmo tabelo.

Tabela 15: Ali razen Problemov berete še katero od naslednjih revij? Primerjava po spolu.

	Zenske	Moški
Naše razglede	55	76
Sodobnost	31	42
Perspektive	24	37
Nova obzorja	25	28
Bere samo Probleme	25	11
Ne bere Problemov	3	1
N =	134	99

Poleg Problemov berejo bralci največ Naše razglede, vendar ženske pomembno manj. Na drugem mestu je Sodobnost, ki ima tudi več bralcev med moškimi. Tretje mesto zavzemajo pri moških Perspektive, pri ženskah pa Nova obzorja. Med bralci, ki berejo samo Probleme, močno prevladujejo ženske.

Primerjava bralcev po poklicu, ki indicira približno tudi starost in izobrazbo, je pokazala zanimive razlike med bralci. Na osnovi tabele so vidne naslednje razlike:

Tabela 16: Ali razen Problemov berete se katero od naslednjih revij. Primerjava po poklicu.

	Sodobnost	Perspektive	Obzorja	Naše razglede	Samo Probleme	N
Dijaki	18	14	22	54	28	103
Studentje	53	58	21	66	11	38
Učitelji, profesorji	56	29	47	77	6	34
Poklici z univerz. izobr.	59	54	27	90	3	11
Ostali poklici	(3)	(1)	(4)	(4)	(9)	17

Najbolj brani so torej Naši razgledi. Pokazalo pa se je, da z večjo izobrazbo število bralcev Naših razgledov narašča (dijaki 54 %, študentje 66 % itd.). Podoben porast opazimo pri bralcih Sodobnosti. Pri bralcih Perspektiv ni pravilnega naraščanja, enako pri bralcih Obzorij.

Iz tabele je razvidno, da izobrazba (merili smo jo s pomočjo poklica) in starost vplivata na branje revij. Med poklici z univerzitetno izobrazbo le 3 % berejo samo Probleme, ostali berejo tudi druge revije. Največ Naše razglede (90 %), nato Sodobnost (85 %). Sledijo Perspektive s 54 % teh bralcev. Najmanj berejo bralci te izobrazbe Nova obzorja (27 %). Tudi med učitelji in profesorji najdemo le 6 % takih, ki berejo izključno Probleme. Izkaže pa se pomembna razlika v branju drugih revij. Bralci teh poklicev berejo več druge revije, na zadnjem mestu so šele Perspektive. Studentska populacija bere približno vse revije v enakem razmerju, še najmanj brana pa so Nova obzorja. Med študenti pa že najdemo 11 % takih, ki berejo izključno Probleme. Ta procent pri dijakih naraste na 28 %. Dijaki so razvrstili ostale revije po naslednjem vrstnem redu: Naši razgledi 54 %, Nova obzorja 22 %, Sodobnost 18 % in Perspektive 14 %.

Ti podatki ponovno kažejo, da imamo pri naročnikih Problemov opraviti z nadpovprečno aktivnim delom Slovencev. Podatki že citirane Ankete o masovnih komunikacijskih sredstvih namreč kažejo, da med nad 14 let starimi Slovenci bere Naše razglede 1,6 %, Sodobnost, Perspektive in Nova obzorja ter podobne revije pa skupaj 2,7 % Slovencev.

Ob razpravljanju o branju drugih revij smo ugotavljali še priljubljenost posameznih revij. Predpostavljali smo, da so najbolj priljubljene tiste revije, v katerih bralci najdejo največ zanje zanimivih prispevkov. Rezultati so pokazali naslednjo razporeditev priljubljenosti revij:

Sodobnost	11 %
Perspektive	11 %
Nova obzorja	11 %
Naši razgledi	38 %
Bere samo Probleme ali pa se ne more odločiti	21 %
Ne berejo revij, niso odgovorili	8 %

N = 233

Ta razporeditev kaže na dejstvo, da bralci najdejo največ zanimivih prispevkov v Naših razgledih. Ze predhodno smo ugotovili, da Naše razglede bere največ bralcev revije Problemi. To kaže, da je zadovoljevanje interesov bralcev izredno важен faktor pri popularizaciji neke revije. Ostale revije, ki smo jih zajeli, približno vse tri enako zadovoljujejo bralčeve interese in so vse tri manj priljubljene (11 %). 21 % pa se ni moglo opredeliti za posamezne revije, deloma tudi zaradi tega, ker jih ne poznajo (berejo samo Probleme).

Primerjava po spolu ni pokazala bistvenih razlik v ocenjevanju posameznih revij. Tako bralkam kot bralcem se zdijo posamezne revije razmeroma enako zanimive. Zanimivejša je slika priljubljenosti revij glede na razporeditev po poklicu.

Tabela 17: V kateri od naštetih revij najdete največ prispevkov, ki vas zanimajo?

	Sodob- nost	Perspek- tive	Obzorja	Naši razgledi	Ne ve, bere Probleme	N
Dijaki	9	5	12	38	32	103
Študentje	13	34	8	26	16	38
Učitelji, profesorji	17	—	12	50	3	34
Poklici z univerz. izobrazbo	10	15	7	54	7	41
Ostali poklici	(1)	(1)	(3)	(1)	(7)	17

Iz tabele je razvidno, da bralci posameznih poklicev (starosti, izobrazbe), najdejo v različnih revijah zadovoljitev svojih interesov.

Največ zanimivosti najdejo v Naših razgledih, ki so najbolj bran in priljubljen časopis. 38 % najde zanimivosti v njih, med učitelji in profesorji naraste procent na 50 %, pri poklicih z univerzitetno izobrazbo pa na 54 %. Glede ostalih revij so pri bralcihi revij Sodobnost, Perspektive in Obzorja le manjše razlike v priljubljenosti. Le prosvetni delavci v Perspektivah ne najdejo nobene zanimivosti. Med študenti pa je najbolj priljubljena revija Perspektive, 34 % jih izjavlja, da najdejo v tej reviji največ zanimivosti. Naši razgledi so na drugem mestu itd. Kakor smo videli že prej pri ugotavljanju, koliko bralci Problemov berejo tudi druge revije, se rezultati v glavnem skladajo z rezultati po priljubljenosti revij. To pomeni, da najbolj berejo tisto revijo, ki je najbolj zanimiva posameznim tipom bralcev. Na tem ocenjevanju pa je osnovana tudi priljubljenost revije. Naša načelna hipoteza, da interesna struktura bralcev ne vpliva na oceno priljubljenosti posameznih revij, je torej zavrnjena.

Intendant Ciril

Matevž Hace

(Nadaljevanje in konec)

Umrl je in še malo pred smrtjo je šepetal: 'Fani, Fani, tepel bi te, tepel.' Nisem mu zamerila. Še zelo hudo mi je bilo, da sem vzela takega človeka, ki bi me še pred smrtjo natepel. Ob grobu nisem jokala. Bila sem žena — vdana, brez solz in stokanja. 'Baba ga ni imela rada,' so dognale vaške čenče, 'ker ni jokala.' Leto dni nisem pustila moškega k sebi. Ti si sedaj prvi, po dveh letih, ki leži z menoj v postelji.« Umolknila je in se mu vsesala v usta. »Čeden si in mlad človek,« je soplja. »Pa še študent si, sem slišala.« Glavo je dala Cirilu v naročje. Ciril se je zbudil, ko so v zgodnjih urah zaropotali streli. Ponikvarica je skočila iz kuhinje in mu prinesla puško in čevlje. »Hitro vstani, pod vasjo so se spojili z Nemci. Ciril je bil kaj hitro obut in oblečen. Na vratih je srečal koman-

dirja. »Iz vasi se bomo umaknili, če ne pride bataljon na pomoč. Pripravi se, da bodo tvoji odnesli hrano iz vasi.« Komandir je stekel po vasi, da razporedi vso četo, če bo potrebno.

Obveščevalec Jernej je sedel mirno v sosednji hiši in natepal iz sklede zabeljene žgance. Smehljal se je in mežikal z očmi. »Če bi ne bilo tega pokanja, bi bilo kar prijetno v vojski. Kamor pridemo, smo kar dobro postreženi. Rečem ti, da so dobri in ustrezljivi ljudje. Moja Pepinika bo v strahu, ker poka.« Imel je tako miren in ravnodušen obraz, kot da bi bilo tisto streljanje pod vasjo nekaj vsakdanjega.

Ciril je zbral svojih pet ljudi, da so na dve muli znesli hrano. Mislil je na Ponikvarico in svoje ljubezensko doživetje. Na ustih je še čutil njene žgoče poljube. Desna rama ga je bolela od njenega ugriza. Pomislil je, da je to druga ženska, s katero je spal v vasi. Ciril je prisluhnil vedno, redkejšemu streljanju, beganju vaščanov po vasi in mislil, kako se je sinoči zatopil v pripovedovanje Fanike Ponikvarjeve o ravnanju njenega deda — veseljaka, o njenem možu, ki jo je trpinčil, in njeni živahni, neizčrpni naravi, kako se ga je oklepala s strastjo žene-vdove, ki je bila prikrajšana za ljubezenske užitke. Pomislil je, koliko je morala ta zdrava, čista in lepa ženska pretrpeti ob sitnosti in zlobnosti bolnega moža. Sedaj je bila pa njegova prvi večer, ko sta se spoznala in srečala. Hm, v vojski gre menda vse bolj hitro, je pomislil. Spomnil se je latinskega pesnika, kako je trpel zaradi ljubezni.

Po vasi je pritekel kurir in prinesel vest, da so odbili nemško patrolo. Eden je težko ranjen, dva pa bolj lahko. Nemci so se umaknili. Tri, štiri ranjene imajo zagotovo, če ne več. Kurir je bil vesel, ko je razglašal novico po vasi od hiše do hiše in vsem govoril. Ciril se je vrnil v kuhinjo. Ponikvarica je v velikem loncu mešala golaž.

»Tri zajce sem dala kurirju, da jih je pobil. Golaža bo za vseh enajst. Vsi so nekam odšli. Nič se ne bojim, če kaj pride. Dekleta so pri sosedu in so vse plašne, kaj bo. Puške imate, si mislim, kajneda?« Pogledala ga je s svojimi rjavimi očmi. Odložila je kuhalnico, ga objela in začela poljublja. »Ciril, molči, da si spal pri meni. Veš, nisem mogla vzdržati. Dovolj je dve leti.«

»Seveda bom molčal, saj moram tudi zaradi sebe. Res, videti si pametna ženska,« ji je odvrnil Ciril in jo pogladil po laseh. »Ali bom smel še vasovati pri tebi, kadar bom hodil tod okoli,« jo je vprašal.

»Zmeraj. Boljši si bil kakor moj pokojni mož. Koliko let pa imaš?«

»Petindvajset. Glej no, jaz pa petintrideset. Deset let sem starejša od tebe,« mu je s tišjim, žalostnim glasom odgovorila. »To ni treba govoriti, kaj bi govorila o letih.«

»Poglej, starejša hči jih ima šestnajst. Mlado so me poročili.«

Vrata so zaškripala. Spustila sta se in Ponikvarica je zopet začela mešati golaž. Ves zasopel je vstopil v sobo četni komandir. »Ha, ha, pregnali smo te nemške policijske podgane. Ostali bomo v vasi. Oh, Ponikvarica, bog vas potrošaj, bo kmalu kuhano. Lačen sem kot volk v breznu.«

»Pet minut in na mizi bo, kar v hišo stopite. V kuhinji hočem imeti mir.« S Cirilom sta se obrnila in odšla v sobo. Čez deset minut je živahno zajemala iz globokih krožnikov zajčji golaž in ajdove žgance iz velike sklede vsa četna komanda — komandir, njegov pomočnik, komisar in njegov pomočnik, Ciril, obveščevalec in četni pisar Zdenko. Ponikvarica je samo stregla. V obraz je bila rdeča in sveža. Smejala se je in vse po vrsti opazovala. Na koncu mize je sedel desetletni sin, ki je rezal leskovo piščalko. Nihče ga ni imel za mar, ker so vsi gledali in opazovali Ponikvarico. Nenadoma se je oglasil sin: »Poglej, mama, tega moža s črnimi brki bi vzela za moža. Priden je. Včeraj je skidal iz hleva namesto mene. Brke ima kot naš ata, ki so umrli. Kar vzemi ga za moža.« Vsi so se zasmejali dečkovim modri pripombi. Komandir je pa pomežiknil Ponikvarici in ji dejal: »Živim ljudem se vse pripeti.«

Ponikvarica je visoko vzravnan mirno poslušala. Pogledala je Cirila in komandirja. Nato je stopila k sinu in ga pogladila po laseh: »Priden je, veste, zelo priden in večkrat povprašuje, kdaj bomo dobili novega očeta. Kaj se hoče, sinu manjka očeta, pa ga ni in ni.« Poljubila je sina na obraz in se vzravнала. Bistvo je pogledala vse po vrsti, najbolj pa Cirila in hitro odšla iz sobe. Za njo je stekel tudi sin, kakor da bi se sramoval, da je mater spravil v zadrego.

Pri mizi je nastala tišina po tem dogodku. Slišalo se je samo škrbiranje žlic in začuden medsebojni pogledi. Tišino je pretrgal komandir, ki je dejal: »Hm, rečem vam, da je škoda tako bistre, živahne in čedne vdove, da je sama. Tudi leta niso še velika. Eh, tako si mislim, preden bo konec vojne, si bo že koga staknila. Ne verjamem, da bi ostala sama.«

»Za vsakega v četi, ki je poročen, ve,« je dodal komisar, ki je doslej molčal. V poročene ne sili za pomenek. Ženska je oprezna, zaveda se, da je vdova, ki si želi ohraniti dobro ime. Taka, kakor Strnadova Pepina, ki je vse odgnala, samo našega Jerneja se drži.«

»Jernej zna delati, ne samo jesti kot drugi. Z delom se je prikupil Pepini,« je rahlo omenil Ciril.

Ves rdeč, da se pogovarjajo o njem in njegovi Pepini, je Jernej dvignil glavo iznad skledice, se zazrl v komandirja in važno dejal: »Priden človek hitro pride do prijateljstva in ugleda. Človek mora znati prijeti za vsako delo, pa ga imajo kmečki ljudje radi. Nekateri se vsedejo za mizo in čakajo, da jim bodo ljudje postregli takoj z dobro pijačo in jedačo. Delo je treba videti, delo. Vse drugo pride samo od sebe. Pepina je delavna in skrbna za tri navadne žene. Včeraj sem malo pokukal v hlev. Mali deček se muči s kidanjem hleva. Obšli so me

spomini na domači hlev. Vzel sem gnojne vile, skidal gnoj in očistil živino. Fantek me je gledal, ko je prišla njegova večja sestra v hlev, ji je dejal: 'Poglej Milka, ta partizan bi bil za očeta pri nas, ker je priden. Vidite, mali fantek takoj spozna človeka, ki rad dela.'«

Komandir se je sam sebi zdel imeniten. Čez čas se je zresnil in dejal, obrnjen k Cirilu: »Ti s svojimi spravi hrano za četo do Strnadovih in tam počakaj. Ti, Jernej, bi nesel sporočilo v bataljon, da bodo vedeli, da smo pregnali nemško policijsko patrolo. Če se boš pa spotoma srečal z bataljonskimi kurirji, pa daj sporočilo njim in se vrni.«

Molče so poslušali in si brisali usta.

»Štiri dekleta žele v četo,« je rekel komisar in pogledal komandirja. »Ne, je odločno zavrnil komandir, »reci jim: drugič. Orožja nimamo. Hrano naj nabirajo za nas.«

»In če prosijo, kaj bi jim preprečevali?«

»Ne, žensk imamo dovolj. Več bodo zaenkrat koristile doma, kakor pri nas. Čete ne bi rad napolnil z dekleti. Lepa je zavednost ali pametni bodimo. Na terenu več koristijo. Tako jim je treba povedati.«

»Samo, da ne bi kaj rekli v bataljonu. Saj veš, da pošiljamo moške in ženske čez Savo na Dolenjsko. Rečeno nam je bilo, naj poiščemo ljudi za Dolenjsko,« je možato rekel komisar in si obrisal žlico in jo zataknil za škorenj.

»Za to so odredi in druge edinice. Žensk ne bi bilo treba pošiljati čez Savo. Ženske so lahko obveščevalke, terenke, v bolnicah, samske ženske tudi v četah. Rečem vam, da žensk ne bi pošiljal na Dolenjsko,« je sklenil četni komisar in vstal.

»Sektašiti že ne bomo smeli,« ga je prekinil komisar in tudi vstal. Vsi so vstali. »Kar mislim, bom tudi povedal na bataljonski konferenci,« je trdo odločil komandir.

Ponikvaričina hiša se je izpraznila. Dekleti sta odšli na njivo, deček na pašo. Sama sta ostala s Cirilom v kuhinji. Objel jo je in jo začel poljubljati. »Se boš še oglasil?«

»Seveda se bom, pri tebi prav gotovo. To ni kar tako. Druga ženska si, pri kateri sem spal.«

»Strašno te imam rada,« je rekla Ponikvarica in mu položila glavo na prsi.

»Po vojski boš odšel v dolino. Ostala bom v gorah in lep spomin bom imela nate. To bo menda vse, kar bo ostalo.« Za slovo ga je še krepko poljubila. Stisnila sta si roke. Še enkrat sta si pogledala v oči. Ostala je sama v kuhinji. Ciril je odšel. Na ustih je še čutil ugrize njenih belih zdravih zob. Več lepega sem preživel z njo — Faniko, kot na vseh veselicah, kjer se je samo pilo in kričalo.

Sonce je lezlo izza smrekovih gora in prijetno grelo na gorsko vasico. Za vasjo sta se dobila z obveščevalcem Jernejem. Jezen je bil, ker je moral v bataljon. »Ti, Ciril, pozdravi mi no mojo Pepino. Rečem ti, da se tiste njene sestre Lojzike kar ogiblji. Slišal sem, da hodi zato na obisk domov, da kakšnega ujame. Bataljonski obveščevalec jo je zadnjič pospremil v dolino. Dva dni ga ni bilo nazaj. Menda sta prenočevala pri njenih sorodnikih. Pepina je ne more. »Poročena si,« ji pravi. Seveda je precejšnja razlika med njo in možem. Ona jih ima petindvajset, mož pa osemindvajset. Pa še nadušljiv je po vrhu. Ciril, pameten bodi. Lojzike se ogiblji in s Pepino in starima dvema govori.«

»Bom, bom. Kaj misliš, še nobena poročena, se mi ni vrgla v naročje. To srečo imajo menda samo obveščevalci,« mu je posmehljivo vrnil Ciril.

Dve obloženi muli sta nosili hrano. Dva starejša borca sta jih vlekla in godrnjala nad njima. Spotoma sta vzdihovala, ker sta morala zapustiti gostoljubno vasico. »Najedla sta se,« ju je tolažil Ciril. »Tam gori pri Strnadovih bosta pa počivala.«

»Tam gori obrajtajo samo Jerneja. V vasi bi ostali. Ženske kar ponujajo ržen kruh in klobase. Ves teden bi pili in jedli. To bi se spočili in zredili.«

Ciril ju je dražil, češ da partizan ne sme biti preveč rejen, ker da so debeluharji slabi vojaki za borbe in pohode.

»Lahko tebi,« sta mu godrnjaje odgovarjala, »Ponikvarjeva hiša je najlepša, najbolj čista in največ imajo hrane pri hiši.«

»Seveda, njive imajo poleg hiše in lepo živino, pa četna komanda gre tja, kjer je najlepše. Tako je bilo in tako bo,« je raztolmačil Ciril. Umolknila sta.

Pri studenčku so se ustavili. Ponikvarjev sin je poskočil. »Tisti stric in še drugi so danes jedli v naši hiši. Poglejte, vi ne znate narediti take piščalke. Jaz jo pa znam, me je dedek Jurij naučil.«

Muli sta pili vodo iz žleba in otresali z glavo. Pastirji so vlekli muli za ušesa in pihali vanju. Krave so gledale izza grmovja in stegovale vratove. Trije mladi telički so skakljali okrog starejše krave. Ciril je ogledoval studence, pastirčke, njihove piščalke in teličke, ki so brezskrbno skakljali za grmovjem. Domislil se je, kako je pred mnogimi leti sam rezljal piščalke in piskal med svojimi vrstniki. Zaželel si je, da bi še enkrat živel tako brezskrbno in vedro življenje, kakor ga živi desetletni sinček Ponikvarjeve Fanike. Iz premišljevanja ga je zbudilo letalo, ki je letelo nizko nad gozdom. Gonjača sta skočila pokonci in odvlekla muli za grmovje. Pastirčki so odložili piščalke, vzeli v roke fičafaje in kriče streljali z lesenimi piščami v zrak proti letalu. Pastirji so bili brez strahu. Ponikvarjev je vrgel fičafaj proč in prosil Cirila, da bi s puško streljal na nemško letalo. »Ne, ga ne bi zadel. Mitraljezci bi ga sklatili.« Ker se je letalo skrilo za rob gozda, je prosil, da bi Ciril ustrelil s puško vrano, ki se je zibala na hruški kraj steze. Ciril se je branil. Dejal je, da se ne sme streljati

vran s krogli, da so krogle drage in namenjene Nemcem. Užaljen ga je gledal.

Popoldne je Ciril prišel k Strnadovim. Mati in Pepina sta bili na njivi. V kuhinji je sedela za mizo Lojzika in pletla očetu nogavice in kuhala kosilo. Ko je zagledala Cirila, je zardela skočila pokonci in mu podala roko.

»Ste se že vrnili. Zjutraj smo bili v strahu. Mislila sem že iti v dolino. Ste jih prepodili? Kako to, da ste prišli samo trije. Ste plesali v Listni vasi?

»Nič nisem plesal, se mi ni ljubilo,« je počasi in neodločno odgovarjal Ciril in priprtih oči zrl na njene močne, napete prsi. »Muli naj tovariša peljeta v hlev, se bo že dobil prostor. Potem naj gresta počivat na klopco pred hišo. Bi jedli? Domače klobase bom narezala.«

Odprla je kredenco in hitela pripravljati malico. »Pijačo ima Pepina spravljeno. Ko se vrne, bo ona dala. Sklenila sem, da bi ostala nekaj dni doma. Oče je bolan, treba mu je streči. Na njivah je pa dela, da se bog usmili.« Oči so se ji bliskale od zdravja in veselja, da govori z mladim, simpatičnim Cirilom. »Prenočujem kar v svoji prejšnji sobici. Vam bom pokazala tiste knjige — sami romani so. Rada se pogovarjam z ljudmi, ki so študirali. Brala sem ruske, nemške in francoske romane. Seveda samo nemško znam. Ruski romani so preveč resni. Štiri gimnazije sem imela in enoletno gospodinjsko šolo. Naša Pepina pozna samo delo in dela, kot da bi bilo delo vse. Tudi pomenki so važni v teh hudih vojskinih časih.« Govorila je in pripravljala malico. Krožnik je nesla pred hišo, kjer sta dremala Cirilova mulovodca. Razveselila sta se obilne malice. Ciril je krenil v sobo in se vsedel na stol. Počasi se je pomenkoval z bolnim gospodarjem. »Bogu zahvali, mladi človek, da si zdrav,« je s tihim glasom rekel stari in ga gledal z motnimi očmi. »Tri leta bolezni, dosti je,« je vzdihnil Strnad. Nad bolnikovo posteljo je na steni v srebrnem okvirju visela slika velikega, močnega moža srednjih let z lepo zasukanimi brki in odločnih potez, samozavestnega obraza, visokega čela. »V gozdu sem se prehladil. Večkrat sem bil moker, pa se je vse na meni posušilo. Oh, ta bolezen. Tako rad bi delal, v gozdu, v hlevu in pri živini! Pepina je kot treba. Vse zna in vsa dela razume.« Bolni Strnad je govoril in zrl v sliko na steni. »Eh, usoda je to, usoda gorskega človeka. Živel sem tako malo. Hm, borec si, borec. Lepo je to in dobro. Naši gozdovi so naši.« Govorjenje ga je zmučilo. Zaspal je. Ciril je nato vstal in tiho odšel ven. Na vrtu sta pod orehom na odeji ležala in smrčala oba gonjača. Vse okrog hiše je bilo mirno in tiho. Samo sadno drevje na vrtu je tiho šumelo. Ciril se je vrnil v kuhinjo, kjer je Lojzika pletla. Ko ga je zagledala, je odložila ročno delo, ga prijala za roko in mu tiho dejala: »Pojdi, ti bom pokazala svojo knjižnico in nekaj Veselovih pokrajinskih slik, ki sem jih kupila v mestu. Sel je za njo po skoraj novih stopnicah. Čez širok mostovž ga je peljala v okusno, čisto sobico, kjer je bila čedna knjižnica. Odprla je vrata velike omare. Ciril

je opazil, da ima malo slovenskih knjig, da pa je imela vse mogoče romane nemških, francoskih, ruskih in islandskih pisateljev. »Hm, slovenskega branja je premalo,« ji je rekel.

»Imam pač svoj okus,« mu je odvrnila. »Glavno, da sem imela dovolj ljubezenskih romanov. Kadar mi je bilo dolgčas, sem brala in mislila na lepega, ljubljene fanta. No, pa se je vse drugače zavrtilo. Mlada sem, mož pa je še enkrat starejši. To je vse, kar ti lahko povem. Morda bom pustila moža, dolino in trg, pa se preselila nazaj na rodni dom, kjer je tako lepo. Gozdovi vedno šume nad hišo, čeprav so ti gozdovi samo za nesrečo naši hiši.« Zaprla je omaro in se tesno stisnila k njemu. »Vidiš, Ciril, teh stvari še nisi doživel, čeprav si toliko star kot jaz. Vse lepo te še čaka. Kar zavidam ti.« Pogledala ga je z vlažnimi očmi. Nenadoma se ga je oklenila in ga začela poljubljati. »V gozdu in v gorah so samo naravni človeški zakoni. To sem večkrat slišala.« Ciril se je je hotel otresti.

»Lojzika, moža imaš, ne smeš biti taka.«

»Ne, ne briga me mož. Ti si sedaj tukaj. Prav nič nimam od življenja.« Potegnila ga je na belo pogrnjeno posteljo. Ciril je molčal in se predal njenim objemom. Slekla se je do golega in se stisnila k njemu. Zagrizla se mu je v ustnice. Sopla je in se ga oklenila z nogami. »Ljubi Ciril, tak bi moral biti moj mož, potem bi bila srečna,« mu je zašepetala na uho. Obračala se je po postelji in ga vsega posula s poljubi. Ciril je bil kakor omamljen. Ko je odprl oči, je videl njene napete, močne dojke, ki so se burno dvigale. Lase je imela razpuščene in ga je pokrila z njimi. Sopla je in mu šepetala: »Tako bi hotela živeti vsaj teden dni.«

»Moža imaš,« ji je tiho odgovarjal Ciril, »in zakon je svet, pravijo.« Ves se je predal njenim poljubom.

»Da, svet je, pa ne s starim, slinastim in nadušljivim možem. Ležiš pri njem in imaš občutek, da ležiš pri starem, izžetem beraču. In to mora biti mož. Kaj me brigajo njegovi gozdovi, bogastvo. Kaj me vse to briga, kar se piše za naše. Lahko bi mi bil oče, stric, stari stric. Človek, ki je izgubil vso svojo moškost pri drugih ženskah in na potovanjih. Samo reci in s teboj grem v četo. Delala bom kot kuharica.« Strastno ga je objela in ga poljubovala.

»Ne, v četo ne boš šla,« je prestrašeno rekel Ciril. Zavedel se je, da je šel predaleč. Pokesal se je. »Jernej ti bo povedal delo,« ji je tiho dejal.

»Hm, Jernej, on je zmrzél kot Pepina. Oba sta enaka.«

Pred hišo so se slišali Pepinini glasovi. »Kje je vendar Lojzika?« Skočila sta s postelje. Lojzika je v hipu vrgla obleko nase. Z odejo je zagnila Cirila. »Ti kar leži. Rekla bom, da si nekam bolehen, pa sem te peljala počivat.«

Stekla je po stopnicah navzdol. Spodaj je bilo slišati prepir. Cirilu se je vse to zdelo nenavadno — ljubezenski izbruh Lojzike, samoobtožba in njen hitri odhod

iz sobe. Pokesal se je, da se ji je pustil zavesti. Jezil se je na svojo neodločnost in mehko, da se je na njeno željo vlegel z njo v posteljo. Sam sebi se je zdel nečist. Spomnil se je na nočni dogodek s Ponikvarico. Hm, to je druga ženska. Vse popoldne in ves večer sta se pogovarjala. Vdana je in dve leti ni imela moškega. Zapel si je suknjič in skočil iz postelje. Kaj briga Cirila, kako živi Lojzika s svojim starim možem? To je njena stvar, ne njegova. Zavedel se je, da si bo pokvaril vse, prav vse, če dopusti, da bo šla v četo. Ciril se je zavedal, da še vedno ostro pazijo na to, da se med borci ne bi razpasla razuzdanost. Ciril se je zavedal, da bi bil kaznovan, če bi v četi zvedeli, da je ljubimkal z Lojziko. Hm, izgovarjal se bo, da je prinesla novice od očeta, ki je obiskal njihovo hišo. Komisar se bo obregnil: seveda, bivši trgovci obiskujejo trgovce. Trdno je sklenil, da se ne bo dal več zapeljati. Naj se izživlja z drugimi. Zabolelo ga je, ko ga je pred njo svaril pošteni, odkriti in pol pismeni Jernej, ki je poznal delo edinic.

Potihu, kakor tat, se je splazil po stopnicah. V veži je obstal in prisluhnil. Pepina je glasno kregala Lojziko: »Kaj hodiš sem gor. Moža imaš. Bogat je in pošten. Rada bi dobila kakšnega komandanta. Beži no, Lojzika. Deklet je preveč in še strogi so, ti rečem. Mislila si, da te bo čakal tisti obveščevalec. Zmotila si se, poslali so ga na Dolenjsko. Jernej je moj, da veš. Pa tudi tistega študenta Cirila pri miru pusti. Ne verjamem, da je bolan, kot praviš. Če ti ni do moža, se kar v trgu raztresi.«

»Molči Pepina, molči,« je s tihim, prosečim glasom zavračala Lojzika. »Briga me tisti študent, še govoriti se mu ne ljubi. Ti si pa tako štorasta. Vse si odgnala, tako sem slišala.«

»In tudi bom vsakega neznanca, ki mi bo segal pod krilo. Še Jernej, ki je moj fant, je dober z menoj. Rečem ti, da so se zmotili tisti mladiči, ki so mislili, da bodo spali pri meni. Figo sem vsem trem pokazala in vrata. Naj se gredo drugam stresat. Taka sem in taka bom, da veš.« Potem sta tišje govorili. Cirilu je bilo dovolj. Prvič v svojem življenju je poslušal. Obdal ga je čuden sram, da se je dal zavesti. Po prstih je krenil na vrt in mislil. Njej je samo za izživljanje. Menda se ji hoče živeti, kakor piše v velikih romanih. V njem je vstajala vedno bolj čista slika vdove Ponikvarice. V primerjavi z Lojziko se mu je zdela Ponikvarica čista, prirodna in odkrita žena. Zahrepenel je po njej. Nekaj ga je vleklo proč od Štrnadovih. Sedel je na klopci pred hišo. Gledal je v visoke oblake, ki so hiteli proti severu. Gozd nad senošetjo je rahlo šumel. V daljavi se je slišalo bobnenje topov. Ciril si je obrisal obraz. Ves moker je bil od premišljevanja. Prišel je do sklepa, da je duševno šibak človek. Ali bom lahko tak študiral po vojni! Če zve Lojzikin mož, da se mu je žena vdala, njemu — študentu, bo preklel njo in njega. Zakaj bi ne bil tak kot Jernej. Odkrit — pošten, ki ima samo eno moralo. Tako ne sme iti več naprej.

Samo s Ponikvarico bo imel znanje. Nobeni se ne bo dal zvabiti v sobo. Ne, ne bo več tako mevžast, da se pusti mladi, razvajeni žrebički, da dela, kar hoče. Zdel se je sam sebi cunjast in malovreden. Neki drug tolažilni glas pa mu je prišepetaval: Vojska je in v vojski gre vse bolj hitro, ljubezen, rane, smrt. Vse je nekam lačno lepih besed, ljubezni, užitkov z žensko na postelji. Kaj pa če pade? Zgnil bo v gozdu. Nihče se ne bo spomnil nanj. Morda samo ženske, s katerimi je preživel v objemu in vročih poljubih. »Ciril, predsodke imaš in vse trgovske rodovine imajo neke predsodke,« mu je nekoč rekel četni komisar. »Samo človek, ki je tesno spojen z naravo in delom, jih nima.«

Na pragu se je prikazala Lojzika v novi zeleni obleki in beli bluzi. »Ciril, Ciril, pojdi no jest in tudi tvoji.« Stopila je k njemu. »Si že ozdravel? Skočila sem v sobo. Mislila sem, da si že ozdravel.« Posmehljivo ga je pogledala, kot bi hotela reči: fant, bojiš se, kajneda. Na obrazu se ti bere. Obrnila se je, stekla na vrt in prebudila speča mulovodca.

V hlevu so začele rigati mule. Na prag je stopila Pepina.

»No, ali boste šli ali kaj. Južina bo hladna. Tisti muli bi lahko privezali ob plot. Teh nesnag še nismo imeli v hlevu.«

Pri kosilu je bila najbolj zgovorna Lojzika. Cirila je spraševala, kakšno trgovino imajo doma in če bo po vojski nasledoval očetovo trgovino. Resno ji je odgovarjal, da ne ve, kaj in kako se bo odločil.

»Tako dobro kosilo, pa ni in ni Jerneja. Siromak ubogi, bogve kje hodi sedaj.« Jedli so maslene štruklje. Poleg je stala skleda zelja in kuhana svinjska rebrca.

»Jemo kakor na ohceti,« sta rekla gonjača in hitela zajemati.

»Belo moko je prinesla Lojzika. V trgu sploh ne vedo, da je vojska,« je zamrmrala Pepina.

Lojzika je pripovedovala, kakšne obleke nosijo v trgu in katera hodi z nemškimi oficirji.

»Če jih naši dobe, jim bodo že porezali kite, boš videla,« ji je hitel dopovedovati starejši mulovodec, ki se je držal na smeh ob dobrem kosilu. Na Dolenjskem smo jih porezali že predlanskim.«

»Kaj tako molčiš, Ciril. Lojzika je rekla, da imaš glavobol. Pri hiši nimamo aspirina, samo zdravila za očeta.«

»Sem že boljši,« je tiho odvrnil Ciril. Rdečica ga je obšla, ker je čutil, da je Pepina opazila njegovo laž. Da bi obrnil pogovor v drugo smer, je dejal: »Dolčas mi je za Jernejem. Dober človek je. Sinoči še plesati ni hotel, rajši je šel spat.« Pepina ga je hvaležno pogledala. Iz zelja je vzela največji kos kuhanih svinjskih rebrc in mu jih položila na krožnik. Iz sobe se je slišal bolehen glas: »Pepina, Pepina!«

Obe sta skočili pokonci in hiteli k bolnemu očetu. Kmalu sta se vrnili. Očeta je bilo treba obrniti. »Sama ga obračam,« je dejala Pepina. »Matere še ni, so pri sosedu.«

Zunaj je bilo slišati brneči glas letala. »Čudno, danes kar naprej letajo, da ne bodo kaj natresli,« je Pepina vprašujoče pogledala Cirila. »Vojska je in v vojski lete letala in bobnijo topovi,« je hladno dejal Ciril.

»Vaše delo je lepo. Zbirate hrano, eni dajo več drugi manj. Jernejevo delo je najtežje. Siromak je vedno na poti, da kaj zve. Nekatere ženske so lažnive. Ne povedo, kar je treba. Če pride sto Nemcev, jih naredijo tisoč. Oh, kolikokrat se Jernej jezi in jezi.«

Zunaj se je slišala glasna in ostra govorica. V sobo sta stopila četni komandir in komisar. Ko sta jih zagledala za mizo, sta se oba zasmejala. »Ha, ha, Strnadovi pa dobro skrbite za naše vojščake. Lepo je to. Ti, Pepina, ti si ženska, kakor se gre. Tudi za nas so dobro skrbeli v Listni vasi. Dobri ljudje. Dolinci se gredo skrit pred njimi.« Odložila sta torbe in se vsedla za mizo. »Hm, ostali so na vrtu, na tistem koncu vrta, ki je popasen,« se je opravičeval komandir. »Jedli smo že. Dve uri počitka in gremo naprej. Ti, Ciril, bi šel z Lojziko, če se bo seveda vrnila v trg. Ti bi blizu trga pripravil hrano za bataljon. Dobil boš javko, kjer boš dobil četo.«

Lojziki so se zaiskrile oči. »Pokazala bom Cirilu, kje bodo največ dali. Vse tiste kmetije poznam.«

»Kaj boš ti hodila,« jo je zavračala Pepina in jo ježno pogledala.

»Vrnila se bom domov in mu spotoma pokazala hiše, da se kje ne zgubi.«

»Muli bosta vzela s seboj. Hrano bodo že naši odnesli z nahrbtniki.« Mulovodca sta nakremžila obraze.

»Hm, nevarno bo,« je tiho dejal Ciril.

»Pazita se,« ga je ostro zavrnil četni komandir. »Zasede so blizu trga.«

»Šli bi po celem,« je predlagala Lojzika. »Sama se nič ne bojim. Če me ustavijo, jim rečem: Bolnega očeta imam v hribih. Trikrat so me že spustili. Seveda, vprašajo za bandite. Nič jih ne vidim, so kje drugje skriti.« Lojzika se je norčevala na račun nemške in partizanske velike opreznosti. »Da sem jaz komandant, bi šla v trg in kaj naredila. Tako bi jaz delala.«

»Eh no, to je dobro, da je naš Jernej znan pri Strnadovih. Obveščevalna bo šla kot po maslu,« je posmehljivo dejal četni komandir in prijateljsko lopnil Lojziko po plečih. »Bi kakšne papirje kdaj nesla v trg, kajne Ciril,« je tišje dejal komisar.

»Ne, ne, papirjev že ne bom nosila. Če me preiščejo in najdejo, me zapro ali še ustrele. Ne, ne, če mož zve, da sem kaj nosila, me takoj razdedini.«

»Oho,« se je začudil komandir, »to se reče, da nisi pripravljena delati za nas?

Koliko otrok pa imaš,« je hotel vedeti komandir.

»Eh, nič jih nimam. Mož ima osemindeset let. Bojim se pa le, da mi ne bi pustil ne gozdov in ne hiše.«

Hm, si je mislil Ciril, pred uro ali dve je prisegala, da bo šla v četo. Kdo bi si mislil, izvrstno se zna pretvarjati.

»Moj mož denarno podpira partizane. Ne želi, da bi bila terenka, ki bi nosila pošto. Tudi sam ne. Štirikrat so pri nas vse premetali. Menda tudi Nemci niso tako neumni, da ne bi vedeli, da sem jaz tu gori rojena. Dobro veste, da bi že zažgali, pa so očeta videli, da bolan leži, pa so samo vola vzeli in Pepino ozmerjali. Oče znajo nekaj nemško. Ko je prišel neki nemški poročnik, so mu rekli: Ej, gospod poročnik, tudi jaz sem bil narednik v avstrijski vojski. Pobil sem Italijane na Doberdobo. Sedaj pa mene, bivšega avstrijskega bolehnega narednika, zafrkavate. Poglejte, in oče so Nemcem pokazali sliko, ki jo imajo nad posteljo. Slikali so se v uniformi narednika in s tremi odlikovanji na prsih. Veste, tile Nemci kar nekam spoštujejo tiste hiše, kjer so bili v zadnji vojski in fronti. Glejte, moj mož pa še vojak ni bil. Ozke prsi in nahoden je bil. No, ne nahoden, nadušljiv je bil.« Lojzika se je razgovorila.

Sonce je z zadnjimi žarki obsevalo gorsko kmetijo.

»Sli bomo,« je vzkliknil četni komandir in pogledal na uro. »Ciril, dobro opravi. No, Lojzika, upam, da se bomo še videli. Mi imamo pot pred seboj.« Lojzika bi se še pogovarjala z zgovornim komandirjem. Oba, komandir in komisar, sta pred odhodom obiskala še bolnega gospodarja. Seveda nista pozabila pogledati gospodarjeve slike na steni nad posteljo. Gospodar je z lahnim glasom dejal: »Ena je velika, srebrna, ker sem petdeset Italijanov ujel, druga je službena. Bil sem vsega skupaj sedem let v avstrijski vojski. Tretja je pa hrabrostna medalja, ker sem petnajstkrat sodeloval na juriših na Doberdobo. Ljubi bog, težko je bilo, toda bil sem mlad, zelo mlad sem bil. Kaj pa vi, kaj zajameta tistih policistov.« Oba sta zardela ob tem vprašanju. »Oh, samo da bi ozdravel. To bi bil srečen. Dvesto kubikov smrek bi dal za svoje zdravje.« Utrudil se je in zadremal. Komandir in komisar sta tiho po prstih zapustila sobo.

Pred hišo je bila četa zbrana za odhod. Ob plotu sta rigali dve siti četni muli, ki sta jih držala godrnjava mulovodca. Nista bila zadovoljna, da sta določena za dolino. Bala sta se zased in iznenadenj. Ciril je stopil h komandirju in mu dejal: »Tovariš komandir, ali bi dal tri, štiri borce za spremstvo.«

»Nič ne bom dal. Lojzika vas bo vodila po skrivnih poteh. Kaj, vraga, vam bo še spremstvo. Krompirja ni treba nositi. Ljudje naj dajo moke in masti. Krompirja imajo hribovci dovolj. Pa cigaret naj dajo. Reci no Lojziki, naj bi pošiljala cigarete sem gor do Pepine in samo za našo četo. Nagovori jo, če jo moreš. Hudir babji, naj bo za kakšno korist. Videti je, da bo še prišla sem gor. No, Ciril, dobro opravi.«

»Bom, bom,« je tiho dejal Ciril.

Četa je odšla po grebenu nad hišo. Čez pol ure so krenili po stezi navzdol Ciril, Lojzika, mulovodca in muli. »Prav blizu trga te bom peljala, da veš, k našim znancem. Seveda se bodo ustrašili. Tisti vaš komandir je prijeten človek, zgovoren in postaven.« Polglasno je dejala: »Takega, kakor si ti, Ciril, ali pa kot je komandir, bi morala imeti za moža.«

»V četo pojdi, pa boš kuharica ali kaj več,« se je ponorčeval Ciril.

»Beži no, da bi dedom kuhala. Tega pa ne. Še doma v trgu kuha moževa sestra. Rajši igram na klavir in berem romane, kot da bi se ukvarjala s kuhinjskimi posli. Nočem nositi niti predpasnikov. Dovolj sem jih nosila pri Strnadovih.« Pogledala ga je in ga stisnila za roko. »Veš, rada sem lepo oblečena in ljubezensko si želim izživeti. Rekla sem ti že, da od moža nimam nič drugega kot lepo hišo, dobro hrano in lepe obleke, kolikor hočem — pet oblek bi dala, da bi se vsak večer tako imela kot s teboj gori pri Strnadovih.«

»Veš, pri nas je strogo,« ji je dejal Ciril. »Če bi bila ti v četi in če bi opazili, da ljubimkaš, bi te nagnali iz čete. Sam sem videl, kako so pred meseci dve vročerkvni spodili. Bolje zate, da ne prideš v našo četo. Saj je terencev dovolj.«

»Beži no. Terencem ni za to. Samo politiko rinejo v glave. Jaz pa politike ne maram, da veš. Očeta obiskujejo pa samo stari znanci. Vsi so boječi. Z Nemci ne bi hotela, ker sem Slovenka in ker nočem z nemškimi oficirji imeti nobenega opravka. Mož se boji zame, Rad bi imel otroka. Hm, nisem kriva, če ni sposoben za to. Zdravnik mi je sam povedal, da je mož zanič. Rekel mi je: če res želite otroka, se ozrite po mlajšem moškem, pa vam ga bo naročil. No, mislim, da se lahko živi tudi brez otrok.«

Ciril je molčal, premleval njene besede in jih ponovno primerjal s pametno in razsodno Ponikvarico. Pozno ponoči so prispeli iz gozda na senožeti. Prav blizu trga so se ustavili pri neki hiši ob cesti. Lojzika in Ciril sta stopila naprej, mulovodca sta ostala na vrtu z mulama. To so se začudili. »Ti, Lojzika, si terenka?« gospodinja je sklepala roke. Po kratkem pogovoru so dali vso moko, kar so je imeli pri hiši — tri vreče in petdeset kilogramov masti. »Polovico vam bom vrnila iz svojega,« je obljubljala Lojzika. Hitro so bile mule obložene, mulovodca sta veselo hitela proti gozdu. Prebivalci hiše so se tresli od strahu. »Vsak dan zasede, mimo hiše hodijo policaji. Tudi ob večerih gredo proti gozdu. Ves čas se bojim, da nas ne bi zaprli. Lojzka, da se kje ne zarečeš, da smo dali. Veš, da je po nas.« Ciril je miril zaskrbljene obraze. Lojzika je morala svečano obljubiti, da bo molčala. Ko sta zapuščala hišo, je rekla Lojzika: »Ciril, spremi me kar čez njive do trga. Strah me je.« Sama že ne bom hodila, da veš! »Tudi meni ne bo prijetno samemu kolovratiti.« Naštela mu je hiše, kjer se bo lahko drugič ustavil. »Čez teden dni bom šla zopet na obisk k Strnadovim. Pridi še ti.«

Zmignil je z rameni in odvrnil, da ne razpolaga sam s seboj. Nenadoma jo je vprašal: »Kaj pa, če bi bil ranjen, bi me imela še rada.« Obstala je in mu hladno s poudarkom rekla: »Ne, ranjenca bi ne hotela imeti za ljubimca. Ne bi se hotela vleči na posteljo k človeku, ki bi imel nogo ali roko razmesarjeno. Se človek, ki ima obraz opraskan, mi je duševno in telesno zoprno.« Umolknila je. »Želim moškega, zdravega, to je vse. Nadušljivega ranjenca ne maram. Za to bi bila sestra Pepina. Tudi oče je bil tak, ko je mene ženil. Mož je res tak, da se bogu usmili, toda ima pa gozdove, lepe smreke, to je več vredno kot lep, toda beraški mož. Vsega imam. Moškega si pa moram poiskati.«

Prišla sta mimo samotnega kozolca. Lojzika je potegnila Cirila za rokav. »Počivajva malo. Noge me bole.«

»Če ni kje zasede,« je boječe vprašal Ciril.

»Ne, ni nikogar,« mu je strastno zašepetala na uho. Pod kozolcem je bil kup slame. Kakor hitro sta se usedla, ga je Lojzika prijela za roke in ga potegnila k sebi. Začela ga je poljubljati. Odpela si je bluzo. Omamljen se je Ciril sklonil nad njo. Strastno sta dihala in soplja. »Midva bi morala biti vsak dan skupaj,« mu je zašepetala. »Če ne bi bili v vaši četi tako strogi apostoli, bi šla k vam.«

V zvoniku je ura udarila tri. Ciril je planil pokonci in si zapenjal hlače. »Kmalu bo dan,« je dejal. »Oh, ljubi Ciril, kar do dneva se objemajva.«

»Ne, ne, dan bo. Kozolec je preblizu trga. Nevarno je.«

Jezna je bila, ko je vstala. »Oh Ciril, kaj si tako boječ.«

»Nič, kaj bi se bal. Ne maram, da bi bila ujeta pod kozolcem. To bi bilo grdo zame in zate.« Vstala je in si popravila krilo. Ciril je stebel z njenega hrbta slamo. Stegnila se je ob njem in ga za slovo še enkrat poljubila. »Danes teden bom zopet gori. Uredi tako, da se dobiva. Srečno hodi, Ciril.«

Stekla je za kozolcem po pšenični njivi proti trgu. Svitati se je že začelo. Ciril je hitro krenil čez njive in travnike proti gozdu. Ptiči so zapeli. Pooblačilo se je in kmalu se je usul močan dež. Vse naokrog je bilo tiho in mirno, samo dež je enakomerno padal. Ciril je bil že blizu gozda. Obšla ga je tesnoba, ker je bil tako sam. Pokesal se je, da je cele ure prebil pod kozolcem z Lojziko. Ciril, Ciril, kako si neodločen, ta ženska te je čisto zmešala, je šepetal sam sebi. Zakaj nisem šel z mulovodcema. Zaslišal je neznane glasove. Ozrl se je. Zagledal je strelsko vrsto Nemcev s puškami v rokah. Več kot sto metrov niso bili oddaljeni od njega. Do gozda je imel še petdeset metrov. Skušal je teči. V roko je dal z ramen puško in bežal. Nemci so ga opazili in ustrelili za njim. Tekel je dalje. Ko je bil že ob robu gozda, je dobil kroglo v desno nogo in levo roko. Padel je, vstal pa zopet padel. Plazil se je po vseh štirih. Noga ga je strašno bolela. Hlače in rokav sta bila mokra od krvi. Plazil se je po vseh štirih in se zaril v košat smrekov vrh, ki je posekan ležal ob črvivi stari bukvi. Pred očmi se mu je temnilo. Nemci so kmalu pritekli v gozd. Razburjeno so kričali drug na dru-

gega. Ciril je razumel nemško. Kričali so, da ga bodo kmalu ujeli in da je menda ranjen. Tekli so mimo smrekovega vrha dalje po gozdu. Ciril se je pa obračal in škripal z zobmi. Klel je svojo nepremišljenost. Noga ga je vedno huje bolela. Iz smrekovega vrha se ni upal. Čez dve uri so se Nemci vrnili. Kleli so, da jim je ušel terenski bandit. Neki Nemec se je ustavil pred smrekovim vrhom, odpel hlače in šel na potrebo. Voda je tekla na Cirilovo ranjeno nogo. Nemec je med opravljanjem potrebe gledal bukev, drugi Nemec si je pa odpel hlače in se podelal poleg skritega Cirila. Napenjal se je in stokal, klel čokolado, ker ni mogel v redu opraviti potrebe. Medtem mu je padla iz žepa tobačnica. Ko so Nemci odšli, se je Ciril splazil iz skrivališča. Poskušal je vstati. Hoditi ni mogel. Plazil se je po vseh štirih. Dež je padal vedno huje in huje. Ciril je bil ves blaten in umazan od plazenja. Obležal je. Lačen je bil. Premišljeval je, kako daleč je do Listne vasi. Računal je, da se bo plazil najmanj pet ur ali še več. Zopet se je plazil in vlekel nogo za seboj. Izgubljal je zavest. Stokal je in vzdihoval. Blizu njega je stekel trop preplašenih srn. Plazil se je po blatnih grapah. Ko se je zmračilo, je obležal pred polrazpadlo gozdno kočo. Vso noč je prebedel in dež je curljal skozi gnilo streho. Ves je bil blaten in premočen. Premišljeval je o svojem življenju, študentovskih letih, dobrem očetu in brezskrbni mladosti doma. Bolelo ga je, da je bil na tako neumen način ranjen. Odrekel bi Lojziki in sebi in krenil v gozd z mulovodcema. Jokal je od bolečin in sramu zaradi ljubimkanja s tako žensko, ki ga ne bo marala sedaj, ko je ranjen. Kaj ni poslušal komandirja, ki je dejal; bolje je, da se do nezavesti napiješ, kakor pa da na sumljivem kraju prebiješ s še tako lepo in strastno žensko.

Zaspal je. Dež je ponehal. Ko se je zbudil, ga je strašno bolela noga. Hlačnice so bile vse umazane in krvave. Lačen je bil, v glavi se mu je bledlo. Oblaki so se raztepli in sonce je posijalo v razpadlo gozdno kočo. Zlezel in splazil se je iz koče. Plezal je dalje, kar naprej je počival. Hlače si je vse raztrgal ob plezanju. Nogo in puško je vlekel za seboj. Neka iver ga je zagrabila in pol hlačnice se mu je odtrgalo. Žejen je bil in lačen. Obhajala ga je slabost. Bal se je, da ne bi umrl od gladu, osamljen v gozdu. Ob stezi je popil polblatno deževnico. Sonce je bilo že visoko na nebu. Priplazil se je na neki pašnik. Zaslišal je kravje zvonce in pastirske piščalke. Obležal je za drevesnim grmom. Neki deček je stekel okrog grmovja. Ko je zagledal okrvavljene noge in blatnega človeka, je odskočil in zavpil.

»Ciril sem,« je lahno zastokal Ciril. Ponikvarjev deček je stopil k njemu. Sočutno ga je pogledal. »Domov pojdi in mami reci, da ležim tukaj,« je vzdihujoče izdaval.

»Bom, bom,« je šepetaje dejal deček. Zbral je živino in jo gnal domov. Cirila je navdalo upanje, da ne bo sam zgnil v gozdu. Kljub bolečinam je upal, da bo prišla Ponikvarica ponj in ga oddala četi. Lačen je bil in kar naprej je padal

v nezavest. Veliko krvi mu je odteklo. Umazan je bil, krvav in raztrgan. Sam sebi se je zdel, da je podoben zanikrnemu beraču. Stokal je in vzdihoval. Dan se je vlekel kot hudo leto. Brez moči je ležal za grmovjem. V bližini so krakale vrane. Pozno pod noč je prišla Ponikvarica z vozom, na vozu je sedel živahni Ponikvarjev deček. Vso njegovo notranjost je obdalo radostno čustvo. Zavedal se je, da ni več sam. Ko je Ponikvarica obstala pred njim, je sklenila roke in vzkliknila: »Oh, ubogi Ciril, kakšen si, kje so te, kdaj? Prej bi prišla, pa so bili Nemci v vasi. Vse so preiskali. Sosedovim so vzeli kravo, nam pa triletnega junca. Pred pol ure so odšli.« Obrnila je voz, da je bil bliže grmu. S svojimi močnimi rokami je prijela Cirila kakor otroka in ga dala na voz, kjer je iz vreč razstrla slamo.

»Eh, draga Fanika, pelji me v četo, ne v vas.«

»Hm, vrag vedi, kje je četa. Te bom že spravila v hišo, ne boj se,« je odločno odgovarjala. Ko je ležal na slami, je izgubil zavest. K ustom mu je nastavila steklenico žganja. Kmalu se mu je zavest povrnila. Voz se je tresel po slabi poti. Ponikvarica je zapeljala voz za vrtovi, da ne bi videli vaščani. Zadela ga je na ramo in odnesla v svojo spalnico. Slekla ga je kot otroka. Vrgla je proč njegovo raztrgano in zamazano obleko. S toplo vodo ga je vsega umila. Očistila mu je veliko rano. Meso je viselo od stegna. S svežimi zavoji ga je obvezala. Ko ga je čistila in umivala, se je spet onesvestil. Prebudil se je šele pozno ponoči. Ob postelji je sedela šestnajstletna hči. Dala je prst na usta. »Mati so šli po zdravnika v gozd, ker si v trg ne upajo. Čez noč boš na njihovi postelji, čez dan pa med sodi v kleti, dokler ne pridejo vaši pote. Tako so sklenili mati,« je dejala hči in se zopet zatopila v branje.

Ponikvarica je krenila v gozd, da bi našla partizanskega zdravnika. Spotoma se je oglasila pri Strnadovih. Mislila je, da bo dobila gori obveščevalca Jerneja. Pepini je zaupala, da leži pri njej težko ranjen Ciril. Pepina je prebledela in sklenila roke nad glavo. Ni ji vedela povedati, da bi bila četa kje v bližini. Kmalu je krenila v gore. Hodila je po strmih stezah, ostrem kamenju in kotanjah. Mesec ji je svetil in sova skovikala v drevesih. Ponikvarica je sople, postajala in prisluškovala, kje bi zaslišala govorico gozdnih mož. Vse je teklo od nje. Skrbelo jo je, kaj bo, če ne najde zdravnika. Rane se bodo Cirilu prisadile in po njem bo. Pot ji je prekrizala lisica, ki je švignila mimo nje. Kmalu je zaslišala govorico. Stisnila se je k smreki ob poti in pridržala sapo. Štiri temne postave so se pomikale druga za drugo po stezi. Puškine cevi so imeli obrnjene navzdol.

»Če so ga ujeli, to bo hudir z njim,« je bilo slišati. »Kaj mu je bilo treba ostati samemu. Z mulami bi odšel.« »Morda bodo kaj Strnadovi vedeli,« je zamrmral starejši glas. »Komandirja so že v bataljonu prali zaradi tega.«

»Beži no, saj ni komandir kriv, če so Cirila ujeli. Čudno, saj tista Lojzika pozna vsa pota in steze, domačinka je.«

»Hm, morda pa je padel v zasedo, ko se je vračal. Tile študenti so premalo previdni. Premalo mislijo nase. Vraga, na kakšne pesmice mislijo in na luno gledajo namesto predse. Tako smo že dva izgubili. Škoda je Cirila, ker je bil miren človek in dosti je vedel.« Ponikvarica ni mogla strpeti. Stopila je izza smreke in zaklicala: »Počakajte malo, počakajte.« Prestrašili so se, se vrgli na tla in pripravili puške na strel.

»Ponikvarica sem, iz Listne vasi.« Hitro so vstali in jo obkolili. Povedala je, da nekje leži ranjeni Ciril in da išče zdravnika. Potolaženi so bili zaradi Cirila. Občudovali so Ponikvarico, da se je sama podala na pot po zdravnika. Trije so odšli naprej. V ozki dolini so bili postavljeni šotori. Velik taborni ogenj je gorel okrog šotorov, kjer so spali. Bila je ura dve po polnoči. Komandir je bil vesel Ponikvarice in njene skrbi za Cirila. Takoj je poslal kurirja v dve uri oddaljeni bataljon po zdravnika. Ponikvarico so postregli s čajem in krompirjem. Komandir ji je povedal, da so bili vsi v četi zelo zaskrbljeni zaradi Cirila. Bali so se tudi za Strnadovo hišo. Povedal ji je, da že tretje leto teče, odkar živi in prenočuje v gozdu.

Proti jutru je prišel zdravnik Žiga. Ponikvarica mu je povedala, kje in kako je našel sin Cirila in da ga ima doma. Povedala je, da ga je skopala, obvezala in z jodom očistila rani na nogi in roki. Zdravnik jo je poslušal in pohvalil njeno vnemo. »Kar vem o zdravljenju, vem iz knjige, ki se ji reče Kneipov domači zdravnik,« je rekla Ponikvarica. Zdravnik-kirurg, star sivolas, nagubanega obraza, je poslušal Ponikvaričino izpoved. Nato se je dvignil in brez besed krenil s Ponikvarico proti daljni gorski vasi Listni. Spremljala ju je patrولا petih borcev. Pozno dopoldne so prišli v vas. Star vaščan je razburjen pripovedoval, da so bili pred pol ure Nemci v vasi in da so krenili v smeri Strnadove hiše. Pri Ponikvarici so zategadelj prenesli Cirila v klet, kjer so mu napravili posteljo v skritem prostoru. »Bali smo se, da ne bi preiskali hiše,« je hotela pripovedovati hčerka. Ponikvarica ga je zopet zadela na rame in ga nesla v svojo spalnico. Zdravnik ga je pregledal, potegnil dve krogli, ki sta tičali blizu kosti. Kroglo mu je izvlekel tudi iz leve roke. Ciril je škripal z zobmi, ko ga je zdravnik mesaril s kleščami. »Kar potrpi,« mu je prigovarjal zdravnik in se večje obračal okrog njega. Zdravnik je pohvalil vso skrb Ponikvarice, njeno voljo in žrtve, ki jih ima z ranjencem. »Vdova ste, vdova, pravite. Bolnega moža ste nekoč imela. Potem veste kako je treba ravnati z bolnikom.«

»Tako mislim: čez dan bi bil v kleti med sodi, ponoči bi ga pa prenesla v spalnico. Čemu bi ga sedaj prenašali po gozdnih kotanjah.«

»Čez teden dni ga bom obiskal. Dva meseca bo ležal, tako se mi zdi.« Ko je zdravnik odhajal, jo je še enkrat pozdravil in počasi odšel za vrtovi.

Ciril se je čudil veliki skrbnosti Ponikvarice. Sram ga je bilo, da je ljubimkal z Lojziko, žensko, ki mu je mirno rekla, da ga ne bi marala, če bi bil

ranjen. Bal se je, da bo Ponikvarica zvedela za njegovo kratko znanje z Lojziko. Lojziki je bilo samo za trenutno doživetje. Ponikvarica pa skrbi zanj, kot bi bil poznan že vrsto let. Ponikvarica ga je skrbno negovala, ga previjala in hranila. Ko so se mu začele rane celiti, se je ob večerih vlegla zraven njega in ga grela s svojim telesom. Poljubljala ga je zjutraj in preden je zaspal. Ciril je želel, da bi bila večkrat pri njem. Vsako jutro sta ga s hčerko prenesli v klet med sode. Ponoči je vsa okna skrbno zakrila. Ponikvaričin sin ji je nekoč dejal pri južini: »Mati, ko bo Ciril ozdravil, naj ostane kar pri nas. Oni dan mi je rekel, da vas ima rad in tudi jaz ga imam rad.«

Mati ga je pobožala po laseh in mu šepnila na uho: »Ciril je partizan in ko bo ozdravel, bo šel v četo.«

»Hm, deset let ste starejši od njega, to morate vedeti,« je rahlo dejala hčerka in se posmehnila. Ponikvarica jo je ostro pogledala in dejala: »Seveda, Ciril je mlad in če bo dobro ozdravel, bo po vojni obiskoval šole. Skrbeti pa je treba zanj. Obljubila sem to njemu in četi.

Po tem dogodku Ponikvarice niso več spraševali o Cirilu in možitvi z njim. Čez nekaj dni je obiskal Cirila v kleti obveščevalec Jernej. Povedal mu je, da Pepina žaluje za njim. Lojzika da je samo rekla: Ciril se ni varoval, pa jo je skupil. Nobene besede ni več rekla o njem. Zvečer da jo je pospremil do trga bataljonski obveščevalec Jože. Prinesla je cigaret in povprašala po komandirju. Jernej je mirno pripovedoval, sedel zraven Cirila in počasi pil dober mošt. »Rečem ti, da je Ponikvarica žena kot se gre. Pa tudi Pepina je ženska. Nje ne bom pozabil. Moja bo, če le ostanem živ.«

Ko je odšel, je Ciril še dolgo razmišljal o Jerneju in njegovi zvestobi do Pepine. Po glavi so mu rojile različne misli. Vrnil se bo v četo in potem domov, če se bo vse srečno izteklo. Bi se vrnil k Ponikvarici v hribe ali bi šel v šole? Živo se je spomnil na vse dneve in noči, ki sta jih v pogovorih in poljubih preživela s Ponikvarico. Čustvo ljubezni do nje je bilo močnejše kakor hvaležnost. Kadar jo je poljubljal, ji je šepetal: »Fanika, Fanika, rad te imam, da niti ne vem, kje se me glava drži.« Radost ga je obhajala.

Obiskal ga je zdravnik in mu dejal: »Ciril, še deset dni, pa boš že počasi hodil.« Tako se je tudi zgodilo. Hitro, še prehitro.

Ko je v svetli noči zapuščal Ponikvaričino hišo, se kar ni mogel ločiti od nje. Poljubljala sta se več kot eno uro v njeni spalnici. Od tistega dne je Ciril vedno mislil nanjo. Želja po šoli mu je zbledela spričo nje...

Plačilno sredstvo

Henrik Zbil

Smo kupovali,
barantali z vsem za vse.
Ljubezen smo lahko plačali,
poštenja si kupili
in pamet si prigospodarili.

Sendvič,
ljubico v posteljo,
pozitivno kritiko,
mlad obraz,
vse smo naročili
in plačali.

Zdaj je treba naročiti si
miru ...

Plen in stopnice

Henrik Zbil

LJUBITI
je zastrupljeno
z IMETI.
Glej!
Ti jo imaš.
Ona te ima.
Ti jo vzameš.
Ona tebe vzame.
Posestniško dajanje
in jemanje,
ali plen.
Plen za ljubezen,
ljubezen za plen.
Vse je plen!
In mi smo plen.
In naše življenje.
In naša mladost.
In otroci.
In naši trenutki.
In naši občutki.
In mož.
In žena.

Ona stoji pred stopnicami,
on pod vrhom stopnic.
Ni moči za povratek.
Tu je moč
za prvi korak,
za zadnjo stopnico,
za življenje brez stopnic
in brez plena...

Vse

Henrik Zbil,

Kaj si ti, življenje?
Včasih si mi roža,
ki opaja.
Včasih trn, ki prebada.
Včasih si devica,
ki nihče je ne opiše.
Včasih si čarovnica zlohotna,
ki se v bajki porodi.
Ti si zibelka vseh gibov,
hkrati grobnica vseh nad.
Vse, kar trdil kdo bo o življenju,
vse gotovo bo resnica.

Pogreb

Aleš Savin

Stojnice smeha
na hodniku jutra.

Mimo njih,
v mesto dni se vračam,
z belim stolpom spomina,
na stopnišče joka.

Nad zelenimi nadstropji
let
je slamnata streha
nerojenih poletij.

Izložba smrti
je druga izmena.

Na ta pogreb
me ne bo.

Tu sem

Aleš Savin

tu sem,
s čolni v dlaneh

roke
so mi zrasle v svctilnike,
ob mojih bokih
pristajajo ladje

brodim po temi
do čela,
z galebi
v laseh

krešem noč
z nogami,
prijazni mornar
v pristanu mrtvih

Pastel

Aleš Savin

galebi
kriče nad pristani,
pijani
sonca in morja

peroti
za ladjami belimi
sredi obzorja

palme
ob belih poteh
so prižgale
zelene luči

galebi
veslajo kriče
nad pristani,
pijani
sonca in morja

Platnarjev radio

Otmar Knap

»Naš ata je pa kupil radio, kako lepo igra«, je poskakovala in se mi dobrikala ter se prisiljeno nasmihala. Stal sem na stopnici in držal v rokah debel kol, ki sem ga našel med vrbjem; modro je bil obarvan. Začudeno sem jo gledal. Radio je doslej igral samo pri Štancu, kjer so imeli včasih štacuno in v Čimžarjevi oštariji. Tisti je grdo godel in pijanci so kleli vmes in se v splošnem hrušču nazadnje stegli. »Naš ata je kupil radio, a slišiš, pob, mi imamo radio«, je kričala Maja, »lep svetel in gode v njem, ta ra ta ta«. Stal sem še kar naprej tiho in slabo sem vse razumel. Maja ni nikoli tako govorila, vedno se mi je približala, me pogledala in vprašala kaj neumnega, da ji od besa nisem odgovoril, ali pa sem se zadržal nad njo. Enkrat sem ji v jezi zabrusil: »Mrha!« ker me je vprašala, zakaj po Idrijci ne plovejo ladje. Stekel sem domov in opoldne se je pri vratih pojavila Maja in tako nergasto povedala. »Miro mi je rekel mrha.« Sedeli smo za mizo, sestra se je nasmehnila, ata pa je resno pogledal, potem pa me je krcnil. Sestra se je smejala, Maja pa je medtem odšla. Potem smo bili spet čisto tiho, ata je bil na nekaj hud, pa ni nikoli povedal na kaj.

»Radio, radio«, je zavijajoče ponavljala Maja. Nič nisem rekel, gledal sem jo tiho, pa saj ji pravzaprav nisem vedel kaj odgovoriti.

»Kako gode, ta ra ta ta«, je zaplesala po kuniku.

»Ti se tako bahaš«, sem se spačil in hotel steči po stopnicah domov.

»Saj ga bomo pri nas tudi kupili«.

Vas je takrat prevzela mrzlična želja imeti radio. Radio je veljal za čudovit stroj, ki hladi bolno glavo, ki vliva v težke noge slo po plesu, ki pove, da je na Koreji še vedno vojna in na prvi maj je po radiu v idrijskem dialektu odajala o idrijskih knapih in se vsi smejejo.

»Jej, jej, da bi človek imel denar, bi kupil radio«, je govoril Miha Krašman v oštariji vsak večer, ko ga je popil tri štuče.

»Da bi ti Miha imel denar, bi bil le še malo večja šema«, ga je zavrnil Tine, ki je veljal tudi za šemastega. Platnar, Majin oče, ni nikoli o denarju nič rekel,

nekega četrtka pa sta skozi čudoviti stroj iz njegove bajte zapela Božo in Miško. Neka neizrečena zavist je vsem na vasi legla na srce.

»Hm, pri Platnarju imajo star denar in Platnar tudi salamensko odira s svojim fohom«, so rekle babe, možje pa so bili tiho, čeprav so mislili isto.

Maja je hotela teči za mano po stopnicah, pa sem ji, ne vem zakaj, z modrim kolom zadržal pot in se drl:

»Ti in tvoj radio in tvoj Platnar, mi bomo tudi kupili radio.«

»Vi že ne, ste preveč bogi, raj neč, raj neč«, mi je šlekala.

Maja mi je vedno šlekala. S tem me je najbolj ujezila, jaz pa sem ob takih trenutkih pobegnil, ker sem bil preveč besen, ali pa sem jo včasih od jeze udaril in si potem, ne vem zakaj, grizel ustnice.

»Raj neč, šlek-pek, mi pa imamo radio!«

Dvignil sem kol in jo od strani močno lopnil po glavi.

»Na, radio.« Nič več ni zinila in pošlekala, stekla je po kuniku, jaz pa po stopnicah domov, naravnost v kamro, se vrgel na posteljo ter skril obraz dnevu in se-grenko razjokal. Nikogar ni bilo doma. Tresel sem se od ihtenja in prevzemala me je neka temna sla, da bi skočil skozi okno. Če sem mižal, sem videl Platnarja, kako me neusmiljeno pretepa, kako se bojim zajokati, ker se vsi smejejo in ploskajo, celo mama me ne more rešiti. Po ušesih so mi begale neke mračne melodije in naenkrat se mi je zazdelo, da zvoni k pogrebu, da se vsi oblačijo v črno in da me bodo zdaj zdaj zabili v krsto in položili v grob. Tudi Maja je prišla z obvezanim očesom in Platnar se je za pogreb oblekel v črno, Platnarica pa je kot vedno jokala in jokala.

Nebeške tromeb, o katerih je pravil ded, so donele na Cerkovnem vrhu, Idrija pa je bila tako sinje modra, kot smo jo videli otroci skozi stekelce, ki smo ga pobrali v cerkvi, ko se je razbila modra vaza. Nebo je bilo zelenkasto, po njem pa so letali veliki rdeči ptiči. Maja pa se je smejala, kar me je jezilo, hotel sem ji potegniti belo obvezo s smejočega obraza, pa nisem mogel.

»Kaj, da spi zdaj?« je stopila v kamro mama in obstala pred posteljo. Nič nisem razumel, dvignil sem se in ugotavljal, kje sem. Prepoten od težkih sanj sem samo motril mamo in ugotavljal.

»Kaj ti je?« me je prišla za rame.

»Kaj ti je, povej?« Prestrašeno je gledala.

Za Cerkovni vrh je zahajalo sonce in poletna vročica je lebdela v zraku.

»Nič, mama, nič«, sem se zavedel in zbežal v kuhinjo, potem pa na grič.

Vlegel sem se v travo in razmišljal. Počasi sem se spominjal prav vsega. Bal sem se dvigniti pogled na Plaz in v okno Platnarjeve kuhinje, odkoder se je

razlegala počasna muzika, vmes pa je pel neki gospod. (»Tisti, ki lepo pojejo, so gospodje«, je vedno rekla mama.)

Zrl sem na vas, pobi so se vozili po Idrijci s splavom, postalo mi je še huje in rad bi umrl. Po cesti je pripeljal lep rdeč avtobus in za hip prevpil »gospoda«, ki se je drl v Platnarjevem radiu. Postalo mi je laže, utrgal sem marjetico in po vrsti trgal cvetne listke in žebiral: »Pekel-vice-nebesa, pekel-vice-nebesa, pekle-vice-nebesa, pekel« — zadnji listek. Zdaj sem bil prepričan, da sem grešil. Spet se je zadril debeli, zaliti gospod, ki so ga ostro spremljale svetle trobente. Čeprav nisem videl, sem bil prepričan, da je gospod, ki poje, zaripel v lice, debel, majhen in trobente svetle kot zrcalo, možje, ki godejo, pa črni, veliki, z brčicami pod nosom.

»Joj.«

Stisnilo me je pri srcu, ko sem zagledal na kuniku Majo z veliko obvezo okrog levega očesa. Zadržal sem dih in ... »Mrha«, mi je ušlo. Vedel sem, da je nisem tako močno udaril, da bi jo morali obvezati, saj sem jo poznal. Oddahnil sem se, se skril v travo in se za hip počutil srečnega. Ko sem dvignil glavo, je ni bilo več. Zdaj mi je bilo jasno, da bodo o tem ljudje govorili:

»Knapov pob je udaril Platnarjevo zjalo po frisu, nevoščljiv je bil, ker so kupili radio«.

Vedel sem, da me bo oče natepel, in ko bom jokal, bo k meni stopila sestra in me bo tolažila, jaz pa bom jokal, jokal in čisto nazadnje bo tudi sestra nagnila glavo. Mama pa bo začela s pregovori, ki se stvari sploh ne tikajo, kot vedno:

»Kdor ne boga, ga tepe nadloga.«

Solza mi je stopila v oči, pogled sem imel uprt v jabolko, ki je bilo edino na vsej veji in še enkrat mi je glasno ušlo: »Mrha.«

Sonce je zašlo, samo vrh cerkvenega turna se je svetil in Planina je bila še svetlo obrobljena.

Z občutki »naj bo, kakor hoče«, sem se dvignil in se vlekel k Idrijci. Kobacal sem po zidu in priplezal do vrb, teh čudovitih dvoran mojega otroštva, teh neizmernih skrivnosti mojih misli in spoznanj.

Zibal sem se na veji, ki je molela nad reko, in topoli so šepetali. Mižal sem, bilo mi je sladko, pa me je zmotilo: »A se bojiš, a?« V sosednjem grmu se je pokazala Maja. Pogledal sem. »Prav nič se ne bojim,« vedno sem se delal junaškega nasproti njej, čeprav sem se zdaj resnično bal. »Nič ti ni, da veš, samo sitna si.« »Pa nisem, kaj sem ti naredila, da si me udaril?« V hipu mi ni bilo več jasno, zakaj sem jo udaril z modrim kolom po čelu in sem se tudi sam vprašal, zakaj sem jo pravzaprav. Ostal sem tiho in se zibal dalje ter gledal proč, pa mi ni dala miru.

»Glej,« se je med vejami pretaknila do moje gugalnice. Dvignila je belo obvezo in pokazala se je grda, vijoličasta podplutba pod zgornjo veko. Mraz me je potresel, ne vem, zakaj sem jo vprašal:

»Ali te boli?« Drugače, če so jo obvezali in ji ni bilo nič, jo nisem tako vprašal. Nehal sem se zibati.

»Je rekel oče, da si divjak in da si nevoščljiv, ker imamo radio,« mi je pametno govorila in držala glavo po strani.

»Nisem ne, da veš, saj ga bomo tudi pri nas kupili, ko bomo imeli solde, saj je rekla mama.«

»Ha, ko boste imeli solde, takrat ga bodo tudi pri Šmehovih,« se je zaničljivo nasmehnila. Šmehovi so bili najbolj bogi, osem otrok je bilo in v družini je eden zaslužil. Vedel sem, da je krivična, pa ji nisem znal pojasniti. Še vedno mi je pred očmi stalo njeno bolno oko in še večje je postajalo in še grše. Šmehov Francek je bil moj prijatelj, postalo mi je hudo in ne vem, zakaj me je prevzela neka temna hudobija. Zaželel sem si videti Majo v tolmunu pod vrbjem, videti, kako se utaplja, in če ne bi imela bele obveze okrog glave, bi jo pahnili in ji šlekal, ko bi se davila in bi jo voda odnašala. Zazeblu me je, ko sem se spomnil, na kaj mislim.

»Boš prišel gledat radio?« Vedela je, da me jezi in me je dražila.

»Grem domov.« Splezal sem po zidu na cesto in potem stekel po kuniku domov, vdan v usodo in z mešanico občutkov, da je cel svet ena sama velika krivica in lumparija, ki zahteva za svojo bit žrtve in ena od teh žrtev sem tudi jaz in sladko bo, ko me bo oče natepel, saj bo to žrtev in »žrtev je sladkost«, tako je rekla babica, ko je prebrala poglavje o prvem mučencu Štefanu v Življenju svetnikov. Bolj ko sem se bližal domu, večji sem postajal, močnejši in počasneje in veličastneje sem stopal, saj sem vedel, da bom žrtev in žrtve se poveljuje; na dan mrtvih smo žrtvam okrasili grobove in zapeli: »Kot žrtve ste padli v borbi za nas«. Bilo je lepo, lepo je žrtvam zapeti in ob žrtvah se razjokati. Potem so mi po ušesih blodile grde besede pijancev v Čimžarjevi oštariji:

»Ti, Platnar je kupil radio.«

Nace: »Kaj, toliko je že nagrabil?«

Janez: »Prekleti oderuh, ti sakramenski obrtniki.«

Jaka: »Jej, to ti je lump.«

Tež: »Ha, ha, zdaj bo pa držal fris pokonci.«

Miha: »Hudiča, kajne, Matic?«

In še in še.

Samo jaz, smrkavo niče, sem se s kolom uprl in zdaj se bom zato žrtvoval očetovi palici, saj se je žrtvovati sladkost.

Nekako tako sem pletel misli.

Mračilo se je, ko sem prišel po stopnicah. Srečal sem Šmehovega Francka in Bojarjevo Meto, ki je imela sina mojih let in mu je Platnar včasih v jezi rekel laški pankrt. Samo o grdih rečeh sem mislil, saj je bilo Majino oko tako grde vijoličaste barve.

Odpri sem vrata. Za mizo je sedela sestra in pisala nalogo, oče je sedel na drugem koncu mize, mama pa je stala pri štedilniku. Vsi so me pogledali. Stopil sem k mizi, še vedno je bilo tiho. Očetov pogled je obvisel na meni, potem pa je bilo čisto tako, kot sem mislil, in dolgo dolgo nisem mogel tisti večer zaspati. A tudi jokati nisem več. Zasovražil sem vse radie tega sveta in oderuške obrtnike, v bolni glavi se nisem niti malo pokesal, da sem lopnil Majo po čelu. Filozofiral sem o definiciji nevoščljivosti in ugotavljal, da nisem nevoščljiv.

Po vasi so se potem hitro pojavili radioaparati: tesla, savica, itd.

»Naš je pa soča,« je zanergal Šmehov Francek in smrknil kot vedno.

Nekateri radi poslušajo Franca Korena, drugi Marjano Držaj. Tisti, ki mislijo, da so učeni, pa Ruplove jezikovne pogovore. Babica posluša ob nedeljah dopoldne mašo iz Trsta, ob četrtnih zvečer, ko se oglasijo Avseniki in Kranjci, se zberemo ob radiu pa zaplešemo. In Maja tako lepo pleše.

Idrijca pa teče, teče vedno ista, vedno nova. Vrbe vsako pomlad poženejo in topoli si šepetajo pravlјice v jesenskem vetru. Ljudje pa rastemo, rastemo ter rože z nami, in nikoli ne bomo nehali rasti.

Dimenzije Borovih Daljav II

Janez Dokler

Dosedanja, predvsem pomenska analiza Daljav je morala spotoma pustiti vrsto odprtih vprašanj. Prvo in očitno najvažnejše tako vprašanje je odnos med Blažem kot pripovedovalcem na eni in avtorjem na drugi strani. Tu je treba opozoriti, da je to vprašanje istovetno z vprašanjem tako imenovane »pripovedne točke«, zato lahko samo povzamemo že ugotovljeno, da se namreč Bor »nekako ne zna dosledno skrivati za svojim fingiranim pripovednikom, kar slabi estetski vtis celote«.¹ V naši analiza smo napravili še korak naprej v tej smeri s trditvijo, da bi po nekaterih znakih smeli sklepati, da se je pisatelj — potem ko je pripovedovalca že uvedel in mu določil zorni kot — spet sam postavil na njegovo mesto. Toda če kljub temu — (s stališča tehnike, pisateljske obrti) uspešno ali neuspešno — ohranja svojega pripovednika, če ga je iz kakršnihkoli razlogov potrebuje, potem iz tega nujno sledi, da se mora stvarnost, kolikor je roman zajema, pojavljati v dveh različnih, med seboj pomešanih aspektih. In res je bila na ravni čisto formalističnih opažanj ta dejavnost tudi že ugotovljena. Imenovali so jo kombinacija »realizma« in »modernizma«. Toda medtem ko so jo dosednji ocenjevalci pozitivno ovrednotili kot »eksperimentalno dejanje, ki je odprlo nove možnosti«, kot demanti teorije o »samo eni, realistični linearni pripovedi v partizanski prozi«,² ali pa so v »dokaj uspelem prepletanju realizma in moderne, psihoanalitične pripovedne metode« videli celo »osnovno vrednost« Borovega romana,³ bo naša analiza skušala dokazati prav obratno, da namreč nejasnost o stališču pripovedovalca Borovemu romanu nikakor ni v prid. A najprej je seveda treba sploh dokazati, da je »dokaj uspelo prepletanje realizma in moderne psihoanalitične pripovedne metode« v zelo tesni zvezi z omenjeno dvojnostjo, oziroma nejasnostjo.

Da bi s stališča bralca ilustrirali učinkovanje te dvojnosti, oziroma dvojno učinkovanje celote, bomo navedli odlomek iz Mejakove ocene Daljav. Ko Mejak govori o psihiki junakov in o motiviranosti njihovih dejanj, pravi med ostalimi: »In vendar sta Mirko in Blaž, čeprav oba tipična intelektualca, nenavadno različna človeka: prvi je silovito ekspanziven, demonično ciničen in oblasten, drugi pasiven in moralno rahločuten človek. *Borova analiza*⁴ zato raziskuje dalje in se nazadnje, po vseh moralnih in psiholoških diagnozah osupla zaustavi pred podzavestnimi silami, ki skrivnostno delujejo v človeku

¹ Franc Zadravec, NR 1962, str. 212.

² M. Mejak, NS X/1962, str. 648.

³ Franc Zadravec, *ibid.*

⁴ To in sledeče podčrtal J. D.

in mu v končni konsekvenci tudi določajo usodo. Samo s temi silami, ki so nova prvina v opisovanju našega človeka v vojni, saj je bil doslej ta človek vse preveč zgodovinski in zavestno premočrten, je lahko dojeti različno Mirkovo in Blaževo usodo, pa tudi njune moralne reakcije; in resnično je ravno ta grozljiva človekova skrivnost, ki oživlja in ubija, (...) najbolj razburljivo in najbolj pretresljivo doživetje Borovega romana.«

To je eden izmed obeh možnih pristopov: Mejak preprosto spregleda pomen pisateljevega pripovednega medija in izenači Blaževo opazovališče — »v območju veliko prostornejših razsežnosti, kot jih ima vsakdanja zavest...« (Daljave, str. 127) z »Borovo analizo«.

V naši obravnavi pa smo — nasprotno — vztrajali pri pisateljevem mediju že zato, ker Bor sam vztraja pri njem. Temu ustrezne so tudi naše formulacije: »Za najvažnejšo ugotovitev tega pregleda (namreč pregleda *tistega območja pripovedovalčeve vednosti, ki nam kot »višja«, »objektivnejša« zavest posreduje resnico bivanja kot resnico globinske psihologije*) imamo zaključek, da v psihiki junakov Daljav ni posredovanja med družbeno strukturo v konkretni zgodovinski situaciji na eni in posameznikom, njegovimi hotenji, cilji, na drugi strani...« In dalje: »Toda analiza nam je pokazala, da v tem primeru 'dobro' in 'zlo' nimata družbene in zgodovinske, temveč psihološko vsebino, da gre za metafizično — psihološko kategorijo... 'Resnica bivanja', kakor se razkriva pripovedovalcu na višji, metafizični ravni, je ravno v tem, da vsi ljudje, čeprav v različni meri, 'bivajo' in 'dobro' in 'zlo'.«

Tu nikakor nimamo namena polemizirati z Mejakovim pojmovanjem socio-loškega determinizma in z njegovim navdušenjem nad »podzavestnimi silami« (»ki skrivnostno delujejo v človeku in mu v končni konsekvenci tudi določajo usodo«) kot novo prvino v opisovanju — doslej vse preveč zgodovinskega in premočrtnega — »našega« človeka v vojni. Sploh pa ni mogoča polemika z njegovo estetsko občutljivostjo, ki je ob tej isti »grozljivi človekovi skrivnosti« zaslutila »neizmerno človeško veličino in bedo obenem«, ter jo smatra za »najbolj razburljivo in najbolj pretresljivo doživetje« Daljav. To je navsezadnje stvar njegovega svetovnega nazora. Toda če Blaža kot pripovedovalca izenači z »Borovo analizo«, imputira svoj nazor naravnost Boru in preprosto trdi, da se je Bor kot pisatelj »osupel« zaustavil — denimo — pri voluntarizmu kakega Eduarda von Hartmanna, pri »Philosophie des Unbewusstens« (1869) kjer le-ta »skuša prikazati kot delujočo bit v vseh procesih prirodnega in duševnega življenja... to... višjo zavest, ki se imenuje nezavedno, in ki naj bi tvorilo skupno življenjsko osnovo vseh zavestnih individuov«. ⁵

Na vsak način je torej treba zavriniti tako izenačevanje in kot delovno izhodišče sprejeti trditev, ki smo jo že na začetku zapisali: koncept pripovedovalca avtomatično izključuje vsako možnost, da bi se v pripovedi zaobjeta stvarnost pojavljala drugače, kot jo more videti Blaž iz svojega izjemnega opazovališča. To je zakonitost, ki jo je avtor sprejel skupaj s pripovedovalcem, zato samo od tod lahko pregledujemo skladnost (ali neskladnost) celote. Ta pa je prvi, tako rekoč imanentni kriterij za vrednotenje Borovega teksta. Skušali bomo torej predvsem dognati, kaj se v luči omenjene zakonitosti organsko vključuje v celoto.

⁵ W. Windelband: Povijest filozofije II. str. 232—233.

Ko smo govorili o nekaterih znakih, po katerih bi smeli sklepati, da se je pisatelj — potem ko je uvedel pripovedovalca in mu določil zorni kot — spet sam postavil na njegovo mesto, smo imeli v mislih samo tiste dele teksta, ki že na prvi pogled kažejo, da se avtor bori s svojim lastnim konceptom. Tu gre predvsem za dele teksta — takšni so že prvi trije odstavki — kjer je govora o Blažu kot o tretji osebi. Na prvi pogled se zdi jasno, da gre za avtorjeve hotene neposredne posege, toda že na začetku svojega pisanja »s kazalcem« ... »v večno knjigo minljivosti« se Blaž razdeli v »višjo« in »vsakdanjo« zavest: »Vidim sebe in tebe. Koga? Tebe, ki vodiš moj kazalec in pišeš to zgodbo v večno knjigo minljivosti.« S tem je pripoved o pripovedovalcu (v tretji osebi) formalno opravičena in Blaž lahko »obide sam sebe od vseh strani«. Ali pa je to hkrati avtorjev namig, da se enači s pripovedovalcem — ostane za zdaj odprto vprašanje.

Podoben primer nastane tam, kjer mora Blaževa »višja zavest« pripovedovati o dogajanju, o katerem »vsakdanji« Blaž ne more kaj dosti vedeti, torej tam, kjer nastopa kot klasična »pisateljska vsevednost«. To lastnost je seveda težko pripisati kakršnikoli »višji zavesti« in je komaj še znosna v primerih, ko pisatelj seže po skrajnih sredstvih, da bi jo ohranil verjetno. Takšen je na primer trenutek po Blaževem poskusu samomora: »Sledila je neskončna in neobrazložljiva tišina, ki ji ni bilo mogoče dati ničesar in ničesar odvzeti. Tišina v tišini brez glasu, razen enega samega, tistega, ki ga je dalo od sebe moje telo, ko je padlo na tla.« Docela izven lastne zakonitosti koncepta pa je, ko po desetih vrsticah lirične meditacije, kjer se »Rast ... hladnokrvno premišljeno ozira za vodo ... ki ni v nobenem pogledu tako navdušena nad dogodkom, ki mu ljudje pravijo pomlad ...« beremo: »Mirko, ki je bil tisto pomlad v pregonu med dvema nasprotnikoma, si je mislil prav tako.« In ker pisatelj to tudi sam čuti, nadaljuje: »To mi je kasneje pripovedovala Amalija, kajti Amalija je vedela za marsikatero njegovo misel, a ker vem jaz za marsikatero njeno, vem tudi, kaj je mislil Mirko tiste dni, ko se je skrival v oglarski koči v grapi, po kateri je tako žaljivo veselo bučalo od pomladnih voda.«

Takih primerov, ko se Bor očitno izneverja svojemu konceptu, ko »se ne zna dosledno skrivati za fingiranim pripovednikom«, ko menja »pripovedno točko«, je vsekakor dovolj za sklep o neskladnosti teksta in zato o njegovi okrnjeni estetski učinkovitosti. Samo pregled tistega dela celote, kjer je »pripovedna točka« ohranjena — in notranja zakonitost tega dela — pa nam lahko pokaže, če gre za bolj ali manj slučajne odstopne ali pa se tudi za to nedoslednostjo skrivajo kakšni globlji razlogi, torej vendarle kakšna zakonitost.

Osnove zakonitosti, ki izvirajo iz stališča Borovega pripovedovalca, so povezane z dejstvom, da Blaž umira. Zanj kot človeka — solipsista ali ne — je vse dogajanje, v katerega središče se postavlja, definitivno zaključeno. Že takoj od začetka je ves »Obdan (...) od življenja, ki ga je pripeljala (...) smrt.« Ta prisotnost preteklosti (življenja) mu najprej sproži vprašanje, kaj naj počne z njim, nato pa skoraj hkrati odgovor, ki je novo vprašanje: »Kaj je bivanje? Ali je milost ali prekletstvo? Ali je misel ali dejanje? Ali je vse ali nič?« (str. 9)

Kakor je to vprašanje o »bivanju« in njegovi naravi — opremljeno s citiranimi in necitiranimi antinomijami, s katerimi se opletajo junaki Daljav, zlasti Blaž

in Marko — samo nerodno zastavljeno filozofsko vprašanje, tako je tudi Blaževa »pripovedna točka«, njegova postavljenost na skrajno mejo ali celo izven »bivanja«, dovolj značilna filozofska pozicija.

Kar zadeva Blažovo vprašanje »kaj je bivanje«, že samo v sebi vsebuje hipostazo nekih bitnosti izven bivanja in pred njim, medtem ko ga pozicija, s katere vprašanje rešuje, nujno sili v platonsko metodo spominjanja (anamneze). To pa ga od konkretnih pojavov, od konkretnega dogajanja neizogibno vodi v preteklost: preko psiholoških in moralnih analiz do metafizičnega »dobrega« in »zlega«, ki ju junaki »bivajo« in sta torej nekakšni esenci pred eksistenco. Le-ta pa se za oba junaka izteče v nič, a vsaj za Blaža ne prej, dokler mu filozofski komentator njegovih prizadevanj ne pove: »Slišali ste toliko, da lahko umrete.« (str. 405) Tako od vprašanja o bivanju in smislu bivanja, kakor si ga zastavlja Blaž, ni odvisna samo temporalna struktura pripovedi, ki se — po slučajnih, zunanjih asociacijah odvijajo iz »preteklosti v prihodno preteklost« (F. Zadavec). Rezultati Blaževega »filozofskega« prizadevanja, namreč »dobro« in »zlo« kot samostojne bitnosti pred bivanjem in njegovo pojmovanje individua, v celoti določajo kompozicijo tistega dela (ali plasti) teksta, ki je s stališča njegove pripovedne točke skladen.

Tu se nam ni treba več ukvarjati s tistim delom Blaževega »videnja«, kjer se mu »resnica bivanja« odkriva kot psihološki determinizem. Nekoliko natančneje pa si moramo ogledati, kakšne so posledice, ki nastanejo, ko v svojih moralnih analizah docela spregleda zgodovinske, se pravi družbene in razredne osnove moralnih norm in jih napravi docela odvisne od individualne presoje, ali še točneje — od občutkov.

Izhodišče moralne problematike Daljav je že v začetku zastavljeno tako, da omogoča vrsto dvoumnosti, od katerih bi vsaj za nekatere lahko rekli, da so posledica avtorjeve površnosti, njegovih spodrsrljajev. Gre za peklenski stroj, ki ga Mirko in Blaž nastavita v kinu, kjer naj bi bila zvečer predstava za »fašistične hierarhe«. Moralna razlika — če je to mogoče tako imenovati — med Mirkom in Blažem se pred eksplozijo njune naprave kaže samo kot razlika v razpoloženjih: Blaž »sije od notranje radosti«, čeprav ni čisto jasno, ali je vzrok te radosti ravno misel na posledice, ko »bodo nocoj ob 6.30 frčale po tej dvorani obisti in jetra fašističnih hierarhov...« Vsekakor ve, da »Nikjer ni zapisano, da ni med njimi tudi kakšen tak, ki so ga privlekli medse ravno tako kakor jaz tebe (Blaža) v ta usmrajeni kinematograf«. S temi Mirkovimi besedami je hkrati poudarjena njegova *aktivnejša vloga*, a še ta precej samovoljno, zakaj natančno vzeto je tudi Blažovo sodelovanje samo konsekvence njegove svobodne odločitve, njegove volje. O kakšni krivdi bi — razen s stališča zanikanja pravice do boja, tudi osvobodilnega boja — tu težko govorili. Vprašanje krivde in deleža na tej krivdi se pojavlja šele v trenutku, ko naprava eksplodirala sredi dvorane, polne otrok. To vprašanje pa se v Daljavah pojavi v dveh oblikah: 1. ali sta Mirko in Blaž še mogla preprečiti nesrečo v trenutku, ko sta zvedela, da so v kinu otroci in 2. ali sta nesrečo povzročila z malomarnim zaupanjem terenskim obvestilom. Kar se prvega tiče, beremo na str. 29, da sta za usodno novico zvedela »Pet minut čez pol sedmih. Do kina pa je najmanj deset minut...«, torej pet minut po tem, ko je naprava že eksplodirala. Če po vsem tem Blaž v svojem »videnju« ugotavlja: »In vendarle

ni bilo prepozno. Tu na tej ladji, od koder vidim svoje življenje kot ribo, ki se je ujela na trnek, tu vem, da ni bilo prepozno...«, to je nesmisel. Podobno je tudi z drugim vprašanjem, ki ga premlevala predvsem Mirko. Očita si namreč (str. 69) da je na poti v kino premišljal vse mogoče reči, ni pa pomislil, da mu je obvestilo prinesel obveščevalec, ki je nekoč že napravil zmedo. Toda tudi tu iz teksta jasno izhaja, da dvom o resničnosti sporočila ni bil na mestu in da bi ga preverjanje do nekega neznanega trenutka potrdilo. Sporočilo o tem, da so v kinu otroci, namreč hkrati tudi potrdi prejšnjo točnost terencevega obvestila: »Nocoj vrtijo nekakšen film, kajpak fašističen. — Fašisti so morali na lov za našimi, pa so zbobnali šolske otroke vkup —«. Vprašanje objektivne krivde je torej glede vprašanj — bodisi zgolj po avtorjevi malomarnosti, bodisi namenoma — prepuščeno občutkom obeh junakov, čeprav samo po sebi nikakor ni tako, da mu »pamet« ne bi mogla do živega.

Vendar pa z Blaževe »točke« vse to očitno nima nikakega posebnega pomena; sploh ne gre za objektivno oceno moralnosti ali nemoralnosti dejanja in v njegovem »videnju« taka ocena načelno ni mogoča, zakaj Mirko a priori stoji »v senci«, Blaž pa »na soncu« (str. 17) in Blaževa krivda je preposto v tem, da je bil »brezvoljna potrditev drugemu človeku« — Mirku (str. 22) Sam pravi: »Bil sem pod njegovo roko kakor kos zavržene ilovice, ki jo je dobil med prste vsemogočen kipar. Moj obraz je menjaval poteze, kakor jih je spreminjal on... Ob sebi me je imel kot živo potrdilo svoje veljavnosti in kot nemoč, ob katero je meril svojo moč.« (str. 19) Prav tako pa je bila Mirkova svoboda od krivde odvisna od njegove volje, da jo prizna ali ne. »In najtrdovratnejša je bila njegova volja obvladati vse, kar se je gibal v območju njegove osebnosti. V njem je bilo utelešeno nekaj, česar sam (Blaž) nisem imel: volja biti v vsakem pogledu močnejši kot je življenje, ki te tlači k tlom.« (str. 20) Če k temu dodamo še Blaževo izjavo, ki se tiče njegovega odnosa do življenja, bo slika blizu popolnosti: »Ostajati v zavetju pred njim (življenjem), je bila že od nekdaj moja želja, a življenje se je želelo igrati z menoj in me je vedno znova zvalilo na cesto.« (str. 8)

Tako se nam že v teh kratkih karakteristikah, ki so logično in časovno pred vsemi konkretnimi moralnimi odločitvami, razkrijejo osnovne antinomije sveta, kakršen se kaže z Blaževe »točke«: misel — dejanje, pasivna kontemplacija o življenju — aktivna volja po premagovanju življenja, dobro — zlo. Hkrati se pojavi tudi že »življenje« kot »objektivni« medij, torišče »volje« in nekakšno bojno polje za spopad nezdružljivih principov. A najvažnejše, kar je treba tu ugotoviti, je vsekakor dejstvo, da je za roman edina relativna posledica usodnega dogodka v kinu — odhod obeh junakov Daljav na skrajne točke: Blaž se poskuša docela umakniti iz življenja s samomorom, Mirko pa se ob grožnji s smrtjo postavi sam proti vsemu, kar ni on. »Na smrtni postelji boš menda tudi pisal v zrak,« pravi težko ranjenemu Blažu, preden pobegne iz partizanskega zapora, »kar ti bo smrt narekovala. A kar se mene tiče, bi rajši kakor s prstom v zrak zapisal svoje ime kam drugam. Recimo v knjigo življenja. Čeprav s krvjo.« (str. 55)

In vendar sta si ravno na teh skrajnih točkah, kjer se za oba začne obrat, tudi najbližja. V Blažu se »nekaj« upira, »da bi moral Mirko umreti«, Mirko pa ugotavlja o Blažu: »Kakor kaže, si sklenil živeti.« (str. 56) »Hiša«, pripoveduje Blaž, »ki jo je obhajala straža v presledkih kakih pet minut, se mi je nenadoma

zazdela zelo majhna. Tako majhna, da sem se jel vpraševati, kako bova mogla z Mirkom vzdržati v nji še naslednjih nekaj minut, ne da bi vzela drug drugemu ves prostor, če nočeva postati eno. To, da bi postala z Mirkom eno, se mi ni upiralo tako močno, kot bi pričakoval, čeprav sem imel v sebi dosti razlogov, da se ne izenačim z njim do tiste meje, ko ti nehaš biti in postaneš nekdo drug.« (str. 58) Toda spet je Mirko tisti, ki med obema zariše jasno mejo: »Veliko si si upal — pravi Blažu — ampak življenje je vredno več kakor smrt. Kdor se življenju odpove, se odpove veseli šali, ki bi lahko trajala še dalje, če se ji ne bi bil odpovedal. Misliti, to zna vsak, ampak veseliti se, to znajo samo izredno razumni ljudje. Ti ne spadaš mednje. Vse življenje že premišljaš, od kod si in kam greš, namesto da bi na tej poti, ki ji ne veš začetka ne konca, vzel tisto, kar se ti ponuja.« Toda Blažu je ta »soba« pretesna, zato se umakne v blodnje in da s tem Mirku priložnost, da skoplje prepada med njima: »To je torej tisto, kamor se misliš zateči, da ti ne bi bilo treba svobodno odločati med mojim življenjem in tvojo idejo«. (str. 59)

Po vsem tem, zlasti po načinu, kako se jima po dogodku v kinu zastavljajo moralni problemi, je dovolj jasno, da je izvor vseh nerešljivih nasprotij njun radikalni individualizem. Za vsakega od njiju je resnično konkreten samo posameznik. In zelo v skladu s to pozicijo se za Blaževo »višjo«, »nevsakdanjo«, se pravi predvsem ne-praktično zavest postavlja kot osrednje vprašanje vprašanje »transcendiranja« lastnega jaza; »Tipam okoli sebe«, pravi, »in nikjer izhoda. Vsepovsod *moje* življenje. Obdan sem od življenja, ki ga je pripeljala k meni smrt. Kam naj pogledam, da ga ne bi videl? Vase? V meni je. Nadse? Nad mano je. Podse? Pod mano je...« Nobenega dvoma ni, da tu ne gre za življenje kot objektivni, zgodovinski potek, temveč za golo subjektivno doživljanje, saj se tuje življenje »drugega« pojavlja v njem kot »del tega življenja, čez mero polnega drugih življenj.« Meje individua pa slej ko prej ostanejo neprestopne; edina možnost transcendiranja »življenja« je »nebivanje«, smrt. Tudi na skrajni meji »bivanja«, kjer je Blaž, se to ne spremeni. Prednost njegovega položaja — kot sam pripoveduje o njem — je le v tem, da lahko sam sebe obide od vseh strani in počaka trenutka, ko bo njegova želja, »da bi bil večji kot sem, najmanjša«.

Razumljivo je, da se s stališča tako radikalnega individualizma za »nevsakdanjo«, ne-praktično zavest nujno pojavi ne samo problem vseh vrednosti — razen seveda življenja samega, ki je celo za spraševanje potrebno — temveč tudi problem, kako so med posamezniki sploh možne komunikacije. Reševanje teh vprašanj, ne da bi prestopili mejo posamičnega »življenja«, pa neizogibno vodi do psiholoških kategorij kot osnovnih elementov »življenja«. Blaž pri svojem »spominjanju« ni ušel tej zakonitosti, zato smo upravičeno prišli do sklepa, da se v psihološko — metafizičnih kategorijah »dobro« in »zlo« skriva ključ, ki odpira kompozicijski mehanizem Daljav. Zdaj lahko to ugotovitev še dopolnimo s tem, da to velja le za del, ki je s stališča Blaževe »pripovedne točke« skladen.

Izhodišče Blaževega »spominjanja« so mrtvi otroci, ki obstopajo njegovo posteljo, kar ga vznemiri, zakaj »V njihovih očeh je imelo svoje domovanje isto vprašanje, ki se je naselilo v meni«. Seveda gre za vprašanje o bivanju, o tem, ali je misel ali dejanje. Ker pa se — pri tako zastavljenem vprašanju — ubijanje

bolj veže z dejanjem kot pa z mislijo, se takoj za otroki pojavi tudi Mirko in z njim spomin na čase pred vojno, ko je Mirko bral knjige o trpljenju svetnikov in jih takole komentiral: »Življenje ima smisel... samo če trpiš. Človek, ki ni nikoli trpel, ostane v sebi hladen ob trpljenju drugih. Ta hlad pa je vzrok vseh nesreč, ki tepó človeški rod. Bolečina je človeku v breme, zato se je boji. Vsi pa bi bili zoper bolečino bolj odporni, če ne bi bili tako sami, kadar trpimo...« Tu se pri Mirku sicer pojavlja ideja o trpljenju kot o možnosti, da se premaga samota posameznika, a po prihodu v partizane doživi naglo preobrazbo v drugo skrajnost; slednjič si z Blažem stojita nasproti kot »misel« in »dejanje«, kot »dobro« in »zlo«, med njima pa je »... meja, ki loči luč od teme«. In brezno, o katerem pravi Mirko: »Preleteti brezno, ki zija v nas, s tem, kar imamo na razpolago, je nemogoče.«

Tako se slednjič sam od sebe vsili sklep, da sta Mirko in Blaž v Blaževem »videnju« ena in ista oseba, v sebi razdvojeni meščanski intelektualec, individuum, pojmovan kot notranje nasprotje med kontemplacijo in dejavnostjo, čemur ustreza participacija na »dobrem« in na »zlem«. Zato je Mirko hkrati tudi Blaž in Blaž Mirko ali kot sama pravita:

Mirko: »Prekleti Blaž. Vselej, kadar razmišljam kaj takega, kar se me v resnici tiče, se tudi Blaž dotakne mojih misli. Kakor kak apostol, ki bi rad poboljšal nepoboljšljivo, si je postavil nekje globoko v meni svojo pručko, podobno tistim v Hyde Parku, ter mi oznanja, kaj je dobro in kaj ni. Brez njega moram nazaj k Amaliji. Če ne bom imel veliko oseb pa malo besede pri nji. Blaž, prosim te torej, odidi iz mene kot globok vzdih. Kričal ne bom nad teboj, če ne odideš, a tistega, kar kričiš v meni, tudi ne bom poslušal. Amen.« (str. 104)

Blaž: Nekje globoko v njegovem bistvu si je ta človek osvojil mesto, od koder je imel pregled čez vso mojo zavest. Kadar se je kje v meni prebudila misel, ki se mu je zdela nespametna, se je obrnil s svojega vsevladajočega mesta v meni proti nji in ji brez težav odvzel vsaj del njene moči. Obračuni, ki sem jih delal sam s seboj, so bili brez njegove prisotnosti, čeprav sem ju skušal zanikati, nemogoči.« (str.99)

Pred nami je torej literarni izraz razdvojene zavesti, tako imenovane »nesrečne zavesti«, ki se v zgodovini vedno pojavlja kot znak razredov in slojev, ki so izgubili zgodovinsko perspektivo. Značilna zanjo je kriza temeljev, na katerih počiva sistem vrednot, kar jo sili k ponovnemu vpraševanju osnovnih vprašanj človekove eksistence. Tej »krizi temeljev« ne more ubežati, pa naj se tak junak načelno odloči za pasivnost in kontemplacijo ali pa za delovanje; to je namreč alternativa razdvojene zavesti, v kateri Mirko in Blaž zavzemata polarno nasprotni stališči. Mirko: »Ago, ergo sum«... (str. 63), Blaž: »Trpim, torej sem.« (Str. 95). In če pri tem Blaž izrecno v vsem svojem »videnju« postavlja in razvija vprašanje, »kaj je bivanje«, tudi Mirku nikakor ni neznano, da odločitev za delovanje ne rešuje osnovnega vprašanja, ki ga z Blažem povezuje v nedeljivo celoto. Da bi nam to sporočil, se neposredno za navedenim mestom pojavi njegov stric, ki »...mu je nekoč s povzdignjenim, malone preroškim glasom rekel: ‚Mir s teboj, ki iščeš mir, pa boš našel nemir‘.« (Str. 64). Še jasnejši je Mirko sam, ko se v »grapi, po kateri je tako žaljivo veselo bučalo od pomladnih voda«, jezi na samoto in pravzaprav izpove, da je »ago« lahko samo sredstvo za pozabo neprijetnih vprašanj. »Samota«, pravi, »je samota le, če si jo izbereš

prostovoljno. Če si jo moraš izbrati, ni več samota, temveč obljudenost, obljudena s pošastmi. Kaj naj stori? To vprašanje je bilo Mirkova prva in najbolj pošastna pošast. Druga, ki je bila malo manj neprijetna, je bilo vprašanje, kaj se bo zgodilo, če stori nekaj, česar ne bi smel storiti. Kdo naj mu pove, kaj sme in kaj ne sme storiti, to je bila tretja pošast, ki pa je imela v nasprotju z onima dvema tudi nesmiseln odgovor, da ni tisti, ki bi mu lahko odgovoril na njegovo vprašanje, nihče drug kot Amalijsa.« (Str. 63). Razen sredstvo za pozabo pa je dejavnost za Mirka oblika iskanja veljavnega odgovora na vprašanje, kaj je bivanje. Ko se prereka z »razumom« in pravi, da mu ni dal odgovora na najvažnejše vprašanje, nadaljuje: »Najvažnejše zame pa je pojasnilo, čemu živim. Dokler ne dobim od njega tega pojasnila, mu bom smel oporekati v vseh stvareh, ki jih v njegovem imenu od mene zahtevajo. To pomeni, da nimam nobene obveznosti, dokler se mi bo ljubilo živeti...« (str. 358); živeti pa zanj pomeni delovati v skladu s svojo »naravo«, ne glede na vse, kar bi kot »razum«, »duh« ali »ideja« tako delovanje omejevalo.

Odgovor na tretjo »pošast«, o katerem Mirko pravi, da je nesmiseln, odpira v navedenem kontekstu še eno »dimenzijo« tistega dela Daljav, ki je s stališča Blaževe točke koherenten. V njegovem »videnju« namreč ženske ne participirajo na ontološki problematiki, kar bi utegnilo kazati na to, da sta se Borova junaka pri svojem študiju filozofije ukvarjala z muslimansko teologijo ali pa vsaj z Weiningerjevim »Spolom in značajem«. Vsekakor je dejstvo, da junaki Daljav doživljajo ženske skoraj izključno seksualno, nekako od pasu navzdol; od dveh karabinerjev, ki čisto slučajno prideta mimo Blaža, »... ogledujoč noge še nedoraslega dekleta, ki je hitelo mimo...« (str. 23) in partizana Klemena, »... ki je kar naprej godel in škilil v njene noge...« (str. 339), do starega Kraševca, ki za prijetno spremembo pravi: »Mati božja mi je priča, da nisem gledal le tvojih nog.« (»Kaj pa še zraven?«) »Tvojo rit sem gledal.« (Str. 369), doživljajo vsi moški ženske precej enako. Za Mirka ni izjema niti Amalijin (in njegov) otrok, o katerem pravi, da »... mu mora biti zdaj že troje (?) let...« (str. 65) in mu je všeč. »Ne toliko kot otrok, bolj kot ženska, ki jo je že videl v nji...« (str. 76). »Nesmiseln« odgovor dobi svoj smisel ravno s tem, da ženska v svetu Blaževega »videnja« instinktivno nahaja svoje mesto in odgovore na vprašanje, kaj je prav in kaj ni, ker nerazdvojena »biva« svoje »bivanje«. Ženska počiva »sama v sebi« in se celo izgublja »sama v sebi,« kot pravi Mirko, ko opazuje Amalijo pri pitju. Pila namreč ni, »kot pijejo druge ženske v družbi moških, kadar hočejo slediti njihovem duhu, ko se odpravlja na izvir modrosti in norosti; pila je, kot bi se hotela izgubiti sama v sebi in se nikdar več najti...« (str. 81). Toda neposredna gotovost in samozadostnost ženske ni tisto, kar iščejo nosilci razdvojene zavesti, zato je ženska zanje vedno le neke vrste začasno zavetišče — ne čisto brez nevarnosti. »Nekaj pa mi ni všeč pri tebi«, pravi Saša ob neki priliki Blažu. »To, da mi tako redko pogledaš v oči. Pa ne da bi se bal, da bi v mojih očeh zašel.« Blažu se to ne zdi neverjetno. »Mogoče,« pravi, »sem ji rekel in si vzel vse njeno telo za nekaj minut večnosti. Navzlic vsemu pa niti tiste minute nisem nehal misliti na pošast ob železnici...« (str. 325). Le za spoznanje drugače govori Mirko: »Kopačeva Marjana ima tako visoke in nemirne noge, da se še ne bi rad poslovil od njih. Med njimi se zgubim tako temeljito, da mi je vseeno, če se še kdaj najdem ali ne...« (str. 27).

Naslednji, glede na čas in kraj dogajanja vsekakor pomemben konstitutivni element mentalnega prostora, kakor ga oblikuje Blaževa nesrečna zavest, je gotovo totalno nerazumevanje smisla zgodovinskega dogajanja in perspektiv revolucije. Za Mirka tu ni nobenega dvoma, saj že od vsega začetka pridiga Blažu: »V tebi se nikoli ne bo prižgal ogenj, ob katerem bi si lahko ogrel vsaj nos, če ne srca, ker je ideja, ki veruješ vanjo, brez iskre duha. Ta ideja ima v sebi veliko luknjo, v katero boste strmoglavili vsi, ki se kot pijanci sučete okoli nje...« (str. 54). Pa vendar tudi z Blažem, ki veruje v »idejo,« ni bistveno drugače. Tako tik pred odhodom v partizane Saši ne zna odgovoriti na njeno — res da naivno, a stvarno postavljeno — vprašanje nič pametnega. »Ne vem,« pravi, »kaj naj ti odgovorim. Vojna mora oditi, da pride mir, in mir mora priti, da bi ljudje bili spet ljudje...« (str. 36). In ko ga napade spet občutek, da utegne zaradi ljubezni do Saše ostati v mestu, ni zavest o smiselnosti in perspektivi boja tisto, kar ga sili k odhodu, temveč strah pred samoto: »To bi bil poraz. S tem bi izgubil ne le spoštovanje prijateljev, ampak tudi svoje lastno in mogoče celo njeno. Brez občutka, da je spoštovan, pa lahko živi samo človek, ki spoštovanja ni vreden. Biti sredi sveta, in vsak človek je sredi sveta, vsaj v lastni predstavi, pa vedeti, da si navzlic temu sam, je velika nesreča...« (str. 38). Slej ko prej ostane do konca nejasno, kaj ima v mislih, ko govori o »tisti veliki misli,« ki ga »pošilja v neznano,« in o »misli velikega prerodenja.« Vsekakor se — bolj ko njegovo »videnje« napreduje v »prihodnjo preteklost« — njegov odnos do »velike misli« vedno pogostejše oglašča kot »Mirko v njem«; Blaževi šibki ugovori so v glavnem motivirani z narodnostnimi argumenti in se na nekem mestu tudi imenuje »žalostni patriot«. Moč Mirkovih argumentov v njem postopoma narašča, dokler se končno — v povojnem času — docela ne prelevi v Mirka, podobno kot se Mirko pred smrtjo sprijazni s tem, da je Blaž napolnil »praznino v njem« (str. 400).

Po vsem tem si smemo zastaviti vprašanje, kakšne bi bile Daljave, če bi Bor dosledno ohranjal Blažovo »pripovedno točko« ali — drugače — kakšna bi bila v romanu obsežena stvarnost, če se v njem ne bi pojavljala drugače kot *Blaževa stvarnost*, kot stvarnost, kakršno edino more videti iz svojega izjemnega opazovališča? Ali še drugače: če bi bile Daljave v celoti napisane v »moderni,« psihoanalitični pripovedni metodi?

Kar zadeva učinkovanje, odgovor ne povzroča težav. Bralec takega romana bi se znašel v nekem »mentalnem prostoru,« ki bi ga konstituirali določeni izseki stvarnosti in enoten stil, v njem pa bi zaman iskal kako »čvrsto točko«, eksplicirane moralne vrednosti ali perspektivo. Tako delo si ni težko zamisliti, zakaj v sodobni meščanski literaturi obstajajo, prav tako kot obstajajo spori okoli njihove socialne funkcije. Toda zdi se, da si v teh sporih končno utira pot prepričanje, da je literatura, ki zasluži to ime, posrednik, ki stvarnemu svetu pomaga, da se zave samega sebe in svojih slabosti, da je literatura oblika družbene prakse. Kolikor nam torej posreduje tako rekoč očiščen »model« nekega sveta brez smisla in brez vrednosti, nas sili — najmanj to — da z njim soočimo naš lastni smisel, naš lastni sistem vrednosti: to, da jih imamo, ali to, da jih nimamo, in nas sili k odločitvam.

Borove Daljave nedvomno ne sodijo v to vrsto literature, ker se — ob spreminjanju »pripovedne točke« — sproti spreminjajo v njeno nasprotje in končno

niso niti eno niti drugo. A vendar tudi v tem spreminjanju, v nastajanju neke druge plasti, obstaja določen red, ki si ga je vredno ogledati.

Že ton, v katerem nas (še neznani) pripovedovalec na poldrugi strani teksta seznanja z Blaževim umiranjem in z bedo tega umiranja, kaže pripovedovalčevo superiornost nad to ugašajočo eksistenco, ki si očitno zaman prizadeva nekoga prepričati, da ni oblak. Okoli stoječi ljudje, »ki so se zbrali v njegovi sobi, niso vedeli, kaj storiti.« Sprašujejo se, »ali naj tam stoje in gledajo, kako Blaž oblak umira, ali naj gredo, še preden umre, dol v gostilno, izpraznit kozarec vina v njegov spomin.« In še tisti, ki so ostali, niso ostali zaradi oblaka — Blaža Oblaka — temveč jih je »veličina smrti priklenila na kraj, kjer je opravljala svoje delo...« (str. 7). Tako Blaž Oblak kot pripovedovalec še preden ga spoznamo — spozna Blaža Oblaka kot nič, kot oblak, kakor ga po odhodu v »daljave« obsodi na deljenje samega sebe z večnostjo, kar znese — »nič več kot nič«. Kolikor ta vrednostna sodba nad človekom Blažem Oblakom ni čisti apriorizem, se moramo nujno vprašati, ne samo iz kakšnih »prostranstev«, temveč v imenu česa je bila izrečena. Ko vemo, da jo izreka Blaž sam, in ko vemo, da je zanj edini izhod iz lastnega življenja »transcendenco« v »nebivanje«, se toliko bolj upravičeno sprašujemo, na kaj takega v njegovem »videnju« se lahko opira tako neusmiljena obsodba »nesrečne zavesti« in kaj jo je v tem »videnju« preseglo. Ob tem vprašanju pa se seveda takoj pojavi nekdo, ki je Blaževo »videnje« zaključil s kratko ugotovitvijo: »Slišali ste toliko, da lahko umrete.« (Str. 405). To je »gospod v salonski suknji«, ki se sicer nazadnje pojavi (simbolično?) z mnogimi obrazi, a je že za življenja nosilec »nesrečne zavesti« na vseh frontah krošnjari ljudsko modrost. Ker se tako zdi, da prav on prinaša v Blaževo »videnje« rešitev vseh nasprotij in osnovo za dokončno obsodbo nosilcev »nesrečne zavesti«, nas to obvezuje, da si ga nekoliko ogledamo.

Kraševac nastopa v Blaževem spominjanju kot kmečki original in potujoči leksikon pregovorov in rekov. Nacionalno zavednost izkazuje predvsem s tem, da ob nenavadnem času in na nenavadnih krajih rjove pesmi kot »Gor čez izaro...« in »Slovenec sem, tako je mati djala...« O možnostih revolucionarnih sprememb, ki naj bi jih prinesla zmaga v osvobodilni vojni, na splošno nima dobrega mnenja. Takole pravi: »Butara, ki so jo izbrali fašisti per loro simbolo, (...) je res dobro izbrana. Razen ene stvari je s to butaro vse v redu: če jo nosiš na hrbtu je težja, kot če jo nosiš tule.« (Na zaviih' suknjiča.) »Butara pojde, butare pa bodo ostale. Vsaj za taka pleča, kot so moja, najbrž ne bodo iznašli kaj boljšega. Propaganda je podobna resnici toliko kot dim polenu. Res je, da dima brez polena ni, podobna si pa le nista.« (str. 97). Sicer pa je hitro pripravljen tudi na izčrpnjšo izpoved: »Bi rad vedel, kaj mislim o samem sebi? (...) Jaz mislim, da nimam bolj pametne glave od drugih, da pa imam bolj pametno rit. Ta je zadovoljna z malim, in ker je tako, mi ni treba trpeti, da bi se nji dobro godilo. Bahati se tudi ne znam, in ker se ne znam, me imajo ljudje za boljšega kot sem. Baharija je znamenje slabosti, slabost pa vir hudo-bije.« Religiozen ni, vsaj ne v smislu klerikalizma: »Za vero imam eno samo besedo: preveč skrbi za nebesa, premalo pa za zemljo. Če pa skrbi, skrbi le za tisti del zemlje, kjer cerkev stoji. To pa je presneto malo. Se ti ne zdi?« Premišljevanje se mu ne zdi kaj prida: »Takale oslovška rit in človeška glava, med njima ni posebne razlike: ena in druga dajeta od sebe oslovške zadeve; zato

pa s preprosto samoumevnostjo mimogrede reši eno izmed poglavitnih nerešljivih nasprotij »nesrečne zavesti«: »Obhajilo in hostija, vse to je brez pomena. Grešiti je hudič dovolil, bog prepovedal. Ampak hudič ima — bog mi odpusti, da tako govorim, bolj prav kakor on: človek mora grešiti, če hoče živeti, pa naj se mu greh še tako upira.« Opremljen je z nekaj dodatnimi čuti in se tega zaveda: »To so stvari, na katere se vi učeni ljudje ne razumete...« — »Človek je več, kakor se zdi učenim ljudem.« Razen tega je avtor modrega vprašanja: »Zakaj ima krava rog, zato da se brani z njim, ali se brani z njim zato, ker ga ima?« Če bi vedel, kaj so avtorske pravice, bi zaradi tega vprašanja tožil Eckermannove dediče. O volovski vpregi je mnenja, da je pravzaprav slaba stvar zanj, ki vleče. Zanj, ki te je vpregel, pa ni tako nápak. A tudi za tistega, ki vleče, se najde tolažba: »Trebuh se polni s kruhom, duša pa z mukami. To ti naj bo v tolažbo. Duša, ki se ne polni z mukami, je prazna...« Kot »gospod v salonski suknji« se Kraševac izraža bolj izbrano in probleme rešuje na »filozofski« višini, čeprav ne drugače: »Grešiti je človeško. (...) Prav tako pa je človeško, prikrivati greh. Brez prikrivanja greha bi bilo življenje premalo zanimivo. Razkazovanje je vedno dvorezna stvar: vabi in odbija. Boj med grehom in krepostjo je boj med življenjem in mislijo o življenju. Med eno in drugo kategorijo je taka razlika, da se ne bosta mogli nikoli pobotati, kajti življenje trpi samo svoje zakone, ki jih hoče misel o življenju razveljaviti. A rekli boste, da je misli o življenju nešteto in da je le malo podobnosti med njimi. To je res, ampak v nečem so si podobne vse: v tem, da so drugačne kot življenje.« Kar se spoznavanja tiče, je agnostik: »Naša pamet nima oči od zadaj, da bi mogla videti, kaj se dogaja za njenim hrbtom. Pa tudi če se obrne kakor maček, da bi videl, kaj ima na repu, se z njo vred obrne tudi tisto, kar bi želela prijeti. Resnica o pravih vzrokih naših dejanj ima toliko obrazov, da stoji pamet pred njimi brez moči. (...) Zato se pamet, ki je pametna, s pravimi vzroki naših dejanj rajši ne ukvarja. Zadovoljuje se z razlagami, ki človeku pomagajo živeti...« in tako dalje — v dolgoveznih tiradah o življenju in smrti, pameti in norosti, o bivanju in pravici. Zlasti o tej.

Že po zelo bežnem pregledu te zbirke modrosti je docela jasno, da so vprašanja, ki jih rešuje Kraševac, natanko tista, ki mučijo nesrečno zavest, in zastavljena na isti ravni. Toda ta pokmeteni ideolog liberalizma je srečnejši od revolucionarjev, ker ima »rit pametnejšo kot glavo« in zato ne čuti nobene potrebe po socialnih spremembah. Od obeh filozofov je srečnejši, ker v nasprotjih nekje malo odzame, nekje malo doda in vse skupaj razreši v mitih, ki jim je ime kakorkoli, najraje pa Življenje. Vse mite posveti s tem, da si s filozofskim mirom sam natakne zanko in se vpričo svojih krvnikov obesí. Tako dokaže, da njegova »filozofija« zadostuje tako za mirno življenje kot za bolj ali manj junaški boj in domovini koristno smrt.

Vsekakor je Kraševčeva življenjska modrost tista raven, s katere edino (v sklopu celote) lahko Blaževa »višja«, »nevsakdanja«, »kritična« zavest zavrne za blode in skrajnosti »nesrečne zavesti« intelektualcev Blaža in Mirka in ju obsodi v Nič, ne da bi morala pristati na revolucionarno družbeno prakso, kot edino možnost za razreševanje — v glavah nosilcev »nesrečne zavesti« sestavljenih — antinomij. Toda za to, da bi to raven dosegla, je morala Blaževa zavest preseči samo sebe in s tem je prekršena osnovna zakonitost, ki jo narekuje pripovedovalec kot pisateljev medij. Stvarnost se v pripovedi pojavlja v po-

ljubnem številu aspektov, oziroma točneje: v takšnem številu, kakršno je potrebno avtorju, da iz njih na svojo tezo konstruira celoto. Koherentnost je docela zgubljena in avtor se lahko svobodno izživlja v neskončnem nizanju svojih sentenc, besednih iger in obratov, v trikratnem ali štirikratnem ponavljanju cenenege pojmovnega »filozofiranja« o istem vprašanju, zgolj formalno skrit za pripovedovalcem, ki ga sam ne jemlje resno. Teksta bi bilo prav tako lahko še enkrat več kot polovico manj. Vsekakor se v tem nezadržnem slapu gostobesednosti izgubi še tisto, kar bi utegnilo imeti kakšno težo. Tega je sicer malo — največkrat beseda lovi besedo — toda je nekaj realistično napisanih odlomkov, ki bi bili vredni boljšega konteksta.

Ostane nam samo še vprašanje, če je mogoče Daljave sploh uvrstiti v tako imenovano partizansko prozo, v zvrst, za katero naj bi pomenile bistven napredek. Zdi se, da ne, zakaj po svoji osnovni pobudi so samo literarna varianta iz sodobne publicistike dovolj znane dileme »zapisati se hudiču ali nič« — prenešana v preteklost. A tudi kot take so Daljave gola negacija problema, ne pa s sredstvi umetnosti ustvarjen prostor, ki bi nas silil k odločitvam. In to negacija, konstruirana na isti ravni, na kateri »nesrečna zavest« sestavlja svoje antinomije.

Ocene in poročila

FILMSKA PODOBA PREŽIHOVIH SAMORASTNIKOV

Samorastniki so pred nami. Téma, ki je čakala filmsko realizacijo vrsto let, je dokončno realizirana. Denarna stiska slovenske filmske proizvodnje dolgo ni omogočala snemanja tega dela. Snemanje se je odlagalo, prestavljalo in zavlačevalo. Med tem smo posneli nekaj filmov — takih, za katere ni bilo škoda vloženih sredstev, in takih, ki so samo še bolj olajšali našo filmsko mošnjo, ki je bila že tako revna in nikoli v zadostni meri založena. Tam, kjer je stiska doma, se vsak dinar trikrat obrne, preden gre iz hiše. Ali so bile vse naložbe v naših filmskih hišah tehtno premišljene? Bojna polja na naših časopisnih straneh so bila polna izstreljenih puščic in posejana s koščki zlomljenih kopij. Dvogovori so potekali nekako tako: med tem ko snemamo filme à la Minuta za umor, Naš avto, Srečala se bova in podobne ter povečujemo negativno bilanco naše filmske proizvodnje, ne moremo najti potrebnih sredstev za realizacijo Samorastnikov, ki posegajo v najzlahtnejšo zakladnico našega književnega izročila. Téma, ki obeta, saj gre vendar za Prežihovega Voranca! Proizvajalci so se branili, češ, najprej je treba napolniti blagajne, zagadelj vlagamo sredstva v filme, ki jih bodo pomnožili. Na dolg filmski kulturi pa se je pri tem hote ali nehote pozabljalo.

Kamere so končno stekle. Na klapi so bili zapisani prvi kadri Samorastnikov. Iz zamotane finančne situacije se je le našla pot. V primeru Samorastnikov ne malo po zaslugi pomembnosti teme, za katero je stalo ime Prežihovega Voranca.

Ekranizacija literarnega dela je vedno odpirala številne probleme, skoraj vedno pa je šlo za vprašanje stopnje aдекватnosti literarni predlogi. Le redko srečamo književna dela, ki po načinu literarnega oblikovanja in po obravnavani snovi ustrezajo ustvarjalnim prijemom v filmski umetno-

sti. Transpozicija literarnega dela na film v večini primerov zahteva poseg v literarno delo samo. Bodisi da gre za skrčenje obsega, izbor enega samega motiva, ali reduciranje stranskih problemov in ohranitev glavnega dejanja; bodisi da gre za skrčenje in preoblikovanje dialoga, poudarjanje situacijskih elementov, ki omogočajo subtilnejšo govorico kamere, ali poudarjanje tistih elementov, ki bodo omogočili v filmskem prenosu, na primer, poglobljanje psihologije, poetičnosti, epske razsežnosti itn. Marsikatera zgodovinska tema je bila uspešno predstavljena v naš čas, kar kaže na sodobnost obravnavanega problema in njegove občečloveške razsežnosti, marsikateri sodobni problem je bil iz najrazličnejših pobud prestavljen za desetletja in stoletja nazaj v zgodovino, problem pa na svoji teži in sodobnosti tudi v tem primeru ni izgubil na svoji pomembnosti. Roman, novela, črtica ... lahko cineastu služijo le kot izhodišče, inspiracija, na kateri gradi svoje delo, ali pa zaradi svoje priljubljenosti med najširšimi množicami, konzumenti izdelkov filmske industrije, kot vabljiva fasada, za katero se skriva komercialni proizvod in izpovedna puhlost, da o odsotnosti slehernih umetniških pobud niti ne govorimo. Vsekakor vse te najrazličnejše variacije med literarno predlogo in filmskim produktom zavise od možnosti, ki jih literarna predloga omogoča in seveda od ustvarjalnih (ali komercialnih) hotenj cineastov (in producentov).

Idejna in tematska navezanost na literarno predlogo potegne za sabo še kopico drugih vprašanj, med katerimi zavzema pomembno mesto osvoboditev od »literarnosti« oziroma literarnega pojmovanja filmske naloge, ki ima za posledico »literarni filmski izraz«, kjer prevladuje neinventivna deskripcija in, bolj ali manj, vzročno nizanje prizorov, kjer se sredstva filmskega jezika manifestirajo v podrejeni vlogi transmisije, so podrejenega, drugot-

nega pomena ter kot taka niso tvorni in ustvarjalni činitelj v oblikovanju filmske umetnine. Filmsko oblikovni elementi niso nujna posledica določene filmske zamisli, marveč služijo goli reprodukciji.

Zaradi vsega tega in številnih drugih posebnosti, ki se pojavljajo ob ekranizaciji literarnih del, ni čudno, da se načenjajo vedno znova mnoge razprave, ostre polemike, popolnoma nasprotna stališča, marsikdaj prehudo subjektivno pobarvana, za spoznanje preveč avtoritativna, pa tudi premalo premišljena, enostranska, zavzeta na hitro in brez potrebne poglobljenosti. Še zlasti takrat, kadar imamo opraviti z velikim imenom, z velikim umetnikom, s človekom, ki nam je zaradi svojih idej, svoje globoko človeške izpovedi še bolj pri srcu in blizu nas. Tako je tudi z našimi Samorastniki. Izrečene so bile tako različne in nasprotujoče si misli, da bi lahko sestavili pisan kaleidoskop, igračko, privlačno in zanimivo, a vendar kmalu zavrženo in pozabljeno, igračko, ki človeka zaslepi, ga opaja, a mu ne pove ničesar. Med oceno in »oceno« je razlika, med kritiko in »kritiko« prav tako, toda povsod bi bilo treba čutiti resen pristop, odgovornost pred ustvarjalci in pred tistimi, ki jim je pisanje namenjeno. Žal z zapisi o filmu Samorastniki ni vselej tako. Vsaj poskusiti je treba!

Prežihova novela Samorastniki nedvomno sodi med najzlahtnejše, kar premore naša socialna literatura med obema vojnama. Pristnost, neposrednost in nepristranost njegove besede, globoka prizadetost in življenjska izpovednost so gradivo, s katerimi je tkal pisatelj svojo zlahtno pripoved. Protest in ogorčenje nad usodo in trpljenjem malega kmeta sta mu osnovni ustvarjalni vodili — brezizhodnost njegovega položaja, neizmerna revščina, življenje od danes do jutri. Voranc slika življenje z bogato in pestro paletto, a vendar je nemalokrat skop z besedo. Na široko nas vpelje v zgodbo, kot da bi nas hotel prepričati v resničnost svoje izpovedi, nato s klenimi in jednatimi besedami poseže v dejanje, odmeri skop in pristen dialog. Pri vsem tem mojstrsko ustvarja vzdušje in svojevrstno prožen ritem. Vsi ti elementi prispevajo k monumentalnosti Vorančevih del — te razsežnosti so zlasti prisotne v Samorastnikih. Vendar ta monumentalnost ne zapostavlja intimnih izpovedi in nadrobnosti tam, kjer so potrebne; bogatega dialoga, kjer se dejanje poglubi globoko v človekovo notranjost. To je neka svojevrstna

monumentalnost, resnični človek postane simbol — simbol razžaljenja človečnosti, vendar iz te simbolike odseva prepričanje v boljše čase, odseva vera v pravico, ki se mora uresničiti. Pravica do človeka dostojnega življenja — to je tisto, kar preveva sleherno ped Vorančevega pisanja. Zato tudi verjamemo Meti, ko pravi svojim otrokom: »...ste ko samorastniki. Sami ste se izlevili, brez goje, kot izgubljena samorastna setev v razgonu. Kakor se morastnik zgrabi z okolico, tako se morate tudi vi, Hudabivniki, zgrabit z življenjem. Kjer stojite, poženite korenike. Ne dajte se teptati od drugih, ne prenašajte ponižno krivic, ali tudi vi ne prizadevajte nikomur, nobenemu bližnjemu kakih krivic... Zdaj, po meni, vas je devet, čez petdeset let vas bo lahko že čez sto, čez sto let vas bo petkrat, desetkrat toliko. Potem si boste združeni lahko priborili svojo enakovrednost, svoje pravice...« Te besede, ki so pravzaprav moto Vorančevega ustvarjanja, ne izvenijo samo kot geslo bližnje revolucije, marveč kot nujna, kot besede, ki so dušile in stiskale grla tlačanih in oropanih pravic. Odjeknile so kot rezek pok biča po trpki resnici. Metin nagovor je nujna konsekvence, do katere je ob koncu pripovedi moralo priti in je organsko vraščen v umetniškovo izpoved.

Proza Prežihovega Voranca je angažirana umetnost, vendar v najboljšem pomenu te besede, sega v najgloblja področja človekove notranjosti, je plod ustvarjalca, ki je od prvega razumnega pogleda v svet nosil težko bolečino v srcu in jo neolepšano vtikal v svojo pripoved.

Visoko mesto, ki ga zavzema Vorančeva proza v naši literaturi, in tematika, ki je v polpretekli dobi dobila polno zgodovinsko opravičilo in uresničitev, nas je navdajala z nestrpnim pričakovanjem prve predstave filmanih Samorastnikov.

Če smo nekje na začetku tega zapisa ugotovili, da so redka tista literarna dela, ki nudijo brez bistvenejših posegov v njihov organizem pripravno filmsko predlogo, je to v našem primeru nedvomno primer s Prežihovimi Samorastniki. Skorajda lahko zatrdimo, da ima Voranc »filmski« način pripovedovanja, ki je izredno plastičen in vizualen; natančno opredeli kraj in čas dejanja in je prostorsko zelo nazoren. Tudi dialog je pripraven — strnjen je na najnужnejše, a vendar bogat in jednat. Karakterizacija oseb je nedvoumna in na dlani. Vendar to ni slučaj samo s Samo-

rastniki; imamo čudovite »filmske« prizore in dejanja tudi v Boju na požiravniku, Jirsu in Bavhu, v Ljubezni na odoru in drugod. Pri Samorastnikih je bila še ta prednost, da so tudi po obsegu ustrezali in jih ni bilo treba bistveno okrniti. Skratka: Samorastniki so nudili obilo možnosti, da ostanejo filmski ustvarjalci kar se da zvesti literarni predlogi in pisatelju, ne da bi šlo na rovaš imanentnosti filmskega oblikovanja!

Zato naj veljajo naslednje besede scenariju kot tistemu izhodišču pri oblikovanju filma Samorastniki, ki je že na tej stopnji opredelil marsikateri poseg, ki je oddaljil filmsko delo od literarne predloge. Pričakovati je bilo, da bo scenarist stremel, da bi kar se da verno in nepotvorjeno ohranil glavno idejo Vorančeve novele. In kako se je lotil svoje naloge scenarist Vojko Duletič? Kot osrednji motiv je izbral ljubezensko razmerje med Meto in Ožbejem, seveda z Meto v prvem planu kot nosilko akcije. Zategadelj je zožil dimenzije Vorančeve fabule, ponekod iz razumljivih razlogov — filmski način pripovedovanja je pač zahteval določena preoblikovanja, mestoma celo z željo, da bi osrednje dejanje še bolj poudaril in motiviral. Kot posledica take usmeritve je zrastel Ožbejev pomen. Scenarist je za spoznanje preoblikoval njegov značaj. V noveli je neodločen, omahljivec, nič, velik otrok, kot pravi pisatelj. V scenariju (in filmski realizaciji) se Ožbej vsaj včasih zave svoje močnatosti, celo svojih dolžnosti, poskuša doseči nemogoče, vendar omahne premagan pred očetovo gruntarsko trdosrčnostjo in grofovskimi postavami. Vsekakor ne gre, da bi precenjevali te komaj spoznavne razlike, je pa vendarle korak h končnemu razumevanju filmskega dela. Iz že omenjenih razlogov so tudi Karnice dobile večji pomen, prav tako prizori na grofovskem gradu, itd. Temu cilju so služile tudi nekatere spremembe v osebah (namesto devet ima Hudabivška Meta le pet otrok, oče Karničnik preživi sina Ožbeja, itn.). Scenarist je iz knjige s pridom uporabil večino prizorov z Meto, zlasti tiste najbolj razgibane in bogate. Te situacije, ki so večkrat fragmentarno izluščene iz konteksta, pa je dostikrat ne z največjim uspehom povezal med seboj in vnesel marsikaj novega. Tudi z dialogi je podobno. Tam, kjer se je krepko naslonil na Voranca, ali celo povzpел njegov tekst, je najbolj izpoveden in pristen. Dialog, ki ga je sam napisal, je mestoma preobložen, pompoz, preveč »teatrski« in ni nikakor jezik kmeč-

kega življa. V prizadevanjih, da bi oblikovali filmski pogovorni jezik, se nismo niti za en sam korak premaknili.

Dejstvo je, da je scenarij zasnovan preveč enostransko. Iz novele je izluščil resda glavni motiv, vendar ga je vse preveč zanimal motiv sam, se pravi odnošaji med Meto in Ožbejem na eni in ostalim svetom na drugi strani ter nezmožnost njunega skupnega bivanja, njune uresničitve v zakonu. Ne v celoti, vendar v pretežnem delu čutimo le tragedijo Hudabivške Mete, njeno trpljenje in mučeniško pot. Njena vloga je vse preveč individualizirana, lahko bi celo rekli privatna, širina, ki je prisotna pri Vorancu, se tu zgubi.

Scenarist vpleta in bogati prizore Metinega mučenja (to je tudi trpljenje, a trpljenje je lahko tudi vse kaj drugega), dejanje nastavlja tako, da bo čimbolj čustveno prizadelo gledalca. V tem mu je režiser zvesto sledil. Ali je res bilo treba prizor mučenja na gradu tako graditi, kot je to storil scenarist? Kljub nekaterim podobnostim z Vorančevim opisom istega dejanja v noveli, doživimo filmski prizor, ki je skorajda do potankosti posnet po scenariju, čisto drugače. Srednjeveska mrčnost, neka inkvizitorska slovesnost, vse preveč sorodnosti z najrazličnejšimi podobnimi prizori iz »črno-belih« romanov, psevdogodovinskih filmov in podobnih »mojstrov«. In kje je tu tista velika ideja, o kateri s tako lhto govori scenarist v svoji »slovesni proklamaciji«, s katero se odpo-veduje *Pretnarjevi verziji Samorastnikov?* [Vojko Duletič: »Samorastniki« — (Namesto običajne ocene filma — scenaristovo mnenje), — Tedska tribuna, 1. okt. 1963, str. 6]. Da, ideja, tisto veliko, *zaslutimo*, toda vse prej po zaslugi čustveno bogate in izrazno prefinjene igre Majde Potokarjeve — Hudabivške Mete, kot po prizadevanjih scenarista in režiserja.

Celo Metin odnos do otrok je v scenariju premalo obdelan. Proti koncu novele so se vse Metine želje in prizadevanja usmerile le k otrokom. Samo še skrb za njihovo usodo je napolnjevala njeno toplo materinsko srce. Ožbej je še prisoten, a vendar pravi pisatelj: »Zakona z Ožbejem si je zdaj želela le še zaradi soseske, zaradi otrok, ki bi s tem dobili priznanega očeta, da bi vsaj po šegi postali enakovredni ljudje.«

Scenarist je sicer precej prizorov zapolnil z otroki. Vendar jih je prestavljal kot ne- gibe in neizrazne šahovske figure po pi- sani šahovnici. In vendar je Metina tra-

gedija tudi njihova, v enaki meri in enako boleča. Tudi papirnati Metin nagovor otrokom, potem ko Meta drugi zapusti grofovski grad, ne opravi svojega. Pa čeprav ga je režiser prilepil h koncu zgodbe in njegovo neorganičnost še bolj potencialno, učinkuje kot »nравoučeniје«, kot moralni poduk. Ideje, ki bi morala biti prisotna v umetnini kot celoti in bi morala biti izražena z adekvatno govorico umetnostne zvrsti, ni moč ustrezno nadomestiti s še tako pomembno poslanico, kot je to v našem primeru poskušal storiti scenarist Samorastnikov. Kako drugače izvenijo te besede v noveli kot v filmu? Krivda za to je že v scenariju in ne samo v filmski realizaciji.

Ni naš namen, da bi do potankosti posegali v podobo scenarija. Poleg že omenjenega dodajmo le še nekaj obrobni misli. Navkljub scenaristovim težnjam, da bi vse dejanje strnil okrog Mete in Ožbeja, kot gibala celotne zgodbe, nismo videli niti enega samega prepričljivega ljubezenskega prizora, ki bi na ta način ustrezno motiviral njuno razmerje in s tem intenziviral tragičnost njune usode. Nenehno nizanje različnih simbolov, povzetih po noveli, je v scenariju preveč literarno razumljeno. Ponavljanje nekaterih vsebinsko podobnih prizorov in situacij je krnilo napetost dramaturškega loka celote. Masovno usmiljenje, ki ga je Hudabivška Meta deležna od soseske, je preveč navidežno in premalo človeško obarvano, da bi mu verjeli in da bi nas prizadelo. Še bi lahko naštevali, toda bodi dovolj. Končni smisel je vendarle v tem, da skušamo pokazati, kako se je scenarist počasi, a vidno oddaljeval od ideje, ki preveča literarno delo.

Kaj naj še povemo o scenariju? Scenarij je predstavljal pomanjkljivo, vendar dokaj solidno osnovo za povprečen film. Žal moramo pri tem pozabiti na Prežihovega Voranca in njegove Samorastnike. Ne dovolj tega, da bi očitali scenaristu odsotnost prizadevanj, da bi v scenarij vnesel veličino Prežihovih Samorastnikov. Nikakor ne. Saj pravi sam scenarist: »Pri Prežihovem Vorancu z njegovo ustvarjalno močjo pre-raste zgodba v Samorastnike. V scenariju se zgodba dvigne v Pankrsko mater (seveda po scenaristovem mnenju, S. B.) ...« Pa postavimo tu vprašanje: ali ni zgodba samorastnikov zgodba pankrške matere?« Malo za tem nadaljuje: »Scenarij se zaveda, da širine in moči Prežihovih Samorastnikov ni mogoče zajeti v film v celoti. Toda iz literarnega dela vzeti eno osebo —

Hudabivško Meto — in skozi njen boj izpovedati idejo, enakovredno v osnovi Samorastnikom, to je imel scenarij za svoje poslanstvo.« Pravzaprav lahko po teh besedah zatrdimo, da je imel scenarist celo preveč ambicij, saj je hotel po »krajši metodi« izpovedati idejo enakovredno Samorastnikom. Seveda ne gre, da bi zatrjevali, da je ideja kaknega literarnega, filmskega ali kaknega drugega umetniškega dela vezana na obseg in druge dolžinske mere. Saj nam je vsem pred očmi pomen ustvarjalčeve osebnosti in prepričljivost njegove umetniške izpovedi. Lahko samo ugotovimo, da se velika misel, ki jo je Voranc izrazil v svojem delu, v filmu le sem ter tja prerine skozi mučeniško in trpljenja polno pot, ki jo je prehodila Hudabivška Meta. Prerine se tolikanj, da jo komaj zaslutimo, nakar se znova izgubi v sentimentalnem pričakovanju tragičnega konca te melodramske izpovedi.

Scenarist se je odpovedal Pretnarjevi verziji Samorastnikov. S tem se je dejansko odpovedal tudi svojemu scenariju, kajti tako vernega prelitja scenarija v filmsko podobo v naši filmski praksi ne srečamo dostikrat. Da se razumemo: bistvenih razlik ni! O razkroju misli, kot pravi scenarist, pa žal na osnovi scenarija in filmske realizacije ni mogoče sklepati. Scenarist pravi: »Najnevredneje pa je, da se išče stik z gledalcem (le s kom naj se išče stik?, S. B.), sproščajo se emocije zaradi solz in na koncu se skoraj že pozabi, zakaj vse to.« Kot dokazilo (verjetno za režiserjevo koke-tiranje s publiko) navaja primerjavo med istim prizorom v scenariju in snemalni knjigi (le zakaj ne iz filma?) Primer iz scenarija: »...objela sta se in padla na zemljo.« V režijski snemalni knjigi pa je to zamenjano z naslednjim: »...prepusti se njegovim rokam, ki jo obrnejo k sebi in vzamejo v naročje, da bi jo že tik kasneje položil na bale slame, nad katerimi se vzpenjajo stopnice kot baldahin nad poročno posteljo.« Pustimo ob strani dejstvo, da ta kader izgleda v filmski realizaciji za spoznanje drugače. Toda v čem je med tema dvema opisoma razlika, bistvena, korenita, kot nemara pričakuje scenarist, da jo bomo odkrili? Ob tolkih plitvih, neizraznih in problematičnih prizorih iz scenarija je omenjeni prizor le malce prehudo privlečen za lase, da bi nas prepričal v veliko krivico, ki se je zgodila scenariju in scenaristu.

V odsotnosti samokritičnosti in pomanjkanju objektivne presoje dejanskega rezul-

tata so pač najrazličnejše poti, da se izživljajo prizadeti. Pot, ki jo je ubral scenarist Samorastnikov, je ena izmed njih. To pa stvari same niti malo ne spremeni. Tolkani pričakovane Samorastnike smo dobili takšne, kakršni pač so. Scenarist sicer zatrjuje, da bi njegova verzija Samorastnikov bila boljša, vsaj tako se da sklepati. Torej iz posnetega materiala bi zmontiral boljši film, kot ga sicer gledamo! Vsekakor ta trditev nima trdne in stvarne opore. Mogoče bi se dalo s preciznejšo montažo doseči prožnejši ritem, izpiliti nekatere prehode, kaj več skorajda ne bi mogli pričakovati.

Režiserjev delež je bil pri končni podobi filmanih Samorastnikov odločilen. Tesno se je naslonil na scenarij in podredil njegovim intencijam. Za uspeh filma bi bilo mogoče bolje, če bi režiser kazal več poslušaja za Prežihov izvirnik. Marsikatera neizbrusena scenarija bi se lahko na ta način odpravila, več vsekakor ne bi mogli pričakovati. Režiser pa je šel, žal, še korak dalje od scenarista. Dejanje je prestavil za celo stoletje nazaj (!) in s tem aktualnost obravnavane problematike še bolj oddaljil. V primeru, da bi dejanje filma v glavnem počivalo na oblikovanju človeških odnosov, na ustvarjanju neponarejenega vzdušja, ki ga označujejo določene časovne in krajevne okoliščine, tak premik ne bi vzbudil nesimpatičnih odklonov pri gledalcih. Če se pa zavemo po prvih kadrih, da je taka poteza posledica stremeljenj po neki formalni izkoriščenosti filmskega jezika in da ni nastala kot posledica nekega širšega umetniškega koncepta, učinkuje seveda odbojajoče in se v končni konsekvenci kaže kot problematična. Režiser je hotel ustvariti filmsko delo monumentalnih dimenzij, velikansko fresko o naši preteklosti. Zato je tudi širokopotezno gradil. Da se je pri tem zgledoval pri svojem učitelju Eisensteinu ter drugih sovjetskih in bržda poljskih (Kawalerowicz in A. Ford) režiserjih, je tako očitno, da ni treba posebej poudarjati.

Do neke mere razumljiva orientacija, saj jo zasluţimo že pri Vorancu. Ta tendenca pride še bolj do izraza v scenariju, čeprav je tu preveč formalno pojmovana. Ko gledamo film, nehoti občutimo, da se je režiser z veliko vnemo ubadal z likovno dovršenostjo kompozicije, s prečiščevanjem izraznih sredstev, z natančnim komponiranjem mizanscene ter z izgrajevanjem stilne enotnosti filma. Toda tudi v tem režiser ni šel do konca. Ostal je, lahko bi rekli,

na pol poti. Preveč se je ubadal z »likovnimi« problemi, če pod tem izrazom razumemo ukvarjanje z likovno organizacijo kadra. Premalo je upošteval izrazne možnosti kamere, gibanje zasledimo skoraj izključno le znotraj kadra, premalo je računal na učinek izpovednosti montaže. Zategadelj ima filmska govorica, s katero je spregovoril režiser Pretnar, prizvok »arhaičnosti« in je daleč od tega, kar imenujemo sodobni filmski izraz, vsaj celovito pogledano. V prejšnjih omenjenih prizadevanjih ga je podpiral tudi scenograf Mirko Lipužič, ki je svojo scenografijo podredil režiserjevemu smotrom. V monumentalni podobi Karnic komajda spoznamo Vorančeve Karnice. V tem primeru je ostala kuliserija to, kar je, in ni poustvarila resničnega in življenjskega ambience. Temu hotenju se podreajo tudi ostali elementi. Režiser je zbral celo vrsto najboljših dramskih umetnikov: Majdo Potokarjevo, Rudija Kosmača, Vladimira Skrbinska, Savo Severjevo, Lojzeta Rozmana, celo stranske vloge igrajo nič manj pomembni igralci: Stane Sever, Vida Juvanova, Ruša Bojčeva, Maks Furjan, Leopold Bibič, itd. Pretirana patetičnost in monumentalnost, kot režijski vodili, sta imeli za nujno posledico tudi temu primerno igranje. Le-ta je teatrsko zasnovana, širokopotezna, »preglasna«. Filmska igra je neločljivo povezana z »igro« kamere, in če je ta preveč statična, registratorska, potem se ponavadi sprevrže v nasprotni pol tistega, kar imenujemo filmska interpretacija. Tak prijem onemogoči ustvarjalno vlogo kamere, kar pomeni za seboj tudi izključitev odločilnejšega posega montaže. Cezure, ki nastopijo tam, kjer je dejanje najbolj zgoščeno in napeto, kjer počiva pretežno na moči interpretacije, so posledice konfliktov med teatrsko in filmsko pojmovano igranje. Tako je tudi z igranje glavne junakinje filma Majde Potokarjeve. To je nedvomno najboljše razumljena in občuteno odigrana vloga. Vsa teža filmske zgodbe je počivala na njeni interpretaciji. Pričakovati je bilo, da bo režiser vsaj tu skušal izostriti najdelikatnejše situacije. Žal tega ne moremo povsod zaslediti. Tudi še tako velik igralec pred kamero včasih odpove. Znani so nam prizori iz številnih filmov, ko je namesto obraza govoril obraz v dlaneh, tresoč hrbet, stisk roke... Izražali so večkrat najtežje tragedije, neizmerni prezir, najbolj ogorčene obsodbe! Še tako kaligrafska obrazna mimika, če se večkrat na isti način ponavlja, postane stereotipna, intenziteta izpovedi pada, je neizrazna. Po-

tokarjeva je v nekaterih sekvencah pokazala v slovenskem filmu še nevideno filmsko igro, subtilno in do kraja doživeto. Pa vendar je ponekod njena interpretacija dobila prizvok sentimentalnosti in sladkobnosti, ki je pri gledalcih vzbujala pretirano usmiljenje in solzavost. Toda zavedati se moramo, da tudi igralec z večjimi filmskimi izkušnjami na takem režiserskem konceptu ne bi mogel bolje opraviti svoje naloge.

Če bi se še dalje poglobljali v ta problem, bi se skorajda ustavili tam, kjer se je pred leti, ko je Stupica snemal Jaro gospodo, pričelo. Tudi takrat se je na veliko govorilo o teatralnem pojmovanju filmske naloge ter o odličnih interpretacijah, ki sicer ne sodijo na filmski trak marveč na odrske deske. Seveda bi se v našem primeru ta razprava vsaj rahlo premaknila, kajti deset let izkušenj je kljub vsemu prispevalo k razjasnitvi nekaterih vprašanj.

Še beseda, dve o glasbi, fotografiji in kostumih. K slednjem po vsem, kar smo povedali, lahko pripišemo samo še to: tudi kostumi (Mija Jarčeva in Marija Kobijeva) so se podredili splošnim konceptom v oblikovanju filma. To ni filmski kostum. Razdalja, ki loči gledalca in dejanje na odru, dovoljuje stilizacijo in izglajenost kostuma. V filmu je drugače. Pričakujemo predvsem realistično obravnavanje kostuma. Kajti kamera posadi filmske junake med gledalce, distanca izgine. Kljub temu so junaki v Samorastnikih oblečeni v stilizirana oblačila, popolnoma nova, še nerabljen, pa tudi »ponošene in obrabljene cape«¹ Hudabivških otrok so vse preveč nove in po meri narejene, da bi nas lahko premotile. Sicer pa ne gre, da bi se še nadalje spuščali v take in podobne spodrsljaje in pomanjkljivosti. Teh je precej. Verjetno jim je botrovala predpuljska naglica, kar pa vsekakor ne more biti opravičilo. Prispevka Bojana Adamiča in Mileta de Glerie se nedvomno dvigujeta nad povprečje ostalih sestavin našega filma, seveda če pri tej ugotovitvi za trenutek pozabimo na celovitost filmskega dela. Adamič je s svojo muziko močno podkrepil dejanje filma. Dragocene so zlasti nekatere rešitve, ki so mojstrsko komponirane. Mile de Gleria nas je že večkrat prepričal, da obvlada svoj métier. Znal je ustvariti primerno fotografijo, tonalno prečiščeno in kompozicijsko dovršeno.

Režiserju Igorju Pretnarju gre hvala predvsem za to, ker je znal dosledno, brez večjih odstopanj, uveljaviti svoj koncept film-

ske realizacije in k temu pritegniti ustvarjalnost ostalih sodelavcev. Vendar je ta hvala namenjena bolj režiserjevemu metodološkemu prijemu kot končnemu rezultatu. Kljub temu je to v izgrajevanju nacionalne filmske proizvodnje dragocena izkušnja, čeprav drago plačana.

Ob zaključku strnimo naša razmišljanja. Samorastniki so pred nami. Pretnarjevi in Duletičevi Samorastniki! To je solidno filmsko delo, sodi nad povprečje naših filmskih prizadevanj. Pričakovali smo več, vendar nismo ostali praznih rok. Marsikdo izmed nas se bo zadovoljil, marsikdo se je že. Vendar do Prežihovih Samorastnikov v filmski podobi bo treba še čakati. Koliko časa še?

Stane Bernik

I. FESTIVAL SODOBNE KOMORNE GLASBE V RADENCIH

Nekoliko hitro in nekoliko nepričakovano je stopil v slovensko glasbeno življenje še en festival, festival sodobne komorne glasbe, ki je bil od 20. do 22. septembra v Slatini Radenci. Ob obilici raznih festivalov, ki se vsepovsod porajajo, pa zaradi premajhne perspektive spet dostikrat usihajo, je razumljivo, da smo ga pričakovali nekoliko skeptično. Ob njegovem zaključku pa nam je jasno, da imamo v Radencih pravzaprav prvi glasbeni festival na Slovenskem, ki ima dobro fundiran koncept in perspektivo, da postane ob takem nadaljevanju, kot ga je pokazal začetek, mednarodno pomembna prireditev.

Skoraj edinstven je pojav, da prireja tak festival zdravilišče, ki celo ni samo zdravilišče, ampak tudi proizvodno (radenska slatina) ter gostjinsko-turistično podjetje. V današnjih razmerah bi se nam ne zdelo nič čudnega, če bi takšen obrat gledal predvsem na komercialno stran prireditve in organiziral festival lahke ali zabavne glasbe. Pa tudi če bi se zdravilišče odločilo nuditi svojim gostom kvalitetno glasbeno prireditev, bi se v ta namen zdelo verjetnejša izbira tradicionalnih del glasbene literature, ki so širšemu krogu poslušalcev nedvomno razumljivejša kot sodobna dela. Izredno pozitivno pa je dejstvo, da je šlo zdravilišče celo preko tega namena in se odločilo približati svoji publiki umetnost današnjega časa, po drugi strani pa poseči v kulturno politiko in stimulirati glasbeno zvrst, ki je danes v še posebno te-

žavnem položaju, to je komorno glasbo. Takšen mecenat je po eni strani izraz velike kulturne odgovornosti in osveščenosti, po drugi strani pa tudi izraz daljnovidne politike afirmacije podjetja. Če nekoliko analiziramo pomen tega festivala, ugotovimo, da ima pomen v regionalnem, jugoslovanskem in mednarodnem merilu. Murškosoško področje ima od vseh ostalih slovenskih področij zaenkrat najmanj razvito glasbeno življenje, zato takšen festival v izvedbi najkvalitetnejših glasbenikov ni pomemben samo za zdraviliške goste, temveč za vse ljudi iz okolice, ki si žele kvalitetne glasbe. To je pokazala tudi razmeroma dobro zasedena dvorana na tem festivalu. V jugoslovanskem merilu lahko festival postane iniciator ustvarjanja sodobne komorne glasbe, s tem da pri skladateljih naroča dela, ali razpiše natečaj. V povezavi z edicijami in radijskimi postajami pa lahko skrbi za razširitev teh del. Isti pomen dobi s časom lahko tudi v mednarodnem svetu, saj je že geografska lega Radencev izredno primerna za to. Posebno bližina Avstrije in Madžarske daje temu kraju priložnost za medsebojno spoznavanje glasbe treh dežel. Prvi začetek teh stikov je bil uresničen že letos, ko je glasbeni urednik radia Gradec Karl Haidmeyer podal kratek pregled, ilustriran z magnetofonskimi posnetki, sodobne komorne glasbe v avstrijski Štajerski.

Spregovoriti je treba še o stilnem konceptu festivala. Ta je bil že izražen v vabilu, kjer je bilo rečeno, da ima festival namen gojiti sodobno komorno glasbo, vendar ne eksperimentalno, ampak tisto, ki ima že toliko nesporne estetske vrednosti, da sodi tudi pred nestrokovno glasbeno publiko. O tem konceptu so tudi razpravljali na festivalu prisotni glasbeniki, vendar se je končno izkristaliziralo mnenje, da je takšen koncept v osnovi pravilen. Prvič gojita eksperimentalno glasbo že dva festivala: zagrebški bienale in opatijski festival. Drugič je lirično-komorni ambient kraja, zdravilišča in tudi dvorane, bolj primeren za izvedbo del, ki niso izključno eksperimentalnega značaja. Festival tudi ni namenjen samo strokovni glasbeni publiki. Končno je izvedba eksperimentalne (elektronske itn.) glasbe združena s precejšnjimi tehničnimi težavami.

Koncept festivala bo torej tudi v bodoče obstajal predvsem iz dveh silnic. Po eni strani bodo tu izvedbe komornih del klasikov sodobne glasbe vse od Debussyja preko Stravinskega in Šostakoviča do Weber-

na. V ta okvir spadajo tudi izvedbe del klasikov sodobne jugoslovanske glasbe. Ker sta v bližini rojstna kraja Slavka Osterca (6 km oddaljeni Veržej) in Josipa Slavenškega (Čakovec), se namerava festival posvetiti predvsem izvedbi njunih komornih del, med katerimi je še mnogo nepoznanih in celo neizvedenih. Po drugi strani pa namerava festival gojiti sodobno, danes nastajajočo glasbo, v začetku predvsem glasbo jugoslovanskih narodov ter sosedov Avstrijcev in Madžarov. Cimprej pa namerava ta krog kolikor mogoče razširiti.

Največ problemov bo v prihodnosti verjetno z izbiro programa, ne toliko med klasičnimi deli sodobne glasbe kot ravno med najnovejšimi deli. Letos je festivalski odbor izbral dela sodobne jugoslovanske glasbe (tujih še ni bilo) v okviru možnosti, ki so jih nudili izvajalci. Tak izbor je za prihodnost seveda nesprejemljiv, ker je poponloma slučajen in ne nudi možnosti za kako daljnovidno programsko načrtovanje. V bodoče to ne bo več problem, ker si bo odbor s pravočasnim angažiranjem izvajalcev zagotovil, da bodo ti izvajali program, ki jim ga bo odbor diktiral. Ostane pa vprašanje, ali se more petčlanski odbor sam orientirati v mnogoličnosti današnjih smeri in struj in prevzeti nase odgovornost za izbiro programa. Da končna odločitev pripada odboru, o tem ne more biti dvoma, ker je to njegova naloga. Vendar pa bi mu pri izbiri in orientaciji moral biti v pomoč širši krog ljudi. Na žalost se je diskusija o sodobni slovenski komorni glasbi na podlagi referata Pavla Šivica, ki bi bil za določitev osnov programske politike festivala zelo koristen, izprevrгла v posvetovanje o organizacijskih in načelnih problemih festivala.

Zelo pametna je zato ideja organizatorjev festivala, ki nameravajo odslej vsako leto obenem s festivalom organizirati tudi simpozij o sodobni komorni glasbi. Tak simpozij bi moral biti že vnaprej podprt z raznimi referati o problematiki sodobne komorne glasbe, na osnovi katerih bi se v diskusiji gotovo izkristalizirali konstruktivni rezultati. Ne glede na to, da bi bili ti rezultati zelo koristni za nadaljnji razvoj komorne glasbe pri nas, bi prinesli tudi organizatorjem festivala marsikatero pobudo in orientacijo za njihovo programsko načrtovanje.

Najbolj »atraktiven« je bil prvi večer festivala s koncertom sodobne jugoslovanske glasbe. Na sporedu so bila dela Pavla Šivica, Rubena Radice, Dušana Radića, Primoža Ramovša, Janeza Matičiča in Milka

Kelemena. Šivičevi trije samospevi za tenor in klavir so še romantično občuteni in pisani v okviru tonalnosti. Ravno tako so še naslonjene na tradicijo Probudjene senke, tri pesmi za tenor in klavir Radića. Močni so v njih tudi folklorni elementi. Dve skladbi op. 6 za klavir Rubena Radića temeljita na kontrastnosti. Prva je lirčna, druga rustikalno-ritmična. Skladatelj se v njih ne drži tonalnih principov. Matičičevi dve Koncertantni etudi za klavir sta predvsem zelo hvaležni za pianista, ki v njiju lahko pokaže vse svoje tehnične sposobnosti. Ramovševe Miniature za klavir (slišali smo le 3) so kratke karakterne skladbice. Podobnih je Kelemenovih Pet esejev za godalni kvartet, le da so pisani popolnoma atonalno, (verjetno) v serijski tehniki. Karakteristično je, da je celoten koncert trajal le eno uro. To pomeni, da je bil sestavljen iz samih kratkih skladbic, od katerih vsaka zase ni pustila večjega vtisa, vse skupaj pa. K temu prištejemo še ambient male, moderno urejene dvorane, dekorirane s sodobnimi slikami in plastikami, pa pridemo do rezultata, da je tu glasba le eden od faktorjev, ki predvsem v svoji kompleksnosti učinkujejo na človeka. Takšno vlogo je že od nekdaj imela ravno komorna glasba. Po reakciji publike sodeč je tudi sodobna komorna glasba, ki sicer težko najde pot do poslušalcev, v taki obliki in vlogi človeku najbolj dostopna.

Kot sem že omenil, namerava festival postopoma enciklopedično izvesti vsa komorna dela Osterca in Slavenskega. Zanimiva je stilna kontrastnost teh dveh, za naš polpretekli razvoj toliko pomembnih skladateljev. Slavenski je globoko čuteč, patetičen v dobrem pomenu besede, včasih celo sakralen. Naslanja se na folkloro, čeprav se pri tem poslužuje tudi modernih izraznih sredstev. Osterc pa je izrazil antiromantik, skladatelj jasne in stroge forme, neizprosni borec za nova izrazna sredstva. Ta raznoolikost je dala tudi koncertu njunih del prav posebno zanimivost. Slišali smo Sa sela ter Lirski kvartet Slavenskega ter Osterčeve Male pesmi za Ireno in njegov Nonet. V ta okvir se je tudi izvrstno prilegala Kogojeva zbirka skladb za klavir Piano. Na žalost je nismo slišali celotne in v originalnem vrstnem redu.

Na dveh večerih klasikov sodobne glasbe so bili zastopani skoraj vsi največji skladatelji 20. stoletja. Slišali smo Ravelovo Introdukcijo in allegro za komorni ansambel, Stravinskega Tri skladbe za klarinet solo, Webernove štiri skladbe za violino in klavir op. 7 Hindemithovo Sonato za

flavto in klavir ter Sonato za violino solo, Bartokov 1. godalni kvartet, Martinujevih Sedem arabesk za violino in klavir, Bergove štiri skladbe za klarinet in klavir ter Sostakovičev Trio. Nekoliko je iz tega okvira izpadel Scintillation za harfo ameriškega harfista in skladatelja Carlosa Salzedoa, čeprav je delo samo po sebi zelo zanimivo in karakteristično za tega renovatorka glasbe za harfo v današnjem času. Pač pa bi moral program teh dveh koncertov vsebovati vsaj še po eno delo Debussyja, Prokofjeva in Schönberga, da bi predstavljal nekakšno stilno zaokroženo celoto. Omenil sem že, da je bil tokrat program zaradi kratkotrajnih priprav zelo odvisen ob objektivnih okoliščin, v bodoče pa bo treba te stvari korigirati.

Ce hoče festival doseči visoko raven, se mora opirati samo na prvovrstne izvajalce. Na žalost pa je danes še vedno težko dobiti prvovrstne izvajalce za izvedbo sodobne glasbe. Festivalskemu odboru se je to, kljub težavam, ki so jih imeli s tem, posrečilo. Ansambel »Slavko Osterc«² z dirigentom Ivom Petrićem, Zagrebški godalni kvartet, Trio Ebert z Dunaja, tenorist Mitja Gregorač, pianista Pavel Šivic in Aci Bertonec, harfistka Pavla Uršič-Petrićeva, klarinetist Miha Gunzek, violinistka Olga Skalarjeva in flavtist Boris Campa so program brezhibno izvedli.

Kristijan Ukmar

MATEJ BOR: RAZTRGANCİ (SLG CELJE)

Dvajsete obletnice kočevskega zbora se je SLG v Celju spomnilo z uprizoritvijo Borovih Raztrgancev. Ali so Raztrganci, ki so jih za praznik v Kočevju izbrali tudi Ljubljančani, res ustrezni za tako spominsko svečanost? Se zmeraj nimamo »reprezentativne«³ partizanske drame, ki bi po svojih umetniških kvalitetah ustrezala vsenarodnemu pomenu, npr. Levstikovemu Tugomerju ali Cankarjevih Hlapcev, zato imajo Borovi Raztrganci kot največkrat igrana in najbolj poznana partizanska ljudska igra še največ pravice biti nadomestilo za tako igro, ki je žal še ni, a naj bi prikazovala usodo človeka in usodo naroda v revoluciji.

A Borovi Raztrganci so na današnjem odru čist kuriozum. Zdavnaj že niso več živa sila, postali so dokument, izpolnili svoje poslanstvo, naši predstavi o revoluciji ne ustrezajo več, ne našemu globalnemu pogledu nanjo. Vendar, kdo bi jim to zameril,

ko v tistih dneh totalna slika ljudske vstaje niso ne hoteli in ne mogli biti. Totalna slika vstaje? Da, toda ne v smislu zgodovinske ekstenzivnosti, ampak pesniške intenzivnosti. Kateri pojav naše revolucije more zanimati umetnost našega časa? Vse tisto, kar veže te dogodke, ki so že preteklost, z današnjim časom: to je narodovo in človekovo prebujenje. Kar je treba ustvarjalno odkriti v naši revoluciji, so tiste ogromne človeško-herojske možnosti, ki so se v njej množično uresničevale, ki so v ljudstvu latentno obstajale in med vstajo »izenada« z velikansko silo bruhnile na dan. Borovi Raztrganci so daleč od tega, da bi dali celotno adekvatno sliko veličino našega človeka med revolucijo, zato tudi ne prebijajo meja revolucijskega časa. To se najhitreje pokaže, če analiziramo značaje. Noben lik, niti doktor Mrož, ki o svojih dragocenih revolucionarnih lastnostih bolj sam pripoveduje, kot pa jih neposredno, skozi dejanje razvije, niti stari Rutar, ki je kmečki poštenjak, a ravna, kot bi na njegovem mestu ravnal vsak pošten človek, ne zraste do višine, ki bi posebej ljala razsežnosti revolucijskega časa.

Režiser Juro Kislinger je začutil kurioznost te igre, zato je ni postavil neposredno na odru, ampak si je izmislil partizanski miting pod kozolcem, torej oder na odru. S tem je prisilil tudi avditorij, da gleda igro tako rekoč z očmi izpred dvajsetih let. Torej tudi predstava kot kuriozum. A le napol. Kajti po tem konceptu bi morali tudi igrati po partizansko, zavestno diletantsko. Tu pa se je režiser ustavil, menda zaradi slavnostnega povoda predstave. Tako je bila razbita enovitost izvedbe. Predstava je bila vseskozi »resna«. Temu pa ni ustrezala scena, ki jo je postavil Tošo Primožič, saj je bila ne le stereotip kmečkih izb na odru, ampak je bila tudi občutno premajhna. Igralcem je za »resno« igro manjkalo prostora, omejeni so bili v gibanju in v pestrosti situacij. Tako se je režiserju za nedosledno izvedbo maščevala predstava sama s tem, da se je spremenila iz zavestnega, partizanskega, v pravi diletantizem: mizanscena je bila stereotipno poenostavljena, gibanje na odru ni ustrezalo ne zakonitostim odra, ne zakonitostim strasti junakov, ne dinamiki dejanja.

Igralci, ki bi morali pokazati premoč nad figurami s tem, da bi jih upodobili z vidika današnjega razumevanja njihove problematike tako, da bi z malenkostnim humornim pretiravanjem nasprotnih stališč in strasti uzbudili zavestno diletantsko in-

interpretacijo teksta (kar bi pokazalo pravo vrednost drame za njen čas, a tudi naše sodobno kritično stališče do nje), pa so se tekstu podrejali nesuvereno, a še tako mnogokrat napak.

Jože Pristov je v vlogi starega Rutarja igral močnatost in moralno neupogljivost tega lika dovolj prizadeto, da je speljal njegovo enovitost tudi čez najbolj papirnate pasaze takega teksta. Marija Goršičeva je v Rutarici ustvarila cimeravo babnico, ki se ji vsa zdrava, celo že v tekstu kar malo karikirana odrezavost spremeni v eno samo jamranje, zaradi česar v zares resnih prizorih (z Rutarjem) ne doseže človeške topline. Marjanca Krošlova v vlogi Vide je prepričljivo podala trpeče, a nezlomljeno dekle, zlasti v nekaterih prizorih s Ferležem in v dramatičnem obračunu z Miholom. Jeršinov Ferlež predstavlja dovolj spodoben lik ciničnega fakina, dasi se mu ni docela posrečilo prepričljivo podati prehodov iz pijanosti v treznost, kar je poseben igralski problem tega lika. Krošl je bil kot doktor Mrož napačno zaseden. Doktor Mrož ni hihitav žlobudrač in vrtavka, kot nam ga je predstavil Krošl, ampak cel možakar, pokončen in neupogljiv, ki je norčav le iz preobilja energije. To energijo je za njegovimi salami treba zmeraj tudi čutiti. Tudi Gabrovškov Mihol je bil premevžast in slabokrven, saj je tudi Mihol cel mož in zato tudi nesrečo prenaša moško. Marjan Dolinar kot Crešnik je svoj neherojski lik napolnil s človeško toplino, ustvaril je čisto, predlogi ustrezno kreacijo. Marjan Breznik bi v vlogi Neznanca mogel uporabiti več rezkosti in hladnosti. Tudi Mija Mencejeva je pokazala z Lenko manj živahne zaupljivosti, kot pa jo narokuje predloga.

Celotna predstava daje bolj vtis patriotske tolerance do proslave obletnice kot pa gledališke zagnanosti, ki je navsezadnje le ena glavnih prič, da neko gledališče ne vegetira, temveč živi.

Ervin Fritz

MLADA KOROŠKA GENERACIJA

Letos spomladi je v Celovcu izšla 5. številka »kulturne revije mladih« — Mladje. Od skromnih začetkov, ki sta jih dojila uporniški entuziazem in ljubezen do materine besede, je revija s to številko dosegla raven, kakršne slovenski tisk na Koroškem zlepa ne pozna. Ne mislim samo po likovni plati, ki ji mladi izdajatelji

posvečajo še posebno pozornost, marveč prav tako z ravnijsi vsaj nekaterih literarnih prispevkov.

— Spontana akcija izdajateljcev je s to številko začela prehajati v program, ki ga skušajo ne samo formulirati, marveč tudi uresničevati. Program izhaja iz nekaterih neposrednih trpkih domačih spoznanj, zato nosi tudi zvezek znamenja trdnjše, konkretnješe fizilognomije. — Osnovno izhodišče, oziroma življenjski položaj, iz katerega mladejenci izhajajo, je splošna omrtvičenost slovenskega koroškega življa; kolikor pa ta le kaže življenja, se izživlja v medsebojnih političnih in ideoloških razprtijah na bolj ali manj čitalniški ravni in s tem po nepotrebnem troši življenjske moči. Iz takšnega, po svojih koncepcijah skrajnega partikularizma, seveda ne more nastati nikakršna smotrnejša oziroma močnejša enotna akcija, zato se vsi »podvigi« začenjajo in končujejo z različnimi vzkliki, drobnimi prakticističnimi podjetji ipd., omejenimi v čisto krajevne okvire. — Obenem s teorijo o posebnem, manj vrednem »vindišarskem« jeziku, ki da ga po Koroškem govore, raste tako v slovenskih ljudeh občutek majhnosti, manjvrednosti in narodnostne prestrašenosti oziroma srámeljivosti. — Mladjevcu skušajo s svojim programom obiti, premagati predvsem te tri osnovne težave. Z načelom o apolitizaciji umetnosti skušajo s slovensko (umetniško) besedo strniti ozki, zaprti in sprti koroški prostor ter vzdigniti kulturno raven koroških Slovencev na evropsko odprti nivo. Slovenska kultura, jezikovna in umetniška, naj bi bila tista, ki bi pomagala pri utrjevanju zavesti, da je slovenski jezik po svoji izredno-izpovedni moči vsaj enakovreden in da po svojem bogastvu dohiteva, včasih celo prehiteva evropsko misel. — Osnovni greh vseh koroških slovenskih generacij po generaciji Janežiča, Einsperlerja in sodelavcev v 19. stoletju se tako razkriva predvsem v zapiranju kulturnih horizontov. Iz svoje provincialne zaprtosti niso koroški Slovenci nikoli potlej zmogli črpati dovolj moči proti vse močnejšim in nasilnejšim navalom germanizacije. — Medtem ko je slovenska matična kultura vsaj poskušala dohitevati evropski razvoj, je že konec prve svetovne vojne, kaj šele druge, našel slovensko koroško kulturo ali v mrtvilu ali nedaleč od družabnih oblik slovenskega čitalništva iz 19. stoletja. V veliki meri so bile temu krive objektivne razmere oziroma pomembni pritisk, v veliki meri pa seveda tudi koroško slovensko izobraženstvo samo.

— Po vsem tem ni čudno, če so npr. različni mladjevske izraznojezikovni modernizmi — predvsem v poeziji, ker prave proze doslej še niso dali — naleteli na val odpora. »Narodni voditelji« niso bili pripravljeni v njih videti obogatitev jezika, marveč so zaradi njih očitali mladjevcem hermetizem, nerazumljivost, bežanje od ljudstva ipd. Prišlo je do ostrih polemik, ki so se kasneje seveda nadaljevale tudi ob ustanovitvi odra Mladje. — Medtem so namreč mladi slovenski koroški likovniki, pisci, odrski delavci in drugi začeli razmišljati, da bi se organizirali v klub Mladje, vzporedno s tem pa so ustanovili še svoj oder, ki je doslej dal že tri predstave: med njimi uvodno in krstno Bora Kostanka Mrtvo izročilo in Dominika Smoleta Antigono. — Seveda pa je polemika sčasoma zadobila tudi močno opazno generacijskობorbeno obliko; navsezadnje je to razumljivo in sprejemljivo: manj sposoben, s slabšim konceptom in z manj moči naj se umakne ali podredi sposobnejšemu, ki premore trden koncept in je močnejši. Takšno selekcijo pa lahko izvrši le neposredni spopad.

— 5. številka Mladja obsega 112 strani, 14 enobarvnih in 1 večbarvno likovno reprodukcijo ter 11 fotografij; v njej sodeluje osemnajst avtorjev; izšla je v Celovcu 1963. leta.

Na uvodnem mestu je takoj za programatskim člankom objavljen »poizkus drame« Mrtvo oznanilo Bora Kostanka (Flori Lipuš). Tekst je po svoji strukturi najbližji alegorični dramski pesnitvi, posvečeni obstoju in odmiranju majhnega naroda, ki se pod pezo tisočletnega pasivnega čakanja spreminja v grobišče človeških eksistenc. Kralj kot simbol davnega izročila o pravici naroda išče na tem grobišču žive, delovne človeške moči, toda tu sta resnično živa samo še fant in dekle. Iz ljubezni do rodne zemlje in iz čustev, ki jih gojita drug do drugega, črpata moč za iskanje rešitve. Toda bolj ko iščeta, bolj jasno in neizprosno postaja spoznanje: za njun narod je ni. Ne samo zato, ker je majhen, marveč predvsem zato, ker samo čaka, ker ne stori ničesar; ker so vsi možje, ki bi morali zanj kaj storiti, samo nagrobniki, ki se čedalje bolj neusmiljeno pogrezajo v temo zgodovinske pozabe.

Že ta kratka navedba »vsebine« jasno govori o programskosti teksta. Mlada generacija nastopi na »grobišču« s svojo bor-

beno izpovedjo in obtožbo; s svojim brezizhodno črnim koncem naj bi po avtorjevih besedah drama »šokirala« in dokaj temeljito opozorila na enkratno usodnost vsega narodnostnega početja na Koroškem. — Prav zato je ob svoji uprizoritvi naletela — mimo pohval — na precej strankarsko oziroma generacijsko nestrpnih očitkov, ki so se vsi v svojem jedru vrteli prav okrog Kostankove brezperspektivne črnogledosti, — ko da se je vendar treba boriti za narodove pravice. — Ob tem očitku se seveda spet kaže vsa razlika med različnimi koroškimi rodovi. Ideja Kostankove drame je v tem smislu jasna: Ne samo pomp zunanjih akcij; v nepopustljivem sočenju s stvarnostjo je treba hkrati graditi trdno duhovno zgradbo navznotraj in potem iz sebe, iz najgloblje vere v lastno »stvar«, iz trdnega koncepta, ki ne bo omejen na že zdavnaj zastavljeni in v marsičem že iztrošeni program iskati človeško boleče opore za zunanje akcije; oživeti slovensko koroško besedo, dati ji silen, ne samo zunanji, marveč prav tako notranji blesk in jo s takšno krepitvijo osvobajati njenega pastorčenja. Siromaštvo parole naj se razširja, pogloblja, ustvarjalno preraja v bogastvo izpovedi. — Kot odsvit vsega tega lahko v Kostankovem »poizkusu drame« opazimo kljub nedodelanosti dramaturške zgradbe, ki se sem in tja izgublja v mrtve rokave, — ne samo globoko in silno slo po izpovedi osebne stiske in bolečine, marveč tudi sorazmerno zelo izbrano besedo, ki ob aforistični polnosti preseneča s svojo svežo plemenitostjo. Sem in tja sicer uplahne pod težo nabrekliosti, zlasti v erotičnih prizorih, toda Kostankov posluh zanjo ostaja skozi ves tekst nenavadno prisoten, tako da jo sem in tja povzdigne v pravi praznik lepe besede.

— Ustrezno slabši in bolj blede so štirje Kostankovi prozni zapisi, ki po izrazni moči in svežini za dramo precej zaostajajo. — Prave proze Mladje pravzaprav ne premore. Kostanek piše bolj ali manj pesem v prozi, drugi avtor — prozaist — Lev Detela, ki je kot prozaist sicer boljši, pa je v svoji alegoriji Konec vojne storil nekaj napak, ki osnovni vtis znatno pokvari. Predvsem je fabula premalo pojasnjena oziroma osnovana v svojih posledicah, tako da učinkuje nerazumljivo in alogično. — Vrednost dajejo njegovi prozi nekateri zares dobro napisani odstavki, ki tudi izrazno niso prenatrpani, kar je sicer druga Detelova slabost. — Lev Detela je obenem tudi avtor edinega esejističnega,

če ga lahko tako imenujemo, prispevka v številki. Bralcem v njem na kratko predstavi Saint-John Persa in predstavitvi priključuje dva prevoda iz njegovih del.

Večina sodelavcev — mladjevccev je zbrana v naslednjih dveh razdelkih, posvečenih poeziji in likovni umetnosti. Pesmi objavlja sedem avtorjev, od teh dva Ljubljancana. Pri vseh je opaziti izrazito težnjo po modernizaciji izraza: predvsem metaforike in zunanje oblike verza. Pesmi mogoče niso povsod prav prečiščene, mnogokje zašepajo ali zaplavajo v preveč standarden izraz, toda med njimi je nekaj avtorjev z verzi, ki razodevajo prve močne poteze samosvojih osebnosti. — Miško Maček (Karel Smolle) išče v neposrednem stiku z naravo iz občutka ali celo položaja panteistično pobarvane religiozne vkljenjenosti dramatične poante. Te dajejo njegovim pesmim poseben baladičen ton, ki se barvno izživlja v ekspresionistično afektivnih kontrastih med rdečim (kri) in črnim (noč, mrak). Niki Van učinkuje nasprotno. Ves je pogreznjen v intimno vzdusje trenutka, ki ga le sem in tja seka z efektnimi, nepričakovanimi intelektualno-miselnimi akcenti. Izrazno je zato umirjenejši in čistejši. Niko Darle (Erik Prunč) objavlja pesmi, ki govore — kakor so razvrščene — »o ustvarjalnem zanosu, se utišajo v verze ljubezenskega hrepenenja, da bi se končale v ekspresionistično ekstatičnem brezupju. Menda edini goji klasično formo — celo sonet; izraz je osebno precej prečiščen in izrazito poantiran. Najmočnejše izmed vseh pa občasno zavzame skozi njegovo kulturo verza poznavanje slovenske lirske tradicije, predvsem Kocbeka in Zajca. — Milena Merlak-Detela objavlja tri pesmi v elegičnem tonu. Merlakovo ta ali oni verjetno še pozna, zato nas predvsem zanimajo njena prizadevanja po razširitvi motivike (Izpoved). Griša Mikuž piše intelektualno utišane pesmi, v katerih se sem in tja povzpne do patetičnih vzklkanj, ki rušijo sicer — širšo tišino, ujeto sredi baročno obilne, nabrekle, celo samoposebne metaforike, ob kateri nam spomin nehoti zaide k Cundriču. — Poskusi, da bi se iz erotične bolečine dokopal v trenutke ekspresionistično definitivne ekstaze, so značilni za pesmi Franca Tanjina. — Gustav Janusch je kot pesnik za spoznanje slabši; premalo izrazit je še in neizdelan, včasih celo neroden. Za poezijo avtohtonih koroških avtorjev je značilna skupna poteza: izredno intimna navezanost na zemljo, na naravo. Sodobni

urbanizirani intelektualni svet ostaja izrazito v ozadju, — ali pa se sprošča v ponajveč precej nabreklih in patetičnih trenutkih različno ubranih ekstaz.

Če smo z Gustavom Januschem pri poeziji nekako neugodno zaključili, potem je treba istemu avtorju dati vse priznanje za zunanjo opremo 5. številke Mladja in kot avtorju podobe Jata. Estetsko domišljena nas naslovna stran s svojim stiliziranim krokiem takoj pritegne; prav tako spada njegova Jata (cement s peskom) med najbolj uspele likovne prispevke v Mladju. — Sicer je najugodnejši likovni sodelavec Mladja Valentin Oman, mlad koroški slikar, ki se že nekaj časa vzpenja preko lokalnih meja — med evropsko elito. Objavljeni sta dve njegovi reprodukciji: Mati in Sanje. Nadvse zanimiva in samosvoja avtorja sta Huber Greiner s štirimi reprodukcijami (žal ne v barvah) in Ernest Arbeitstein z eno. Greiner slika samosvoj grozljiv svet, pogreznjen v mrak, osamljen in gluha pod nizkim soncem, odmevajoč in prazen sredi prisotnosti hladnih predmetov. Arbeitsteinov Orač je zanimiv po svoji stilizirani rešitvi. — Objavljene so še reprodukcije Feliksa Bistra, Jožeta Ceja, Ivana Bukovca, Lojzeta Popiča, — vse na tehnično bolj ali manj solidnem nivoju.

— Revija poleg tega predstavlja še nekatere svoje sodelavce, objavlja troje različnih mnenj o prvih številkah, že omenjeni uvodni programski članek Florija Lipuša o mladih in Pravila kluba Mladje oz. smernice odra Mladje.

H koncu je treba zapisati, da predstavlja zadnja številka Mladja zaključeno in izčrpno panoramo mlade slovenske koroške generacije in njene dejavnosti; panorama utegne nepoznavalca presenetiti, saj nam predstavlja mladjevece kot izredno razgibane in široko usmerjene kulturne delavce. Obenem pa seveda lahko takšno predstavitev smatramo tudi za obvezo, ne samo za potrditev notranje moči: obvezo koroški slovenski misli in obenem celotni slovenski kulturi. Vsa mladjevska dejavnost je namreč izrazito usmerjena v ponovno prispevajočo, neperiferno vključitev v slovensko kulturno izročilo. Ta postavka je neločljivi, sestavni del njihovega koncepta, — tudi kar se tiče koroškega narodnostnega vprašanja. Obe narodnosti na Koroškem naj pokazeta svojo notranjo moč v nenasilni, nenestrpni, plemeniti kulturni tekmi.

M. Kmecl

NOVEJŠA ČILSKA LITERATURA

Enrique Lafourcade

Za večino latinskoameriških literatur je v obdobju med letom 1900 in letom 1950 značilna skupna tendenca — kreolizem.

Eden najvidnejših čilskih literarnih kritikov H. Díaz Arrieta »Alone« je takole označil to smer: »Za kreoliste je značilna navezanost na zemljo. Vse, kar pripada njej, je zanje čudovito. Nenehno jo hvalijo, spet in spet jo opisujejo. Najraje imajo polje. Mesto je za njih premalo čilsko. Ti pisci so predvsem prvotni prebivalci in domačini. Preprosto ljudstvo imajo raje kot višji razred, ki je po njihovem mnenju kozmopolitski, brez prave lokalne barvitosti. V njih je kot pri Rusih nekaj apostolskega duha; na resničnost, na očitne in materialne podrobnosti gledajo nekako praznovorno, kakor stari zgodovinarji iz svetega pisma.«

Vsi najpomembnejši pisci čilske literature so tako ali drugače, bolj ali manj globoko, povezani s kreolizmom.

Ta deskriptivna literatura je prispevala k poznavanju botanike, zoologije, zemljepisa, folklore in narave, skratka k poznavanju dežele. V prozi, ki je včasih umetno okrašena s pregovori in jezikovnimi posebnostmi, so ti pisatelji prikazovali pokrajino ter šege in navade čilskih ljudi. Odkrivali so originalne značaje, raziskovali osredno deželo, obale in gore, zapisovali legende ter postavili temelje poučni in ljudski literaturi. Biti so pravi arheologi. Castno in razumno, velikokrat pa tudi s pravo ustvarjalno močjo, so izpolnili svojo nalogo, ko so iskali človeka in prikazovali okolja, skratka, ko so predstavljali svojo še malo primitivno zemljo.

Ta literatura ni pojav samo ene dežele, temveč je izraz kulture, ki šele nastaja ter je značilna za vso Latinsko Ameriko in ne samo za Čile. Pisatelj najprej pripoveduje o naravi in o poslanstvu zemlje. Opíše svoje gozdove in pustinje. Iz gozdov, savan, pamp in ravnin, iz gora, ledu in borbe človeka z okoljem skuša črpati potrebno estetsko vsebino, da bi ustvaril literaturo. Potem ko izpolni to nalogo, pa obrne pogled v mesta, ki rastejo ob močvirjih, gorovjih in kanalih naglo kakor gobe, kakor orhideje po deževju.

Razvojni proces celotne latinskoameriške literature je bil takšen. V Čilu se je vse to izvršilo naglo. Nekatere okoliščine — politična in ustavna stabilnost brez doma-

činskega problema, visoka kulturna raven, trdna tradicija akademskega študija — so pomagale ustvariti svojstven izraz, ki pa ni dobil ameriškega značaja in se ni razširil s pomočjo prevodov in tujih izdaj. Njegovo estetsko delovanje ostane izključno nacionalno. Iz različnih vzrokov najboljši predstavniki čilskega pripovedništva, samo jedro čilske literature, niso doživeli odgovarjajoče popularnosti. Resnična vrednost čilskih pisateljev pa je njihov prispevek k ameriškem romanu. Delali so in delajo v smeri, ki se zdi, da ne zanima novjših literarnih generacij — kar je nad vse normalno — in tudi ne tujih založnikov in bralcev, kar pa je malo težje razumeti.

Druga tendenca, manj vidna kot kreolistična, kjer sodelujejo stare in nove literarne skupine, ima poudarek na psihološko-družbenem. Sem spadajo tudi pisci socialističnega realizma, ki se pojavijo v letih od 1938 do 1940. Ta generacija, ki da sicer nekaj dobrih romanopiscev in pesnikov, razpade kljub programu, kritičnemu in bojevitemu stališču, ki ga pa zavzema brez pričakovane moči in bojevitosti.

Ta psihološko-socialna literatura je v celoti reakcija na kreolizem. Nastopila je v pravem zgodovinskem trenutku in črpala iz novih virov in žil, ko so se kreolisti sterilno vrteli okoli svojega ozkega tematskega repertoarja. Njihove stvaritve opisujejo mestno življenje. Govorijo o naravi in službi človeka, o naravi, ki je že pod njegovim nadzorstvom, olepšana, umetno negovana in namakana. Ti umetniki iščejo dramatično jedro v samem srečavanju ljudi, v sožitju mešanov z vsemi dialogi visokih in nizkih strasti, kar daje drugačno merilo za kritično in stilistično obravnavo literarne stvaritve.

Tretji tok gre vzporedno s pisatelji psihološkega in socialnega realizma. Predstavlja ga skupina »Mandragora«, to aristokratsko vase zaprto jedro, ki je zgodovinsko zakasnela derivacija nadrealizma med obema vojnama. Pisatelji te skupine čilskega romanopisja res niso obogatili s kakim izrednim delom. Tudi na področju poezije ne moremo govoriti o velikem prispevku. Njihova zasluga je bolj pedagoškega značaja, v oblikovanju literarnega okusa, v popularizaciji sodobne evropske, zlasti francoske književnosti. Nova generacija je črpala iz teh nenavadnih in bogatih virov.

Literarni kritik Ricardo Latcham je to obdobje petdesetih let razdelil na generacije po desetletjih: generacija 1900 (kreolisti);

Druga generacija kreolistov s Pradom in Latorrejem; generacija 1920, kjer izstopajo Neruda, Manuel Rojas in Gonzales Vera; generacija 1930, ki jo vodi skupina Indice, je humanistična, ima svojo revijo in moderne kulturne ustanove; generacija neokreolistov 1940 in končno porajajoča se generacija 1950.

Leto 1959 je bilo napolnjeno s polemikami okoli te generacije. Eni so proti njej in ji očitajo, da zastopa filozofijo obupa, da prikazuje pogansko, materialistično, včasih odvrtno umazano okolje; da ima posebno nagnjenje do človeške bede in realizma; da je okužena z eksistencializmom, ki razvrednoti in poniža umetniške stvaritve; skratka, v Cilu, v deželi, ki raste, ki je polna življenja in optimizma mladih ljudi, si ne morejo zamisliti materialistične, mračne in obupane literature. Drugi pa jo branijo in zahtevajo spoštovanje do iskrenega pisanja teh mladih umetnikov, do upornosti njihovih let in ikonoklastične vročice, ki jih sili, da uničijo vse zlagane vrednosti in razgalijo pokvarjenost, ki se skriva za bliščem odlične in razvratne družbe. Vsi pa so si enotni v tem, da obstaja.

»Generacija 1950« se je izoblikovala iz bogatega in raznovrstnega gibanja v čilski literaturi, ki gre pogumno preko vseh ozkogledih šol, doktrin in ideologij, ki se spušča v ideološka in intelektualna vprašanja, a pri tem ne izgubi svojih liričnih višin. »Generacija 1950« je bolesta, kritična, nekonformistična in malo erotična. Ta skupina začenja objavljati svoja dela sredi našega stoletja. V sebi združuje pisatelje različnih ideologij, starosti, kulturnih stopenj, različnih estetskih in verskih gledanj. Na prvi pogled jih ne združuje ničesar. Na eni strani romanopisci kot je Armando Cassigoli ali kritiki kot je Yerko Moretic, oba odkrita zagovornika marksizma; na drugi strani pa zvesti in pobožni katoliki, kot sta José M. Vergara ali María E. Gertner. Med tema skrajnostima pa vse vmesne stopnje.

Le redek ali skorajda noben predstavnik te generacije se zaveda, da pripada neki literarni skupini. Skoraj vsi ljubosumno branijo svojo individualnost.

Program te generacije je v kratkem takšen:

1. Obnovitev oblik in tem. — Nič novega, temveč stalna težnja vseh živih literatur. »Preporod,« pravi Azorín, »je preprosto oploditev domače s tujo mislijo.«
2. Upoštevanje tehnike.

3. Izpolnjevanje neke estetike. — Ti pisci postavljajo v svojih delih estetske vrednosti pred družbene, politične in etične cilje. Družbeni, politični in religiozni problemi obstajajo, vendar so podrejeni normam, ki so lastne tem področjem. Ko je kot prva naloga izpolnjena estetska funkcija, ki zahteva novo tehniko, pa tudi strukturno in tematsko prenovljenje, pridejo na vrsto še druge vrednosti, o katerih toliko besedičijo nekateri kritiki, kot da je to prva in bistvena stvar estetike.

To je sporna točka v debati. Tu so nastale visoke dialektične temperature. Snov ne obstaja za tistega, ki ne priznava umetnosti kot samostojnega področja. Za gorečega vernika ali politika, za sociologa ali zgodovinarja je umetnik zapisan na velikem seznamu kategorij, med katerimi estetika ni najvažnejša.

Toda ali zahtevamo od fizika ali matematika, da najprej izpolni etične, socialne, politične in estetske naloge in šele potem znanstvene?

Program »generacije 50« je skratka program vseh sodobnih pisateljev, ki jemljejo svoje delo kot »poklic«, ki ga je mogoče popolnoma obvladati edino s strogo intelektualno disciplino.

»Generacija 50« je prišla najbolj do izraza v romanopisju in novelistiki. Pri teh piscih nad opisnim realizmom prevladujeta razmišljanje in intelektualna spekulacija, ki jim omogočata, da svoje romanopisne in pripovedne strukture izkoriščajo kot sredstvo za raziskovanje resničnosti v njenih številnih ontoloških, metafizičnih, verskih, psiholoških, socioloških in estetskih aspektih. Literatura je zanje bolj oblika spoznavanja kot preprost efektin ali čustveni izliv. Toda spoznavanje, ki se išče »s pomočjo estetskih vrednosti«, in ki izvira iz skupne težnje romanopiscev, kot so: Yañez, Rulfo, Carpentier, Asturias, Mallea in Rojas, ter novelistov, kot sta Jorge Luis Borges in Mariano Picón Salas, da bi iz lastnih izkušen črpali snov, ki jo je mogoče razumeti, da bi osvetlili cilje, usode in smisel, da bi razsvetlili ne samo velike probleme ontologije in metafizike, bivanje, bojazen in nič, temveč vso tisto vrsto subtilnih odnosov med človekom in svetom, med najglobljim jazom in okoljem, kjer se srečajo revni in bogati, problematika onstranstva in tostranstva, zgodovinski pogoji, vprašanja in zmeda pred smislom človeka. Čas, bog, zakoni minevanja, mit in zgodovina, vrednost starih predkolum-

bijskih kultur, etična moč nekaterih rasnih skupin, pisateljev odnos do lastne sodobnosti, intelektualna svoboda, odklanjanje neposrednih političnih odgovornosti, ki jih takšni pogoji narekujejo, dopolnjujejo neizčrpen reportoar nove literature in ji dajejo razumljivo pravico, da jo sprejmejo bralci drugih dežel in jezikov.

Čile je dežela pesnikov. Tudi pisatelj teži k lirčni izpovedi. V Santiagu izide letno najmanj trideset pesniških zbirk, toda le redke med njimi niso pod vplivom velikih umetnikov kot so Gabriela Mistral, Vicente Huidobro in Pablo Neruda. Dosežejo le kategorijo skromnih odmevov in budnih resonanc, brez pravega novega in originalnega doživlja.

Pristaši in nasprotniki so si edini v tem, da obstaja nova literarna skupina. Verjetno se bo tudi v prihodnosti imenovala »generacija 1950«. Ta nova generacija pisateljev teži k literaturi s problematiko, ki temelji na izkušnjah buržuazije, in rešitvah v okviru drugačnih estetskih stališč: zdaj psiholoških, zdaj realističnih, zdaj elegoričnih. Jezik romana in novele je postal samostojnejši.

(Konec prihodnjic)

»MESTA REVŠČINE« IN INDUSTRIJSKI RAZVOJ REPUBLIKE ARGENTINE

Italo V. Elena in Epitanio Palermo

(Nadaljevanje in konec)

Od milijon plačanih kmetijskih delavcev jih ima polovica delo samo 3—4 mesece na leto. Mnogi odhajajo z družinami na območja, kjer je žetev in povpraševanje po delovni sili.

Računa se tudi, da približno pol milijona mladih poljskih delavcev nima zagotovljenih osnovnih življenjskih pogojev. Zato odhaja na vse strani za delom in se ne redko znajde v mestnih »villas miseria«.

Ta »poljedelska beda«, ki je nastala zaradi specifična ekonomske ureditve, je vzrok in pogoj za stalno odseljevanje množice poljedelcev, ki odhajajo iskati delo. S tem si lahko pojasnimo, zakaj delavec z dežele najde v »mestih revščine« družbene pogoje, ki so, čeprav slabi, velikokrat boljši, kot jih je imel na deželi. Sprejme pa jih tudi zato, ker v mestu vidi veliko več možnosti za prihodnost.

Zdaj lahko tudi bolje razumemo, kar je zapisano v poročilu Združenih narodov leta 1957: »Kjer obstaja znatno odselje-

vanje podeželskega prebivalstva... je vzrok iskati bolj v neplodnosti zemlje, načinu obdelovanja, ali pa v nizkih plačah in slabih življenjskih pogojih poljskih delavcev, kakor pa v sami privlačnosti mesta.

Posledice industrializacije?

»Mesta revščine« so zgradili prebivalci v svoji aktivni starostni dobi. Po večini so se priselili iz področij kjer niso imeli osnovnih sredstev za življenje. So zdravi, za delo sposobni ljudje, a malo izobraženi, kar je posledica slabih kulturnih razmer v kraju, odkoder prihajajo.

V mestih najdejo delo, ne najdejo pa stanovanja, vzgoje, družbene in zdravniške pomoči, do česar bi kot ljudje imeli pravico. Kljub temu pa je tu njihov družbeni položaj boljši, kot je bil v njihovem domačem kraju.

Skupno s socialno ogroženimi iz mesta poiščejo prosto zemljišče in si zgradijo lastno začasno stanovanje. Toda mesto daje še naprej samo delo, stanovanjska kriza pa postaja vse hujša zaradi prihajanja novih ljudi.

Tako so človeški material za »mesta revščine« povečini poljski delavci, ki že od nekdaj odhajajo v mesta zaradi permanentne agrarne krize, ki nastaja zaradi zaostalosti in ima svojo osnovo v veleposelstniškem sistemu.

Začasen problem se spremeni v stalnega in vse pomanjkljivosti slabe družbene organizacije, kjer se pojavljajo kulturna nasprotja, brezperspektivnost in pomanjkljiva družbena ali zdravniška pomoč, postanejo še vidnejše. Razlika med že tako prenizkimi plačami in življenjskimi stroški še vedno raste, in niti delo ne daje, kar je navidezno obljubljalo: dovoljna sredstva za pošteno življenje.

Vse to povzroča obupne zdravstvene razmere, ki pa se še vedno slabšajo.

Obseg tega procesa se v določenem obdobju še poveča zaradi rasti industrije, ki, čeprav prinaša nove nevarnosti za ljudsko zdravje, ni neposredno odgovorna na vse družbene in zdravstvene posledice, katere ji pripisujejo. Res pa je, da pospešujejo koncentracijo ljudi na nekaterih mestih v deželi, da je povezana z družbenimi in zdravstvenimi pomanjkljivostmi, ki imajo svojo osnovo v zelo nizkem družbenoekonomskem nivoju, in v zvezi s tem poraja še nove nevarnosti za zdravje v teh naseljih, ki nastajajo popolnoma nenačrtno.

Naj so nekateri vzroki za nastanek »mest revščine« — proces industrializacije — res neizogibni, toda prehodni, ali pa so rezultat zaostalosti na deželi, v obeh primerih teoretiki in tehniki Organizacije ZN (FAO, OIT, CEPAL itd.) vidijo rešitev v pospešenem procesu industrializacije in v mehanizaciji poljedelstva. Vendar razvoj v deželah, ki imajo podobne probleme, ne potrjuje tega. Brazilija, kjer je bila industrializacija hitrejša kot v Argentini, ima še nadalje probleme s poljedelstvom in s stanovanji v velikih mestih, brez perspektiv po izboljšanju, ker latifundizem še vedno pošilja v mesta višek svoje revščine.

Drugače je bilo v Turčiji, kjer je vlada zelo podpirala kmetijstvo in pospeševala vse vrste mehanizacije. (Število traktorjev je naraslo od 10 000 v letu 1950 na 42 000 v letu 1957). Na osnovi tega se je zelo povečala površina obdelane zemlje in pridelek (za 71 % v primeri s stanjem pred 2 leti), vendar se življenjska raven ljudi na deželi ni dvignila. Čeprav se je majhen del poljedelskega prebivalstva okoristil s povečano proizvodnjo v zadnjih letih, se življenje poljedelskih delavcev ni veliko izboljšalo, temveč se je ponekod celo tako poslabšalo, da je nižje v primeri z drugimi skupinami prebivalstva. Vlada je namreč podpirala samo veleposelstnike in jim dajala kredite, revni delavci pa so se morali začasno odseliti in zgraditi svoja »mesta revščine« v Istanbulu.

Kuba je dežela z isto strukturo, ki pa za »mesta revščine« nudi drugačno rešitev. Problemu razvoja kmetijstva se je približala s čisto drugačno osnovo. Zamenjala je lastnike zemlje in istočasno planirala postopno industrializacijo dežele. Teme-ljita agrarna reforma je dala kmetu zemljo, ki sodeluje pri reševanju svojih stanovanjskih, vzgojnih in zdravstvenih problemov. V dveh letih so izginile četrti »Llega y pon« kot je »Manzana de Gomez«, kjer je živel 612 družin, za katere so zgradili naselje »Nueva Vista Alegre« s 612 hišami, s tovarno vijakov, pralnico, bolnico in šolskimi centri. V načrtu je še preselitev dela 10 000 družin iz naselja »Las Yaguas« v Havani, prav tako iz naselij »Quemados« in »Padre Zamora«, ki tudi spadata v četrti »Llega y pon«. Ker velik razvoj kmetijstva ne povzroča več odseljavanja kot v drugih državah, ne nastajajo nova »mesta«. S tem pa je blizu dokončna rešitev problema, kar je edini poznani primer v Latinski Ameriki.

Prevedel Jože Plešej

Brušeno ogledalo

BRANKO RUDOLFU

Izvleček

Ta cvetober pohval, s katerimi obsipa g. Dühring g. Dühringa, bi z lahkoto podeseteril. Engels

Hegel pripominja nekje, da se vsa velika zgodovinska dejstva in osebe pojavljajo tako rekoč dvakrat. Pozabil je pristaviti: prvič kot tragedija, drugič kot farsa. Marx

»Ker Franc Jerman v nasprotju z navadno prakso kritikov sploh ni poskusil govoriti o bistveni vsebini moje knjige, moram pač to storiti sam. Ob prav bogati vsebini moje knjige pomeni vsako krajšanje tudi močno poenostavljanje, ki pa je neizogibno.«

»Obsežne in raznovrstne vsebine nikakor ni bilo lahko povezati v celoto.«
»... vprašanja (sem) ... prikazal kar se da jasno in preprosto ...« »Vprašanja sem prikazoval kar se da slikovito živo ... Po načinu, tema z variacijami se nisem plašil ponavljanj ...«

Skromni medklic:

»Seveda knjiga te vrste ni in ne more biti (kurziv naš) popolna ...«

Dalje:

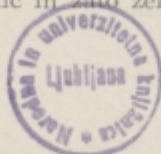
»Jerman očita, da namesto analize osnovnih zakonitosti dialektike bralce seznanjam samo z nekimi bogato ilustriranimi primeri dialektičnosti (dialektičnih zakonitosti). Odgovor: Sem pač materialist. »Trdim, da sem ob primerih zelo jasno pokazal, kaj pomeni objektivni, vsestranski, dinamičen in konkreten način raziskovanja.«

Ce Jerman trdi, da so moji primeri banalni, ga moram opozoriti, da je »banalen ... prvotno fevdalna beseda«. »Pazljivemu opazovalcu tu« (sc. »v moji knjigi«) »banalnost izpuhti kakor eter.« Zato vprašam: »Kje si banalnost?«. In trdim: »Očitno tu Jerman kot pravi filozof šolskoabstraktne smeri nima prav nobenega smisla za življenjske reakcije.«

(Citirano po Naših razgledih, 19. okt. 1963, str. 396—397)

In še citat iz »Dialektike«, str. 117:

»Prav isto nam zelo nazorno kaže preprosta in hkrati jako rafinirana, stoletja stara izkušnja gastronomske fiziologije. Vsak kuhar ve, da je juha (kot ekstrakt mesa) na mestu pred dobrim obedom že čisto kot dražilno sredstvo. K najbolj elementarnemu znanju gastronomske fiziologije sodi stara izkušnja, da sladka jed nasiti in hkrati jemlje tek, da je torej na mestu na koncu, ne pa na začetku obeda. Manj vsakdanje je, da neke jedi same vplivajo popolnoma dobro, kombinirane v istem obedu pa naravnost življenjsko nevarno. Stoletja gojena kuharska umetnost naravnost komponira okuse jedi iz snovi, ki združene učinkujejo drugače kakor posamič in zato zelo izrazito ilustrirajo dialektiko.«

N A R O Č N I K O M

Z dvanajsto številko zaključujemo letošnji letnik. Vse naročnike lepo prosimo, da poravnajo zaostalo naročnino.

